

Vilniaus Universitetas
Filologijos fakultetas
A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras

Laura Misiūnaitė

Semiotikos studijų programa

Magistro darbas

**Tiesosaka ir istoriškumas istorijos vadovėlio pasakojime:
Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio atvejis**

Darbo vadovė: dr. Gintautė Žemaitytė

Vilnius
2018

Turinys

Įvadas.....	2
1. Istorio grafinis-educologinis pasakojimas.....	7
1. 1. Istoriskumas.....	7
1. 1. 1. Istorinis, istoriskas.....	8
1. 1. 2. Tiesosaka ir istoriskumo raiška.....	10
1. 2. Istorio grafinis pasakojimas.....	10
1. 3. Istorio grafinis-educologinis pasakojimas.....	16
2. Pasakojimo strategijos istorijos vadovėlyje.....	19
2. 1. Poleminė struktūra vadovėlio pasakojime.....	19
2. 1. 1. <i>Raktas</i> . Lėmėjas ir aksiologija.....	21
2. 1. 2. <i>Laikas</i> . Subjektas ir vertės objektas.....	28
2. 2. Istorijos vaizdavimas.....	35
2. 2. 1. <i>Raktas</i> . Reikšmių gretinimas ir simboliai.....	35
2. 2. 2. <i>Laikas</i> . Istoriskumo rekonstrukcija vaizdavimu.....	45
Išvados.....	51
Literatūros ir šaltinių sąrašas.....	53
Summary.....	56
PRIEDAS: analizuotos <i>Rakto</i> ir <i>Laiko</i> vadovėlių ištraukos.....	57

Ivadas

Aktualumas. Naratyvistinis posūkis Vakarų istorikoje (istoriografijos teorijoje) lėmė, kad į istoriografinį pasakojimą buvo pažvelgta iš lingvistinės perspektyvos, o radikališios postmodernistinės krypties atstovai net suabejojo tokio pasakojimo galia perteikti praeities patirtį dabarties skaitytojui. Taip buvo kvestionuoti tiek istorijos mokslas, tiek pasakojimo forma. Pasakoti, kurti istorinį naratyvą ar ne – tai yra istoriko pasirinkimas, atspindintis jo praeities aiškinimo strategiją. Kita vertus, kai istoriografija pajungiama švietimui, pasakojimas tampa viena efektyviausių socialinio ugdymo strategijų.

Istorijos vadovėlis yra istoriografijos ir edukologijos sąveikos vieta, kur instituciškai mokiniui suteikiamas (šalia mokytojo pasakojimo) vienas nuosekliausių istorijos pasakojimų. Tokie istoriografiniai-edukologiniai pasakojimai konstruojami pagal aiškiai išsikeltus švietimo, ugdymo, istorijos mokymo tikslus. Socialinio ugdymo programoje šalia kitų tikslų skelbiamas siekis padėti mokiniams ugdytis „tautinę ir pilietinę savimonę, grindžiamą demokratinėmis ir kultūrinėmis tautos vertybėmis“¹. Istorijos mokymo kontekste tai reiškia tautinio demokratinio pasakojimo propagavimą. Kartu siekiama mokiniams padėti formuoti istorinės raidos supratimą, išmokyti orientuotis istoriniame laike ir erdvėje, išmokyti tirti ir interpretuoti istoriją bei gebėti reikšti šį supratimą.

Istorijos mokymo(si) tikslai ir uždaviniai su istoriografiniu-edukologiniu pasakojimu siejami įvairiais aspektais. Pirmiausia, pasakojime fiksuojami referencija (pirminiais istoriniais šaltiniais) paremti pasakymai apie praeitį – faktai, suteikiantys paprasčiausias istorines žinias. Faktų sąsaja su referencija yra numanoma arba deklaruojama pačiame pasakojime per skirtingus tekstų blokus: antrinių ir pirminių rašytinių šaltinių ištraukas, fotografijas. Antra, faktai susiejami priežastiniais ryšiais: parodomas faktų išsidėstymas laike ir erdvėje, potencialiai papasakojant ir apie dabartyje egzistuojančių dalykų raidą. Taip per laiko patyrimą moksleivis potencialiai formuojasi istorinę sąmonę. Trečia, vadovėlio pasakojimas paremiamas konkrečiai visuomenei reikšminga verčių sistema, kuri visų pirma išreiškiama aukščiau minėtomis demokratinėmis, humanistinėmis kultūrinėmis tautos ir (ar) etnoso vertybėmis (toliau toks pasakojimas bus vadinamas „tautiniu pasakojimu“).

Taigi, galima matyti, kad atitinkami istoriografinio-edukologinio pasakojimo elementai turėtų suteikti mokiniui tam tikro pobūdžio naudą: faktai ir jų priežastiniai ryšiai suteikia žinias apie

praeitį ir padeda formuoti istorinę sąmonę, o per ją – ir kolektyvinę tapatybę, o tautinis pasakojimas į kolektyvinės tapatybės vietą potencialiai „įkrauna“ turinį.

Šioje tikslų ir pasiekimų grandinėje neapitariama tarpinė grandis, kurią sudaro du elementai – tiesa ir istoriškumas. Tiesa žymi tiek tikėjimą pasakojime įsteigto istorinio fakto – praeities buvimo – egzistavimu (kitai tariant – žymi kolektyvinį susitarimą tikėti), tiek tikėjimą pasakojime brėžiamais jų priežastiniais ryšiais. Istoriskumas, kita vertus, žymi, visų pirma subjektyvią istorinės sąmonės sritį. Hansas Georgas Gadameris teigia, kad „istoriškumas yra esminė žmogaus dvasios konstitucija“. Žmogus negali aprėpti visko, kas yra, bet suvokia savo istorinę situaciją². Istoriskumas pagrindžia orientacijos istoriniame laike ir erdvėje galimybę, kuri yra vienas iš istorijos mokymo tikslų ir istorijos supratimo pagrindas.

Istoriskumo sąvoka, apibrėžianti ir kolektyvinę sritį, tampa svarbos matu. Istorija paremta tapatybė konstruojama iš praeities atsirenkant svarbius įvykius, reiškinius, asmenybes, kuriais paremiami vaizdiniai, susiformuojantys asmeninėje istorinės sąmonės srityje, tačiau bent bendriausiais bruožais būdingi kolektyvui. Istoriskumas taip pat grindžiamas laikine tvarka: istorinis įvykis – tai įvykis, svarbus ateičiai, o istorinė asmenybė yra asmuo, kurio vardas iš praeities išliko iki šių dienų. Taip laikas tampa reikšmingas, o istoriškumas tampa tokios reikšmės įvardijimo įrankiu.

Taigi, ar galima teigti, kad istoriniame-edukologiniame pasakojime deklaruojama tiesa yra tiesiogiai susijusi su istoriškumu? Taip pat – jei tiesosakos tikėjimo aktas reiškia atpažinimą – palyginimą to, kas teikiama, su tuo, kas žinoma ar kuo tikima³ – ar teikiamas žinojimas tokiame pasakojime bus nukreiptas tik į referentinę tikrovę? Ugdymui, formavimui pajungti pasakojimai gali remtis įdiegimu vertybių, kurios suprantamos kaip kone nekintančios, priešpriešinant jas laiko tėkmės atnešamai kaitai. Istorija, mokykloje mokoma ne kaip humanitarinis, o socialinis mokslas, taip pat neretai suprantama kaip *magistra vitae*, galinti parodyti tikrųjų vertybių ir bereikšmių, praeinančių dalykų skirtį, ir tai dažniausiai panaudojama tautinio pasakojimo kūrimui.

Tautinio pasakojimo turinys dažnai turi mitinio pasakojimo elementų, o tam ypač palanki tema yra Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio veiklos laikotarpis (trumpai – Sąjūdžio epocha). Sąjūdžio epochos istorija vadovėlio pasakojime dažnai talpinama prie dabarties pasaulio temų. LPS veikla ir Lietuvos nepriklausomybės akūrimo įvykis yra traktuojami kaip vieni iš paskutinių istorinių įvykių Lietuvos istorijoje (paskutinis – Lietuvo įstojimas į ES ir NATO). Dėl tokios sąsajos su dabartimi bei politinės įvykių reikšmės šiuolaikinei Lietuvos valstybei Sąjūdžio epochos

2 Hans Georg Gadamer, „Istoriskumas“, *Baltos lankos*, Nr. 5, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 184.

3 Algirdas Julius Greimas, „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, *Baltos lankos*, Nr. 12, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 17

pasakojimas turėtų būti itin palankus tiek tautinio naratyvo diegimui, tiek istorinės sąmonės formavimuisi. Kita vertus, neaiškios, dar neištirtos istorinių įvykių detalės, priežastinių ryšių trūkumas palieka vietą skleisti mitiškumo bruožų turinčiam diskursui. Vis dar nėra iki galo atsakytas klausimas, kaip atomizuotoje visuomenėje galėjo atsirasti toks gerai organizuotas masinis pilietinis judėjimas. Vieningo diskurso trūkumas suteikia progą šias spragas užpildyti, pavyzdžiui, tautos dvasios paieškomis, ir kai kuriuose vadovėliuose tai yra propaguojama. Tokiu atveju istoriografinio-edukologinio pasakojimo tiesosaka įtrauks ne tik istorinius, referentinius faktus ir jų kontekstualias interpretacijas, bet ir lėtai kintančias tautines, pilietines, politines vertybes.

Tyrimo objektas. Istoriskumo raiška istoriografiniame-edukologiniame pasakojime ir jo sąsajos su pasakojimo tiesosaka. Šiame tyrime bus nagrinėjamas istorijos vadovėlio pasakojimas apie Sąjūdžio epochą, kurį sudaro rašytiniai ir vizualūs tekstai. Analizei pasirinkti 10 klasės istorijos vadovėliai „Raktas“⁴ ir „Laikas“⁵, o kiti galiojantys 10 klasės vadovėliai bus naudojami kontekstualiai.

Tyrimo problema. Tiesos steigtis istoriografiniame-edukologiniame pasakojime.

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti istoriskumo raišką ir istoriskumo sąsajas su tiesa istoriografiniame-edukologiniame pasakojime, atliekant semiotinę konkrečių vadovėlio temų analizę, bei remiantis padaryta analize interpretuoti pasakojimo tiesos funkcionavimą.

Tyrimo hipotezė. Istoriskumas istoriografiniame-edukologiniame pasakojime skleidžiasi kaip viena iš tiesos sakymo strategijų, praeities ir dabarties sąveikos demonstracija.

Darbo uždaviniai:

- Remiantis pasirinktomis naratyvistinės istorikos teorinėmis prielaidomis ir semiotikos teorija išanalizuoti fakto, tiesos ir istoriskumo raiškos tekste galimybes.
- Pasitelkiant semiotiką pristatyti ir išanalizuoti vadovėlio pasakojimo apie Sąjūdžio epochą struktūrą ir naratyvą.
- Remiantis semiotine vadovėlio pasakojimo analize interpretuoti pasakojimo strategijas, istoriskumą ir jo sąsajas su tiesa.

Darbo struktūra:

Pirmojoje dalyje aptariamos teorinės tyrimo prielaidos, sąvokos ir metodologija, svarstoma galimybė kalbėti apie istoriskumą ir tiesą tekste nepažeidžiant imanencijos principo. Taip pat pristatomos pasirinktų naratyvistinės istorikos teoretikų idėjos, trumpai apžvelgiamas istoriografinis-edukologinis diskursas ir istorijos mokymo mokykloje problemos.

4 Ramojus Kraujelis, Arūnas Streikus, Mindaugas Tamošaitis, *Raktas: Istorijos vadovėlis 10 klasei. II dalis*, Vilnius: Baltos lankos, 2014

5 Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Andželika Laužikienė, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė, *Laikas 10: Istorijos vadovėlis 10 klasei. II dalis*, Vilnius: Briedis, 2009

Antroje dalyje pristatoma istorijos vadovėlio temos struktūra, analizuojami pasirinktų vadovėlių naratyvai, išryškinant jų skirtumus ir panašumus, aptariama vadovėlio pasakojimą organizuojanti polemikinė struktūra. Taip pat šioje dalyje analizuojama istoriškumo raiška, pasakojimo strategijos, pasakojime konstruojami vaizdiniai, jų sąsajos su tiesa ir pristatoma šių dalykų reikšmė konstruojant pasakojimo subjektą ir jo verčių sistemą.

Darbo metodika ir teorinės literatūros apžvalga. Istorija, istoriškumas ir tiesa nėra įprasti semiotinio tyrimo objektai, todėl jų naratyvinio tyrimo galimybė grindžiama pasirenkant naratyvistinei istorikai (istorijos teorijai) būdingą žiūros tašką. Tyrime remiamasi radikaliosios (Franklinas Rudoflas Ankersmitas) ir nuosaikiosios (Jörnās Rūsenas) naratyvistikos atstovais. Jų prieiga prie istorinio naratyvo skiriasi ir kartais gali būti nesuderinama, todėl reikia pasakyti, kad iš radikaliosios naratyvistikos bus pasiskolinti tik tyrimui relevantiški įrankiai, tam tikros teksto interpretacijos gairės, o Rūseno teorinėmis-filosofinėmis prielaidomis bus remiamasi nuosekliau. Siekiant pernelyg nesureikšminti istorijos vadovėlio pasakojimo indėlio formuojant istorinį laiko supratimą ir istorinį naratyvą, remiamasi nuostata, kad istorijos vadovėlis yra įgyvendinta, naratyvizuota valstybės ir visuomenės daugumos pozicija konkrečių istorijos įvykių bei visuomenės narių vertybinio orientavimo ir formavimo atžvilgiu. Ši pozicija gali reikštis skirtingais būdais, orientuojantis į istoriją ar naratyvo teikiamą aksiologiją, todėl verta paanalizuoti, kaip skirtingas požiūrio taškas keičia pasakojimą ir į jį įrašomas vertes. Kita vertus, istorijos vadovėlio pasakojimas visada cirkuliuoja platesniame diskurse ir visada sąveikauja su mažiausiai vienu istoriografiniu-educologiniu pasakojimu, pateikiamu mokytojo, taip pat su mitizuotais, istoriografiniais ir kitokiais istorijos naratyvais, pasakojamais per kino ekranus, valstybines šventes ar artimųjų rate bei interneto lobynuose.

Ši tyrimo prielaida iš dalies remiasi Rūseno išsakyta nuostata, kad istoriografinę mokslo paradigmą formuoja ne tik „vidiniai“ (mokslas), bet ir „išorės“ (gyvenimo praktika) veiksniai, kuriuos sudaro dominuojantys požiūriai į praeities patirtį, empirinės tyrimo taisyklės, propaguojamos dėstymo formos, taip pat interpretuotas poreikis orientuotis laike ir gyvenimo orientacijos⁶. Visi šie veiksniai iš dalies daro įtaką ir istorijos vadovėlio pasakojimui. Jie prisideda prie pasakojimo strategijų pasirinkimo, istorinių vaizdinių su(si)formavimo, istorijos pasakojimo subjektyvumo. Rūseno tekstai, kuriais remiamasi šiame darbe, išdėstyti į lietuvių kalbą išverstoje straipsnių rinktinėje *Istorika*. Istorijos filosofijos lauką daugiausiai padėjo suprasti Zenono Norkaus *Istorika: istorinis įvadas*, kur jis apžvelgia visas istorijos filosofijos paradigmas

6 Zenonas Norkus, „Naratyvistinė istorijos filosofija“, in: *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996, p. 214.

Analizuojant tekstus semiotiškai ir, visų pirma, ugdantis semiotinį žvilgsnį, buvo remtasi bendro pobūdžio teoriniais veikalais: Algirdo Juliaus Greimo ir Josepha Courtes'o žodynu, verstu į anglų kalbą (*Semiotics and language: an analytical dictionary*), Kęstučio Nastopkos *Literatūros semiotika*, *Baltų lankų* periodika, Nijolės Keršytės *Pasakojimo pramanais*, Erico Landowskio knyga *Prasmė anapus teksto*, Jean-Marie Floch'o semiotinėmis analizėmis, išdėstytomis knygoje *Visual Identities* ir kt.

1. Istoriografinis-edukologinis pasakojimas

1. 1. Istoriskumas

„Istoriskumas“ gali būti suprantamas skirtingomis reikšmėmis. Pati „istorijos“ sąvoka Jörno Rüseno apibrėžiama kaip „interpretacinio santykio su žmonija forma“, nėra universalus fenomenas. Norint kalbėti apie istoriją universaliomis bendražmogiškoms kategorijomis, Rūsenas siūlo pasitelkti laikiškumą ir traktuoti istoriją kaip laiko patirties įprasminimą⁷. Kultūras aprėpanti istorijos sąvoka yra dvilypė: ji reiškia tiek laikiškai sutvarkytą vyksmą („gešeftus“) praeityje, tiek pranešimą apie vyksmą – naratyvinę reprezentaciją, kuria nusakoma šio vyksmo reikšmė dabarčiai⁸. Ne kiekvienas vyksmas yra reikšmingas dabarčiai, todėl ne visi nutikimai praeityje yra istorija. Pagal šią sampratą istoriškumą galime sieti su praeities daiktais, dalykais ir įvykiais, reikšmingais dabartyje ir kylančiais iš istorijos, o ne jai priešpriešinamos legendinės (kitaip – mitinės) tradicijos.

Hansas Georgas Gadameris šalia ką tik minėtos gana įprastos apibrėžties, kai „istoriškas“ reiškia „ne mitinis“, aptaria filosofinę istoriškumo reikšmę. Istorinė patirtis yra „tikrai žmogui būdingas pažinimo kelias“, priešingas tradicinės metafizikos pretenzijai į tiesą, todėl „istoriškumas yra esminė žmogaus dvasios konstitucija“⁹.

Taip jį suvokiant istoriškumas, ankstesniuose amžiuose buvęs negatyvia sąvoka, tampa pozityvia žmogaus savybe, skiriančia jį nuo visų gyvų būtybių. Štai Algirdas Julius Greimas tokį istoriškumą ir Istoriją (*sic*) įvardija kaip esminį XX a. pr. lietuvių tautos atgimimo faktorių: „Iš statiško sustingimo pakilusi tauta virsta istoriška bendruomene: ima gyventi Istorijoje, kurti istoriją“¹⁰.

Kalbėdamas apie istorinį priežastingumą Gadameris apmąsto istorinę patirtį kaip kolektyvinį jausmą, tačiau čia pat pabrėžia: „(j)uk istorinė patirtis – tai visuomet ir individo patirtis“¹¹. Tai ir reiškia istorišką žmogaus būklę, kai, viena vertus, įsisavinamas savo laiko praeinamumas, kita vertus, šis buvimas laike pasitelkiamas kurti tapatybę, per kurią praeities įvykiai ir žmonės įtraukiami į asmeninę istoriją.

7 Jörn Rūsen, „Kas yra istorija?“ in: *Istorika: istorikos darbų rinktinė*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 39-40

8 *Ibid*, p. 42

9 Hans Georg Gadamer, „Istoriskumas“, *Baltos lankos*, Nr. 5, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 184-185

10 Algirdas Julius Greimas, „Istorijos vaizdai ir istorinė galvosena“, *Santarvė*, Nr. 6 (1), 1953, p. 2

11 Hans Georg Gadamer, „Istorinis priežastingumas“ in: *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 49.

Taigi, „istoriškumą“ galima svarstyti trimis pjūviais – per priešpriešą mitiškumui (istoriškas – tai nemitinis), individualiai istorijai (istoriškas – reiškia svarbus kolektyvui) ir filosofiniu požiūriu, kaip žmogaus būklės esminį elementą. Istoriografiniame-educologiniame diskurse šios istoriškumo sampratos veikia skirtingu būdu. Fenomenologinis istoriškumas gali būti laikomas viena esminių priežasčių mokyti istoriją mokykloje. Jis aktualizuojamas kaip prasmingas laiko tėkmės vaizdinys, organizuojantis istorinį mąstymą ir jo turinį – istorinį pasakojimą¹².

Istoriškumas kaip individualios praeities priešprieša istorijos mokymu reiškiamas kaip šių dviejų „priešybių“ sintezė, t. y. norima, kad istorija padėtų individui apsibrėžti savo ir kito laiką ir erdvę. Be to, asmeniniai, pavieniams žmonėms svarbūs įvykiai, daiktai ar dalykai dažniausiai į vadovėlio pasakojimą nepatenka, arba patenka reprezentanto teisėmis bei suvesti į universalias bendrybes. Taip istoriografinis diskursas nurodo gaires, pagal kurias galima vertinti bendražmogiškų dalykų svarbą.

Istoriškumo ir mitiškumo priešprieša vadovėlio pasakojime gali skleistis per istorinės tiesos matmenį, demaskuojant to konkretaus pasakojimo atžvilgiu neteisingas interpretacijas ar melagingus faktus, ir tuo pačiu per kolektyvinio subjekto ir jo vertybių sistemos konstravimą. Tokiu atveju kalbama, pavyzdžiui, apie tautos dvasią ar prigimtine kultūrą, determinuojančią kolektyvinio subjekto – šiuo atveju tautos – elgesį konkrečiose situacijose.

Šios istoriškumo sampratos padeda suprasti istorinį pasakojimą ir jo konstravimo prielaidas, tačiau taip bus aptariama ne jo reikšmė, o ryšys su gyvenamojo pasaulio tikrove. Šiuo tyrimu nesiekama aiškinti vadovėlio pasakojimą grindžiančias filosofines tiesas ar tikrinti pasakojimo adekvatumą tiesos matu, todėl istoriškumą turime aptarti ir atsižvelgiant į imanentiškumo principą.

1. 1. 1. Istorinis, istoriškas

„Istoriškumo“ sąvoka lietuvių kalboje yra susijusi su būdvardžiais „istorinis“ ir „istoriškas“. Dabartinės lietuvių kalbos žodyne „istorinis“ apibrėžiamas trimis reikšmėmis: susijęs su istorija, turintis išliekamosios reikšmės; skiriamas istorijai. Šie apibrėžimai gana aptakūs, todėl verta juos apžvelgti plačiau.

Dalykas, daiktas ar reiškiny, susijęs su istorija, per ją įgauna prasmę arba projektuoja reikšmę į kitus buvinius. Pavyzdžiui, istorinė sąmonė įprasmindama (prasmę suprantant kaip neartikuliuotą žmogaus intencionalumo pagrindą) laiko tėkmę suteikia reikšmę žmogaus egzistencijai. Taip pat sąsaja su istorija gali atsirasti per kilmę (kilęs iš praeities, istorijos) arba per galimybę reprezentuoti istoriją. *Kilmės* reikšmė atveria individualios, asmeninės praeities diskurso

12

Jörn Rüsen, „Kas yra istorija?“, p. 40-41.

galimybę, nes „istorija“ traktuojant kaip kolektyvinę praeitį, kiekvienas asmeninis pasakojimas gali potencialiai tapti istoriniu – tiek, kiek jis yra kilęs iš praeities ir gali įsirašyti į apibendrinantį istorinį pasakojimą. Pavyzdžiui, į istorijos vadovėlių individualūs praeities pasakojimai patenka per užduotis, kai moksleiviai yra prašomi klausti artimųjų, ką jie veikė svarbių istorinių įvykių metu. Kita vertus, reprezentacinė funkcija nurodo į kolektyvinį praeities diskursą, kuris apjungia (ir taip nuasmenina) individualius atsiminimus ir aprašo bendrybes.

Pagal antrąjį apibrėžimą sąvoka „istorinis“ naudojama siekiant apibūdinti svarbius, dabartyje aktualius, išskirtinius ir reikšmingus dalykus su pretenzija numatyti reikšmės stabilumą laike tam tikrame reikšminiame visete. Tiesa, dėl žodžio nuvertėjimo ir perteklinio naudojimo žiniasklaidoje (ypač sporto skiltyje, kur „istorinis įvartis“ ar „istorinė pergalė“ atsiranda kas porą mėnesių) galima sakyti, kad „istorinis“ reiškia ir „praeityje nebuvo arba buvo retai“ panaikinant reikšmės projektavimą į ateitį.

Trečiasis apibrėžimas reiškia, kad aptariamas istorinis objektas nekilęs iš praeities, bet per ją įgyjantis reikšmę. Toks yra istorinis pasakojimas (t. y. pasakojimas apie istoriją) bei istorinis filmas ar istorinis romanas. Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje istorinis romanas apibūdinamas kaip romano tipas, kur vaizduojami istoriniai įvykiai ir asmenys arba išgalvoti veikėjai tikroviškame istoriniame fone¹³. Tikroviškas – tai *atrodantis* kaip tikras, turintis istorinės tikrovės bruožų. Svarbu akcentuoti, kad „tikroviškas“ nėra nei melagingas, nei visai tikras, o įtikinantis ir kuriantis teksto koherenciją. „Tikroviškumas“ suponuoja sakymo adresatą ir nėra nukreiptas į istorinę tikrovę. Šio darbo kontekste atrodo prasminga įtvirtinti skirtį tarp *buvimo* istoriniu ir *atrodymo* istoriniu, todėl *atrodymo* kategorijai apibrėžti bus naudojamas būdvardis „istoriškas“.

„Istoriškas“ dabartinės lietuvių kalbos žodyne apibrėžiamas kaip „būdingas istorijai“, teikiamas pavyzdys – „istoriškas dalyko aiškinimas“¹⁴. Pavyzdį galbūt geriau atitiktų toks apibrėžimas: „atsižvelgiantis į istoriją“, o „būdingas istorijai“ nurodo labiau į istorijos savybes, tai, kas priskiriama istorijos idėjai. Tokiu atveju „tikroviškumas“ galėtų būti viena savybių, pagal kurias istorija yra atpažįstama. Taigi, darbe būdvardis „istorinis“ bus naudojamas kaip reiškiantis buvimo praeityje faktą, o „istoriškas“ – atrodymą (kaip istorinis) dabar, bet nebūtinai svarbus ar aktualus. Pavyzdžiui, istoriška fotografija gali turėti *senumo*, *senoviškumo*, net *senamadiškumo* ar *pasenimo* vertes.

Sieti šiuos žodžius su tiesosakos kategorijomis atrodo prasminga todėl, kad istorinis pasakojimas kalba apie užtekstinę tikrovę ne tik faktinės būties prasme. Istorinis įvykis yra ne tik faktinis įvykis, bet ir susitarimas tikėti pastovia įvykio (ar įvykių, reiškinių grupės) reikšme.

13 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. VIII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 331.

14 *Ibid.*

Pavyzdžiui, Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimas yra susitarimas, paženklintas simboliniu raštu – Aktu – ir kitų šalių dokumentuotu pripažinimu. Labai svarbu tai, kad susitarimas turi būti nuolatos atnaujinamas ir aktualus dabartyje. Tai ir yra Sąjūdžio epochos istorijos pasakojimo kaip tautinio pasakojimo reikšmė.

1. 1. 2. Tiesosaka ir istoriškumo raiška

Pasiūlymas šiame darbe gretinti tiesosakos kategorijas su žodžiais „istorinis“ ir „istoriškas“ reikalauja trumpo paaiškinimo. Visų pirma, tai nereiškia, kad *buvimas* ir *atrodymas* nuo šiol reiškia atitinkamai faktinę realybę ir jos papasakojimą. Tokiu žingsniu norima atskirti du to paties pasakymo polių. Kaip *buvimas* ir *atrodymas* kartu sudaro tiesą, taip pasakymas turi turėti *istorinį* ir *istorišką* matmenis, kad galėtų būti suprantamas kaip pranešimas apie istoriją. Tai galima laikyti teksto koherencija, kai dalykai, deklaruojami kaip buvę, turi įsilieti į pasakojimo laiką, nesutampantį su pasakymo laiku. Nuorodos į gyvenamojo pasaulio laiką tokia diskurse gali būti įvairiausios, nuo datos paminėjimo, senamadiškos kalbos, iki termino „rekonstrukcija“ po istorinį siužetą vaizduojančia fotografija.

Kaip buvo minėta aukščiau, pasakymai gali būti tik istoriški, t. y. turėti išgalvotą sąsają su praeitimi, tačiau sunku įsivaizduoti istorinį, bet neistorišką pasakymą. „Istoriškas“ automatiškai nurodo į santykį tarp praeities ir dabarties, o neistoriškas, bet istorinis pasakymas galėtų atitikti (istorinę) paslaptį, nepasakytus, neatrastus dalykus. Todėl šiame darbe laikomasi prielaidos, kad tik istorinis ir istoriškas pasakymas sudaro istoriškumo kategoriją, kuri yra pasiūlymas tikėti praeities tiesa.

1. 2. Istoriografinis pasakojimas

Istorijos vadovėlis žymi istoriografijos ir edukologijos diskursų¹⁵ sąveiką, tačiau istoriografinio-edukologinio pasakojimo negalima laikyti šių dviejų diskursų „pagamintų“ pranešimų suma. Tiek edukologinis, tiek istoriografinis pasakojimas turi savo pasakojimo logiką, kurios pagalba į pasakojimą įrašomos skirtingi tiesos apibrėžimai. Istoriografinis pranešimas visų pirma yra referentinio pobūdžio pranešimas, ir visada nurodo į užtekstinę praeities tikrovę. Praeities

15 Diskursu šiame darbe vadinsime semiotinį procesą, kurio kūrimas yra „grindžiamas semionaratyvine ir diskursyvine kompetencija, yra nuolatinė galimybių atranka, skverbimasis pro apribojimų tinklą“ (Kęstutis Nastopka, „Diskursas“, in: *Avantekstas: lietuviškų literatūros mokslo terminų žodynas*, <http://www.avantekstas.flf.vu.lt/lt/diskursas>) Pavyzdžiui, „istoriografinis diskursas“, priklausomai nuo konteksto, reikš visą visumą žinių apie kolektyvinę praeitį, egzistuojančią tam tikru laiku tam tikroje vietoje.

pažinumas ir įnaratyvinimas yra pagrindiniai klausimai šiuolaikiniam istorijos mokslui, keliami istorijos filosofų ir pasakojimo teoretikų.

Šiuolaikinis istoriografinis pasakojimas neturi etalono, nes negali būti apibrėžiamas per kurią nors vieną modernaus istorijos mokslo paradigmą. Istoriografijos diskurse koegzistuoja metodologinės kryptys, apjungiančios visus modernios istoriografijos raidos etapus nuo XIX a.¹⁶ Skirtingos istorikos (istorijos teorijos) mokyklos diskutuoja dėl istorijos pasakojimo objektyvumo, istoriografijos vietos tarp humanitarinių (ar socialinių) mokslų ar (ne)galimybės suprasti praeitį taip, kaip buvo iš tikrųjų, tačiau jos visos išliko epistemologinėmis teorijomis. Išimtis – radikaloji naratyvistinė istorijos filosofija.

Naratyvistinėje istorikoje galima išskirti dvi vyraujančias tendencijas – radikaliąją ir nuosaikiąją¹⁷. Radikaliosios (dar vadinamos postmodernistine) naratyvistinės istorikos susiformavimo paskata tapo istorinio diskurso istoriškumas (senėjimas laike) ir abejonė objektyvaus naratyvo galimybe. Šios mokyklos atstovai atsigrežia į patį istoriką, istorijos rašymą ir jo rezultatą – istoriografinį pasakojimą. Žvelgiant į istorinius tekstus kaip į literatūros kūrinius, jų pretenzija aprašyti gyvenamąją tikrovę suskliaudžiama, ir keliamas klausimas, kaip šie pasakojimai sukonstruoti¹⁸. Tokiu būdu istorinis naratyvas sulyginamas su kitų tipų pasakojimais, tarp jų – ir fikciniu.

Fikcinio pasakojimo (fikciją suprantant populiaria prasme, kaip išgalvoto ar literatūrinio pasakojimo parasinonimą) ir istoriografinio pasakojimo sugretinimas sulaukė nemenkos istorikų kritikos. Tai puikiai iliustruoja kritikos banga, užplūdusi radikaliosios naratyvistikos atstovą Haydeną White'ą jam paskelbus diskurso tropų teoriją savo svarbiausiame veikle *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*¹⁹. Viena pagrindinių kritikos temų tampa istorinio ir fikcinio pasakojimų skirtumai. Taip su šia tema susijusią kritiką pristato Vytautas Žemgulis²⁰:

Kritikai teigia, kad tropologinė kalbos teorija panaikina mokslinės ir literatūrinės kalbos skirtumą, darydama prielaidą, jog tai, ką šiandien laikome moksline kalba, dėl kalbos raidos ateityje bus galima laikyti literatūrine, ir atvirkščiai. Tokia tropologinė kalbos prigimties traktuotė, anot kritikų, panaikina istorinio fakto objektyvumo galimybę, tuo paneigdama istorijos mokslo moksliskumą.

16 Zenonas Norkus, „Istoriografija XX amžiuje: nuo T. Mommseno iki R. Fogelio“, in: *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996, p. 176.

17 Zenonas Norkus, „Naratyvistinė istorijos filosofija“, p. 197. Norkus taip pat pamini fundamentalistinę istorijos filosofiją, kuriai priskiriami Paulo Ricoeuro darbai. Istorijos pasakojimas čia patenka į bendresnį pasakojimo teorijos lauką.

18 *Ibid.*

19 Hayden White, *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.

20 Vytautas Žemgulis, „Haydeno White'o naratyvistinio-tropologinio projekto recepcija ir kritika“, *Problemos*, Nr. 65, 2004, p. 28

Toks požiūris į modernaus istorijos mokslo naratyvą dirbtinai supriešina faktą ir literatūrą, arba tai, kas suprantama kaip fikcija, nes remiasi konstruojama, o ne „atrasta“ tikrove. Šią skirtį darančios teorijos istorijos tyrimo pagrindu laiko objektyvų ir objektyviai aprašomą faktą. Tokia nuostata, kaip teigia nuosaikiosios naratyvistinės istorikos teoretikas Jörn Rūsenas, bet kokiam istorijos pasakojime yra „absoliučiai klaidinga, ir šią klaidą dažniausiai lemia paslėptas ir užgniaužtas pozityvizmas“²¹. White'as taip pat teigia, kad *Metaistorija* stoja prieš pozityvizmą ir pozityvistinę nuostatą istorijoje²². Šios nuostatos vedamiems istorikams istorinio objektyvumo problema „tėra tik laiko ir darbo sąnaudų klausimas“, o vienintelis tyrėjo subjektyvumas atsiskleidžia per šaltinių atranką²³. Taigi, kritika naratyvistiniam požiūriui į istorijos pasakojimą remiasi nuostata, kad istoriografinis pasakojimas *de facto* sako tiesą (jei per kitus istoriografinius tekstus ji nėra paneigiama). Šį požiūrį patikrina kitas radikaliosios naratyvistikos atstovas Franklinas Ankersmitas, pamėgindamas apčiuopti objektyvų (bet nebūtinai imanentinių) skirtumą tarp istoriografinio ir fikcinio pasakojimo.

Ankersmitas, siekdamas atskirti istorijos pasakojimo būdą nuo kitų žanrų, istoriografinę naratyvinę praeities reprezentaciją vadina tiesiog lotynišku žodžiu *narratio*²⁴. Jis lygina *narratio* su istoriniu romanu, kuris yra istoriografijai artimiausias fikcijos žanras. Nubrėžti aiškia ribą tarp žanrų sudėtinga. Tiesos, jei apibrėžiamos fakto, nepaneigiamo duomens prasme, kriterijus nėra patikimas, nes fakto tiesa negarantuoja apibendrinimo ir (ar) interpretacijos tiesos. Pasiūlydamas kitą tiesos apibrėžimą Ankersmitas remiasi kelių lygmenų Roberto Scholes'o ir Roberto Kellogo tiesos sistema. Pirmasis lygmuo žymi konkretaus fakto fiksavimą ir tai, kas panašu į konkretų faktą, o antras – generelizuotų tikrovės tipų reprezentaciją (*the representation of generalized types of actuality*)²⁵. Pagal šią sistemą istorinis romanas, operuodamas fiktyviais personažais, gali pasakyti tiesą antruoju lygmeniu.

Toliau Ankersmitas prieina prie kitos skirties: istoriniame romane bus prasmingų dalykų, kurie negali būti matuojami tiesos verte, o *narratio* tokių teiginių turėti negali. „Teiginių be tiesos vertės“ atskyrimas Ankersmito pasiskolintas iš Peterio Fredericko Strawsono, kuris straipsnyje „On

21 Jörn Rūsen, „Istorinis pasakojimas“, in: *Istorika: istorikos darbų rinktinė*, p. 65

22 Ewa Domanska, Hans Kellner, Hayden White, „Hayden White: The Image of Self-Presentation“, *Diacritics*, Nr. 24, The Johns Hopkins University Press, 1994, p. 93

23 Zenonas Norkus, „Analitinė istorijos filosofija“ in: *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996, p. 193.

24 Toks pasirinkimas pagrindžiamas tuo, jog *narratio* kaip lingvistinis darinys esmiškai skiriasi nuo eilėraščio, romano, homilijos, matematinių įrodinėjimų metodų ir pan. In: Franklin Rudolf Ankersmit, *Narrative logic. A semantic analysis of the historian's language*, The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1983, p. 22.

25 Robert Scholes ir Robert Kellogg išskiria tris lygmenis, tačiau Ankersmitas, argumentuodamas tuo, kad tai neturi įtakos jo tyrimui, pirmuosius du sujungia į vieną. Lygmenų įvardijimai anglų kalba yra tokie: 1. Recording specific fact; 2. What resembles specific fact; 3. the representation of generalized types of actuality. *Ibid*, p. 23-24

referring“ duoda tokius teiginių ir išraiškos žodžių „be tiesos vertės“ pavyzdžius: „Prancūzijos karalius yra išmintingas“, „Man šalta“, „Štai ką turiu omenyje“ (parodant pirštu į kažką); taip pat „aš“, „čia“, „štai“²⁶. Jie galėtų būti apibūdinti kaip naratyviniai vienetai, įjungiantys naratyvą į sakymo situaciją, išraiškos ar konstatuojantieji teiginiai. Ankersmitas prie tiesos verte namatuojamų teiginių priskiria ir atlikėjus, erdvę – fikcinius personažus, fikcines situacijas ir t. t.²⁷ Šioji grupė neturi tiesos vertės *kitaip* nei Strawsono teiginiai. Fikciniai personažai istoriniame romane yra konstruojami pagal tam tikrą istorinio laiko logiką, tačiau jų egzistavimas realioje praeityje nėra paremtas šaltiniais. Taigi, vertinamieji teiginiai ir sakymo situacijos teiginiai nepamatuojami, o fikcinis naratyvas istoriniame romane yra nefiksuotas (istoriniais šaltiniais), todėl nėra nei tiesa, nei melas.

Reikia pastebėti, kad, vertinant tam tikrus teiginius kaip neturinčius tiesos vertės, tiesa vis tiek išlieka suvokimo horizontu. Bet kokių atveju, tokia analizė rodo, kad teiginių vertinimas pagal tiesos kriterijų, kai tiesa laikomas užfiksuotas praeities faktas (t. y. faktas su referencija) ir faktų adekvatus apibendrinimas, neatskiria istoriografinio pasakojimo nuo fikcinio. Susidaro įspūdis, kad šioji analizės dalis tarnauja kaip atsakas analitinės istorijos filosofijos propaguotojams, kai jų pačių įrankiais (teiginių analizės metodu, tiesos kriterijaus iškelimu) pademonstruojamas istoriografinio pasakojimo neišskirtinumas.

Kitoje straipsnio dalyje Ankersmitas pasiūlo tris tarpusavyje susijusius struktūrinius kriterijus, pagal kuriuos galima apibrėžti *narratio* ir istorinio romano skirtumus²⁸: Skirtumas tarp *narratio* ir istorinio romano yra tapatus skirtumui tarp mokslo teorijos ir taikomojo mokslo. Abu pasakojimai naudojami apibendrintomis istorijos žiniomis, tačiau *narratio* turi papildyti tokią bendrą žinių „bazę“, o istorinis romanas – jomis naudotis.

Tiesos lygmenys, įvardinti aukščiau, *narratio* ir istoriniame romane tarpusavyje susieti skirtingais ryšiais. *Narratio* pirmas tiesos lygmuo veda prie antrojo, ir tarnauja kaip argumentai, pavyzdžiai pasirinktiems apibendrinimams, o istoriniame romane viskas konstruojama atvirkščiai: antrojo lygmens tiesos pasitelkiamos sukurti pirmojo lygmens tiesų iliuzijai, nepatikinamai tiesos verte.

„Požiūrio taškas“²⁹ istoriniame romane ir *narratio* skiriasi. Istoriniame romane fikciniai personažai sutveriami tarsi homunkulai, kuriems turinys suteikiamas pastatant į akistatą su

26 Peter Frederick Strawson, „On referring“, *Mind*, t. 59 (235), Oxford University Press, 1950 p. 328-329. Prieiga internete: www.jstor.org/stable/2251176 (žiūrėta 2018-05-10)

27 Franklin Rudolf Ankersmit, *Narrative logic...*, p. 24.

28 *Ibid*, p. 27-28.

29 Ankersmito sąvoka „požiūrio taškas“ („point of view“) nurodo daugiau į interpretacinę poziciją, siejamą su pasakojime išrašomomis vertėmis, nei pasakymo konstravimo perspektyvą, todėl visur bus rašoma kabutėse taip ją atskiriant nuo semiotiškai suprantamo požiūrio taško, žiūros ir fokusavimo.

gyvenimiškomis problemomis ir jas išsprendžiant pagal istoriniam laikotarpiui būdingą žinojimą. Šie „homunkulai“ suriša naratyvą, kuris ir yra konstruojamas iš „homunkulo“ „požiūrio taško“. *Narratio*, kita vertus, ne konstruojamas iš „požiūrio taško“, o tam tikras „požiūrio taškas“ yra pasiūlomas.

Paskutinė skirtis palieka tam tikrų dvejonų. Ankersmitas teigia, kad istorikas ne atsispiria nuo „požiūrio taško“, bet bando jį pagrįsti ir įrodyti. „Požiūrio taškas“ – tai pasiūlymas matyti, ir kiekvienas istorikas turi matyti savaip³⁰, tačiau lieka neaišku, ar į šį požiūrio tašką įtraukiama istoriko filosofinė, vertybinė pozicija. Anot Ankersmito istorikas, rašantis istoriją iš „sakykime, marksistinio ‘požiūrio taško’, negali nebaigti [pasakojimo - *LM*] ten, kur pradėjo“, o konkretūs atvejai, kai tokie „ideologizuoti“ tyrimai padaro įstabius atradimus, yra išimtis, įrodanti tik tai, kad ir sugedęs laikrodys du kartus per parą laiką rodo teisingai³¹.

Ši pozicija suponuoja arba istoriko genijų, individualybę, kai *narratio* reiškiamas požiūrio taškas yra tik jo matymas, arba istoriko gebėjimą „ištrinti“ filosofines vertes iš *narratio* ar jas suskliausti, paliekant tik reikalingą informaciją. Šiame darbe laikomasi nuomonės, kad filosofinė pozicija suponuoja verčių sistemą, ir turėtų būti matoma kaip dar vienas požiūrio taškas, apjungiantis tiek pasiūlymą matyti, tiek išeities poziciją. Pavyzdžiui, nepriimant marksistinės nuostatos, kad bazė (ekonominės sąlygos) determinuoja antstatą (kultūrą), netikėsime marksistinės krypties istoriko Edvardo Gudavičiaus „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnium, tačiau ir pats dėsnis gali būti traktuojamas kaip pasiūlymas visada matyti civilizacinius istorijos procesus per marksistinę poziciją.

Tokiu išplėstu *narratio* pristatymu norėta parodyti kelis dalykus. Pirma, net analizuojant istoriografinį diskursą neįmanoma, neįmanoma jo atskirti nuo kitų naratyvo formų per tiesos prizmę. Antra, užtekstinės referentinės tiesos sakymas funkcionuoja tekste dviem lygmenimis.

Trečia, pasitelkiant aukščiau išdėstytą „požiūrio taško“ sąvoką galima nusibrėžti interpretacines gaires analizei, ir taip fiksuoti minimalias istoriografinio pasakojimo užuomazgas istorijos vadovėlio pasakojime bei kalbėti apie edukologinio sakytojo manipuliacinio veikimo siekį papasakoti daugiau nei istoriją, kai šis „daugiau“ implikuojamas švietimo tiksluose.

Istoriografinis pasakojimas nėra problemų sprendimas, kur subjektyvumas reiškiasi tik per šaltinių atranką: kiekvienas istoriografinis pasakojimas (kaip ir bet kuris kitas naratyvas) turi pasirinktą „požiūrio tašką“. Todėl istoriografinis pasakojimas vadovėlyje nebus traktuojamas nei kaip nenaratyvus istorinis turinys, kuriuo yra užpildoma edukologinė forma, nei kaip konkrečių

30

Zenonas Norkus, „Naratyvistinė istorijos filosofija“, p. 206

31

Franklin Rudolf Ankersmit, *Narrative logic...*, p. 206-207

istorikų požiūrio taškas: savo racionalumą ir verčių sistemą vadovėlio pasakojime diegia tiek istoriografinė, tiek edukologinė pasakojimo dalis.

Ketvirta, jei istorinis romanas gali pasakyti tiek pat tiesos, kiek istoriografinis pasakojimas, tai tautos ar valstybės istorijos mokymas mokykloje galėtų būti derinamas su tautinių mitų, pasakojamų proza, sklaida. Tai galėtų sustiprinti tautinį diskursą, kurio svarba Lietuvos Respublikos Švietimo įstatyme ir kituose švietimo dokumentuose stipriai akcentuojama (apie tai plačiau kalbama skyriuje „Istoriografinis-edukologinis pasakojimas“). Vis dėlto istorinis pasakojimas turėtų būti siejamas ne tik su žinojimu apie praeitį, bet ir asmenišku laiko suvokimu, kuriam geriau suprasti bus pasitelkiama kiek kitoks istoriografinio pasakojimo apibrėžimas.

Istoriografinis pasakojimas – tai modernaus istorijos mokslo naratyvas, pasakojantis apie dabarčiai svarbią praeitį, prieinamą per istorinį šaltinį. Šaltiniu gali būti daiktas, dalykas ar reiškinys, talpinantis bent minimalų informacijos kiekį apie save (t. y. datuojamas) ir taip kažką pasakantis apie pasaulį. Šaltinis neturi specifinių, kitiems daiktams nebūdingų savybių. Tai, ar daiktas tampa šaltiniu, priklauso nuo tyrėjo. Rūseno teigimu tai, „ką gali atskleisti šaltinis, priklauso nuo jam užduodamo klausimo“, ir net - „(k)as yra šaltinis, priklauso nuo to, ką aš noriu žinoti“³². Šaltinis istoriniame tyrime atsako į klausimus, o vadovėlio diskurse jo reikšmė kinta: jis pasitelkiamas iliustruoti, papildyti kitas pasakojimo dalis. Šaltinio pateikimo forma vadovėlio pasakojime yra ne mažiau svarbi nei turinys. Šaltiniai vadovėlyje, jei į jų aprėptį įtraukiame ir fotografijas bei kitus vizualius tekstus, dažnai traktuojami kaip šalutiniai, antriniai tekstai pagrindinio pasakojimo (t. y. vadovėlio autorių konstruojamo naratyvo) atžvilgiu, tačiau dėl vizualinio poveikio ir daugiaprasmiškumo jie į pasakojimą įrašo papildomas reikšmes. Kita vertus, vaizdo reikšmę visada koreguoja šalia pateikiamas tekstas – įsiužetinta ir naratyvi istorija.

Rūseno istorinis pasakojimas yra apibūdinamas kaip „mentalinių operacijų sistema, apibrėžianti istorinės sąmonės sritį“ ir laiko patyrimo supratimo procesas³³. Laikas, laiko praeitis kelia pavojų žmogui, o radikaliausias laiko patyrimas yra mirtis. Istorija tarnauja kaip „grėsmingo laiko patyrimo interpretacija“, padedanti įveikti netikrumą ir suteikianti laikui prasmę. Istorijos prasmė visada matuojama iš dabarties pozicijos, todėl istoriją prasminga padaro tiek praeities įvykių, reiškinių, dalykų fiksavimas, tiek jų reikšmė dabartyje.

32 Jörn Rüsen, „Istorinis metodas“, in: *Istorika: istorikos darbų rinktinė*, Vilnius: Margi raštai, 2007 p. 116-117.

33 Jörn Rüsen, „Istorinis pasakojimas“, p. 64

1. 3. Istoriografinis-edukologinis pasakojimas

Edukologinis pasakojimas turi būti užpildytas kitu turiniu nei jis pats yra. Tai yra pranešimas su akcentuota konatyvine funkcija³⁴ (šviesti, ugdyti, mokyti pranešimo gavėją), kuri padeda apsvarstyti ir istoriografijos epistemologiją: ne tik tai, ką galima išmokyti, kokias vertybes išugdyti, bet ir tai, kaip iš viso įmanoma pasakoti istoriją ir ką galima pažinti. Todėl šiame darbe „edukologinis pasakojimas“ turi būti suprantamas kaip edukologinio diskurso rezultatas, kuriame suponuojami ugdymo metodai ir tikslai.

Visų pirma verta apžvelgti bendruosius švietimo tikslus. Plačiausiai švietimo tikslai pateikiami Švietimo įstatyme, kur teigiama, kad švietimu siekiama:

- išugdyti kiekvienam asmeniui vertybines orientacijas;
- nustatyti asmens kūrybinius gebėjimus ir pagal tai padėti jam įsigyti kompetencijų ir (ar) kvalifikaciją;
- stiprinti visuomenės galias;
- perteikti asmeniui tautinės ir etinės kultūros pagrindus, Europos ir pasaulio humanistinės kultūros tradicijas ir vertybes;
- sudaryti sąlygas asmeniui įgyti demokratijos tradicijas įkūnijančius pilietinės ir politinės kultūros pagrindus.³⁵

Tautiškumo, pilietiškumo, demokratijos, humanizmo vertybės, istorinės sąmonės ir kritinio mąstymo formavimas (taip pat įrašytas į socialinio ugdymo, istorijos mokymo gaires³⁶) ne visada dera tarpusavyje, ypač tada, kai mokymui pasirenkami tiek konservatyvūs, tiek modernūs mokymo metodai. Lilija Duoblienė teigia, kad skirtingų ugdymo srovių derinimas kuria prieštarinę diskursą³⁷:

Tarp daugelio postmodernaus pasaulio švietimo problemų – ugdymo turinio sumaištis, atsirandanti dėl bandymo suderinti skirtingus požiūrius, t. y. akademinį, konservatyvų, kuriame labai aiškūs turinio atrankos kriterijai, aiškiai apibrėžtos tiesos, kurias reikia žinoti, o kita vertus – atsinaujinimo, orientuojantis į praktinį gyvenimą, į tai, kas šiandien aktualu socialiniu ir asmeniniu požiūriu bei perspektyvu. To rezultatas – randasi keisti ugdymo turinio konstruktai, kuriuose laisvė kaupti žinias ir patirtį, juos jungiant į visumą pagal konstruktyvistinį požiūrį yra gerokai „stabdoma“ būtinų ar *ready made* žinių reikalavimu atsiskaitymams.

34 Edukologinis pranešimas gali būti ir, pavyzdžiui, referentinio pobūdžio, kai edukologai keičiasi teorine ar metodologine informacija, tačiau tai laikytina papildoma diskurso dalimi, nes edukologijos objektas pagal apibrėžimą yra už edukologijos diskurso ribų.

35 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 3 straipsnis. Preiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105/ZPzOxUEnvH> [žiūrėta 2018-05-23]

36 Pagrindinio ugdymo bendrosios programos, Socialinis ugdymas (6 priedas), p. 961.

37 Lilija Duoblienė, „Valstybinio švietimo (ne)tvarumas ir asmens sąmoningumas“, in: Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 215

Atrodo, kad konkretūs mokymo tikslai, mokiniui diegtinos kompetencijos ir (ar) vertybės, yra atitinkamai susiję su skirtingomis metodologinėmis srovėmis: kolektyvinės vertybės diegiamos pasitelkiant vieną pasirinktą metapasakojimą, individualios kompetencijos ugdomos mokant moksleivį pasirinkti patikimą žinių šaltinį savarankiškai.

Konkretūs istorijos mokymo programos tikslai taip pat pirmiausia siejami su moksleivio vertybiniu ugdymu, kritinio mąstymo formavimu. Svarbiausiais laikomi istorijos mokymo tikslai – formuoti istorinę sąmonę ir išmokyti orientuotis istoriniame laike ir erdvėje³⁸.

Istorijos mokymo tikslų kilmė, reikalingumas ir įgyvendinimas kelia dvejones istorijos mokymo ir istorijos didaktikos ekspertams. Alfredas Bumblauskas teigia, kad jam rašant vadovėlį švietimo ekspertų duoti patarimai remiasi daugiau asmeninėmis nuomonėmis, o ne teoriniais ir empiriniais tyrimais³⁹. Jam antrina istorijos mokytoja Jūratė Litvinaitė. Jos žodžiais tariant, puikūs (į pilietiškumo ir tautiškumo ugdymą nukreipti) tikslai, deklaruojami istorijos mokymo programose, nepasiekiami, o tokios nesėkmės sprendžiamos ne rengiant analizes ir mokslinius tyrimus, o iš naujo rašant intuicija paremtas mokymo programas: „istorijos dėstymą mokykloje reglamentuoja dokumentai, paremti kažkieno asmeniniu supratimu apie istorijos vietą, vaidmenį ir galimybes“⁴⁰. Litvinaitė akcentuoja tautinių vertybių diegimo svarbą, o kiti mokslininkai yra linkę kvestionuoti tokį vertybinį ugdymą: kritiškai mąstantis žmogus nebūtinai pozityviai žvelgs į savo šalies istoriją ar tautiškumą apskritai⁴¹. Iš tiesų, panagrinėjus pavyzdinį istorijos mokymo planą 9–10 klasės moksleiviams, pirmiausia pastebimas šio toks uždavinių nesuderinamumas. Šalia istorijos, laiko tėkmės suvokimo kompetencijų, mokiniai „įžvelgia skirtingas istorijos įvykių interpretacijas ir aiškinasi jų priežastis“, „rinkdami informaciją iš įvairių šaltinių, žiniasklaidos, ją analizuoja, kritiškai vertina ir pritaiko mokymuisi Lietuvos ir pasaulio istorijos“, „pasirinkdami įvairius būdus perteikia savo supratimą apie praeitį, jį argumentuoja ir pagrindžia pavyzdžiais, formuluoja probleminius istorijos klausimus“, bet taip pat „suvokia demokratijos, humanizmo, pilietiškumo ir tautiškumo istorinę raidą bei reikšmę praeityje ir šiandiniame gyvenime“⁴². Atrodo, kad šie uždaviniai paremti prielaida, jog žmogus, išmokęs kritiškai vertinti šaltinius ir žinodamas skirtingas įvykių interpretacijas, kaip savą būtinai pasirinks demokratijos, humanizmo, tautiškumo vertybėmis

38 Pagrindinio ugdymo bendrosios programos, Socialinis ugdymas (6 priedas), p. 931-932;

39 Rūta Šermukšnytė, „Lietuvos pasakojimas mokykloje: kokį turime, kokį kursime? Apie primąjį lituanistų ir istorikų forumą“, *Lietuvos istorijos studijos*, T. 35, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015, p. 180

40 Jūratė Litvinaitė, „Lietuvos istorija mokyklose: švietimo politika ir kasdienybė“, *Voruta* [Interaktyvus]. Prieiga internete: <http://www.voruta.lt/lietuvos-istorija-mokyklose-svietimo-politika-ir-kasdienybe/> [žiūrėta 2018-05-01]

41 Rūta Šermukšnytė, „Kam reikia mokyti(s) istorijos Lietuvos mokykloje? Tikslų analizė teorinės didaktikos kontekstuose“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 39, 2017, p. 112-113.

42 Istorijos ilgalaikis planas 9 ir 10 klasei, p. 15. Prieiga internete: <https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/perziura/1910>

paremtą pasakojimą. Tai atskleidžia demokratiškos pasirinkimo laisvės paradoksą, kai demokratiniai idealai diegiami kaip vieninteliai teisingi. Šią temą apmastydamas Liutauras Degėsys iškelia svarbų klausimą: „ar pilietinio ugdymo teorija pati gali remtis absoliučių tiesų ir amžinų vertybių standartais, ar tokiu atveju ji būtinai tampa totalitarinės ideologijos propaguotoja?“⁴³.

Čia pat Degėsys priduria, kad vien kalbėjimas apie vertybes nepadaro žmogaus tų vertybių saugotoju. Galima manyti, kad tautinės, pilietinės ir kitos kolektyvinės vertybės turėtų savaime susiformuoti, kai mokinys sužino savo gimtosios bendruomenės praeities pasakojimą.

Nesiimsime spręsti, ar tai yra tiesa; šiam tyrimui svarbesnė yra istorijos mokymo prielaida, kad studijuodami praeitį per laiko tėkmės suvokimą susikuriame ryšį su praeities bendruomene. Tai yra istorinės tapatybės konstravimo galimybė, pagrįsta individualiai ir nekalbiškai besiskleidžiančiu istoriškumu.

43 Liutauras Degėsys, „Istorijos proceso samprata ir pilietinio ugdymo metodologija“, *Istorija*, 2002, t. 54, p. 102. Prieiga internete: http://archyvas.istorijoszumalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=283&Itemid=284 [žiūrėta 2018-05-15]

2. Pasakojimo strategijos istorijos vadovėlyje

2. 1. Poleminė struktūra vadovėlio pasakojime

Rakto ir *Laiko* istorijos vadovėlių tekstas yra suskirstytas į skyrius, o skyrius sudaro temos. Tema – tai pagal istorinių įvykių logiką arba tematiškai suskirstytas pasakojimas, kur skirtingos temos gali apimti skirtingą laiko tarpą. Sąjūdžio epochos pasakojimą abiejuose vadovėliuose sudaro dvi temos. *Rakto* vadovėlyje temų pavadinimai yra „49. Lietuvių tautos atgimimas ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis“ ir „50. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ir valstybingumo pagrindų įtvirtinimas“, o *Laiko* – „6. ‘Dainuojanti revoliucija‘“ (vadovėlyje taip pat su kabutėmis) ir „7. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas“. *Rakto* vadovėlyje šios temos priskiriamos skyriui „Dabartinis pasaulis“, o *Laiko* - „Nuo aneksuotos iki nepriklausomos Lietuvos“.

Istoriografinis-edukologinis vadovėlio pasakojimas apie Sąjūdžio epochą (toliau – vadovėlio pasakojimas) *Rakto* vadovėlyje apima laikotarpį nuo Michailo Gorbačiovo pertvarkos politikos pradžios (tikslī data neįvardijama) iki 2004 metų, kai Lietuva tapo ES ir NATO nare. *Laiko* pasakojimas pradedamas tokiais žodžiais: „Visą sovietų okupacijos laikotarpį...“, tačiau tai yra ne Sąjūdžio epochos įvykių chronologinių ribų žymėjimas, o aplinkybių aprašymas. Toliau naratyvas organizuojamas daugmaž chronologiškai, neišeinant iš pasakojimo laiko ribų, kurias žymi „perestroika“ ir 1993 metai, kai paskutinis Rusijos karys išvestas iš Lietuvos teritorijos.

Vadovėlio pasakojimas vizualiai yra suskaidytas į kelias dalis. Nuosekliausių pasakojimo dalį sudaro pagrindinis naratyvas – taip vadinamas autorinis vadovėlio pasakojimas. Taip pat vadovėlio pasakojimą sudaro vizualūs ir rašytiniai tekstai. *Rakto* vadovėlyje šie tekstai dažniausiai įvardijami pagal žanrą (karikatūra, žemėlapis), mediją (fotografija) arba sąsają su tekstu (ilustracija), paskirtį (klausimai ir užduotys), o istoriniai rašytiniai dokumentai ar jų ištraukos vadinamos šaltiniais. *Laiko* vadovėlyje tokie tekstai neįvardijami, tik prie klausimų, užduočių pateikiami tekstų numeriai. Pagal turinio pobūdį abiejų vadovėlių tekstai gali būti skirstomi taip:

- Pirminiai istoriniai šaltiniai. Tai – fotografijos, kuriose vaizduojami Sąjūdžio epochos įvykiai, žmonės ir vietos, taip pat istoriniai rašytiniai dokumentai, istoriniu metu gyvenusių žmonių liudijimai ir vertinimai. Į šią grupę įtraukiamos ir užsienio šalyse darytos ir vadovėlyje datuojamos karikatūros, atsiradusios aptariamoju istoriniu laikotarpiu.
- Antriniai istoriniai šaltiniai, tokie kaip žemėlapiai, duomenų lentelės, diagramos. Tai yra pagrindinio pasakojimo dalis. Šiai grupei priskiriamos ir ištraukos iš istoriografinių knygų,

šiuolaikiniai įvykių vertinimai. Į šią grupę taip pat įtraukiamos nedatuotos karikatūros ir JAV žurnalisto įvykių vertinimas⁴⁴ (taip pat nedatuotas).

- Klausimai, užduotys, žodynas (sąvokų paaiškinimai). Tai taip pat yra pagrindinio pasakojimo dalis, tik ji neteikia papildomos istorinės informacijos, o ją įtvirtina arba paneigia.

Pirminiai ir antriniai šaltiniai analizėje bendrai bus vadinami „šaltiniais“ siekiant juos atskirti nuo pagrindinio pasakojimo. Šaltinių kiekis ir jų proporcinis santykis vadovėliuose skiriasi: *Laike* yra 29 šaltiniai, pateikiami per 9 puslapius (grupėje pateikiamos fotografijos skaičiuojamos kaip vienas šaltinis), o *Rakte* – 21 šaltinis per 16 puslapių. *Rakte* vizualūs šaltiniai yra dvigubai, kartais trigubai didesnio formato nei *Laike*, tačiau proporciškai užima mažiau vietos. Šaltiniai abiejuose vadovėliuose yra integrali pasakojimo dalis, jie netraktuojami kaip pagrindinio pasakojimo papildymas ar iliustracija, o nagrinėjami kartu su pagrindiniu pasakojimu, akcentuojant konkrečiu atveju relevantiškus pasakojimo momentus.

Abiejuose vadovėliuose pateikiama naratyvinė programa ir išbandymų sintagma bendriausiais bruožais yra panaši: *vyksta laisvėjimo procesai Sovietų Sąjungoje – LPS susikuria – LPS įtraukia visuomenę – atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę – Sovietų Sąjunga bando jėga perimti valdžią – tarptautiniu mastu pasmerkiama sovietų agresija – pripažįstama nepriklausoma Lietuvos valstybė*. Kolektyvinis veikiantysis subjektas abiejuose vadovėliuose įvardijamas kaip *Lietuva, lietuviai, lietuvių tauta* ar *Lietuvos visuomenė, visuomenė*, o šio subjekto vertės objektas – *(nepriklausoma) Lietuvos valstybė*. Didžiąją naratyvo dalį užima pagalbinė programa, kurią galima vadinti *sąjūdžio* naratyvine programa. Abiejuose vadovėliuose ši pagalbinė programa pradeda transformuojant kolektyvinį subjektą: aktantas, kurį žymi *inteligentų (žinojimo kompetenciją reiškianti figūra), Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS, Sąjūdžio) figūros, įsteigiamas kaip politinis darinys (įgyjama galėjimo kompetencija)*. Sąjūdis tampa *Lietuvos visuomenės* lėmėju, tačiau toks aktantų santykis nėra statiškas. Programoje vyrauja *Sąjūdžio* ir *Lietuvos visuomenės* sąveika (LPS atstovauja visuomenę, visuomenė išreiškia pritarimą politiniams LPS veiksams), tačiau kartais tie patys programos aspektai *Laike* vertinami kaip aktantų konjunkcija („Sąjūdis iš inteligentų sambūrio virto sovietinės valdžios nevaldomu masiniu judėjimu“⁴⁵), o *Rakte* išlaikomas derinimosi režimas („LPS buvo siejamas su visa Lietuva“⁴⁶). Konjunkcija ir derinimasis atsispindi ir temų pavadinimuose (atitinkamai „Dainuojanti revoliucija“ ir „Lietuvių tautos atgimimas ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis“). Patogumo dėlei tiek konjunkcijoje esantys, tiek sąveikaujantys

44 *Laikas*, p. 208

45 *Ibid*, 209 p.

46 *Raktas*, 176 p.

subjektai bus vadinami vienu *sajūdžio* (su mažąja raide) pavadinimu, o juos atskiriant įvestos *Sajūdžio*, *LPS* ir *Lietuvos visuomenės ar visuomenės sąvokos*.

Pasakojimo naratyvinę programą abiem atvejais galima įvardinti kaip *Nepriklausomybės* programą, nors, kaip jau matoma iš skirtingų pabaigos datų ir aptakių pradžios nuorodų, naratyvinės programos pasakojimuose konstruojamos skirtingai. Didžiausią skirtumą lemia tai, kad poleminei struktūra grindžiama skirtingų aktantų veikimu.

2. 1. 1. Raktas. Lėmėjas ir aksiologija

Pasakojimo analizę verta pradėti nuo pirminio pasakojimo. *Sajūdžio* tema yra istorijos vadovėlio dalis, todėl tai, ką vadinsime (naratologiškai suprantamu) pirminiu pasakojimu, daugiausia priklauso nuo pasirinkto mastelio, ar įtraukiami anksčiau buvę pasakojimai, ar tema traktuojama kaip savarankiškas tekstas. Abiejuose vadovėliuose buvo ieškoma pasakojimo, kuris būtų pirmasis, tiesiogiai susijęs su *Sajūdžio* epocha.

Rakto pagrindinis pasakojimas dėstomas chronologiškai, todėl *Sajūdžio* pirminis pasakojimas yra skyriaus „Dabartinis pasaulis“ pristatyme⁴⁷. Tai – piešinys ir teksto pastraipa (žr. 1 pav. skyriaus pabaigoje). Piešinyje yra dvi atskiros kompozicinės grupės, kurias jungia regima pieštuko tekstūra, rusvai pilka grafito spalva ir atsikartojančios geltonos-žalios-raudonos spavų vėliavų figūros. Viršutinėje kompozicijoje rausvi atspalviai ir stilizuoti veido bruožai žymi žmonių figūras, per vingiuojančias linijas sujungiamas tarpusavyje, taip sudarant minią. Trikampė figūra su apskritimu viršutinėje dalyje vaizduoja televizijos bokštą ir yra konstruojama taip, tarsi bokštas būtų matomas iš minios perspektyvos. Antroje kompozicijoje perspektyva pakinta, o figūros turi daugiau detalių: regime vyrą, laikantį lietuvišką trispalvę, ištiesusį ranką į tanką, kurio vamzdis nutaikytas jam tiesiai į veidą. Žmogus ir tankas vaizduojami vienodo dydžio, tačiau tanko vikšrą uždengia žmogaus koja, todėl suprantame, kad žmogus yra arčiau sakymo adresato. Čia perspektyva konstruojama iš žiūros taško, esančio šiek tiek aukščiau vyro galvos – ten, kur galėtų būti bendros kompozicijos ašis – taigi, iš sakymo adresato perspektyvos.

Ši kompozicija, primenant ikoniškas Sausio 13-osios fotografijas, neturi vieno interteksto. Ji sudaryta taip, kad netampa nuoroda į konkrečią fotografiją (skiriasi arba žmogaus stovėseną, tanko padėtis, arba nėra vėliavos), tačiau pagal bruožų visumą (vienaplaniskumas, reiškiantis naktį, vyro figūra, tankas, trispalvė) atpažįstamas papasakotas įvykis (1990-ųjų sausio įvykiai). Šalia esančiame tekste *Sajūdžiui* skirta viena pastraipa iš trijų, tačiau apie sausio įvykius neužsimenama. Pagrindiniame pasakojime įvykių papasakojimą apgobia priežasčių ir pasekmių grandinė, o įvykiai

dėstomi teiginiais – konstatuojant, vengiama naudoti metaforas, vaizdingus būdvardžius ar kitas kalbos figūras, kurios sustiprintų *smurto* teminę vertę. Taip aprašoma sausio 12-osios naktis⁴⁸:

Apie 12 val. nakties tankais, šarvuočiais ir sunkvežimiais iš Šiaurės miestelio – Vilniaus miesto mikrorajono – atvyko SSRS kariškiai ir, naudodami šaunamuosius ginklus, apgulė Televizijos bokštą bei Lietuvos radijo ir televizijos komiteto pastatą, kurį gynė tūkstantinė Lietuvos gyventojų minia. Žuvo 13 Lietuvos laisvės gynėjų, šimtai buvo sužeisti.

Aiškių karinių veikslių apibūdinimu ir po jų sekančiais apibendrinančiais teiginiais apeinamas tiesioginio susidūrimo momento paminėjimas. Taip pat pasakojime nenaudojama nė viena nakties įvykių fotografija. Vietoje to pasitelkiami kiti vizualūs šaltiniai: fotografija minios prie Aukščiausiosios Tarybos ir karikatūra (2 pav.). Čia pasikartoja tanko su penkiakampe žvaigžde figūra, buvusi piešinyje, taip pat abstraktus fonas, tačiau nėra trispalvės, o vyrų figūrų padaugėja. Taip pat įvyksta du lemtingi pokyčiai: iš tanko išlipa žmogus (Michailo Gorbačiovo figūra), žvelgiantis į kitą (Vytauto Landsbergio figūra), savo kūnu sustabdžiusį tanką ir sulaukusį pastiprinimo (Romualdo Ozolo-kario figūra). Pirmajame piešinyje buvusi priešprieša žmogus vs mašina panaikinama, kaip ir *įtampos* teminė vertė, siejama tiek su mašinos anonimiškumu, nežmogiškumu, tiek su atstumu tarp vyro rankos ir tanko konstrukcijos. Piešinyje suspenduotas momentas prieš susidūrimą, kuris gali baigtis arba tanko sustabdymu, arba žmogaus mirtimi, o karikatūra fiksuoja įvykio baigtį – tanko sustabdymą. *Tanko* figūra pakeičia pagrindiniame pasakojime aprašomą šarvuotąją techniką, tankus, šarvuočius ir sunkvežimius. Tai vienintelės Sovietų Sąjungai priskiriamos karinės jėgos figūros visame tekste, kai, palyginimui, Vakarų karinės galios (NATO) figūratyvinis takas sudaro didelę dalį *valstybingumo pagrindų įtvirtinimo* pagalbinės naratyvinės programos.

Karikatūra siejasi su nespaltota fotografija puslapio viršuje, kurioje vaizduojama bekrastė žmonių minia ir pastatai. Fotografijos aprašymas deklaruoja: „Žmonės saugo Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą Vilniuje (1991 m. sausio 13 d.)“. Karikatūra, pakeisdama aprašytą įvykių eigą, atvaizduoja sankcijos fazę, ir tarsi paneigia saugojimo būtinumą. Karikatūros ir fotografijos sugretinimas kuria naują reikšmę, kuria tampa Sovietų Sąjungos karinės galios vertinimas, neatitikimo tarp Sovietų Sąjungos buvimo (žlunganti valstybė) ir atrodymo (galios demonstravimas žudant pavienius žmones) demaskavimas. Dviejų šaltinių sankaba per prasminį neatitikimą (minia *saugo* valstybinės reikšmės institucijas, nes tikisi didesnio puolimo vs karikatūroje vaizduojamas Sovietų bejėgiškumas) parodo istorinio laiko ironiją, pamatomą tik iš laikinės distancijos: Lietuvą okupavusi valstybė jau senai buvo per silpna sustabdyti Lietuvos nepriklausomybės siekius. Taip šis

paskutinis brutalus Sovietų Sąjungos veiksmas nuvertėja: iš politinio žingsnio tampa tiesiog smurtu. Tai, be abejo, nereiškia, kad Lietuvos laisvės gynėjų mirtys lieka neįvertintos.

Kiekvienam žmogui, žuvusiam sausio 13-ąją *Rakto* vadovylyje suteikiama istorinė reprezentacija. Jie pavadinami Lietuvos laisvės gynėjais, jų vardai ir mirties priežastis (nuo sprogo, sužalotas šarvuočio ir pan.) išvardijami antrinio šaltinio ištraukoje⁴⁹. Šis šaltinis – istoriografinė knyga. Dviguba istorinė reprezentacija (vardai iš istorijos knygos įrašomi į istorijos vadovėlį) suteikia stabilią istorinę reikšmę šiems asmenims, ir jie tampa istorinėmis asmenybėmis. Kitas tokios reprezentacijos aspektas – šių žmonių kūnai niekaip nedemonstruojami (jei neskaičiuosime mirties priežasties). Jų reikšmę istorijoje sudaro kūniškos būties paaukojimas, o į istoriją jie įrašomi kūniškumą paliekant už istorijos ribų. Jie tampa Laisvės gynimo simboliu, ir šis simbolinis aktas užfiksuojamas piešinyje skyriaus pradžioje. Piešinys, kaip jau minėta, reprezentuoja pasakojimą ir kone ikoniškų pasakojimo atvaizdavimų grupę, taigi įvykio reprezentacija vėl sudvigubinama atsisakant vaizduoti konkretų žmogų ir taip dar labiau sumažinant istorišką įvykio plotmę.

Tai yra vienas iš daugelio *Rakto* vadovylyje naudojamų politinio subjekto reprezentacijos būdų. Juos visus vienija tai, kad LPS ir Lietuvos visuomenė veikia derinimosi režimu ir nėra asimiliuojami. Pavyzdžiui, pagrindiniame pasakojime apie Baltijos kelią pasakojama taip⁵⁰:

Nuo 1988 m. rudens visi svarbiausi Aukščiausiosios Tarybos svarstomų įstatymų projektai buvo aptariami LPS seime ir jo taryboje, kritinės pastabos ir siūlymai buvo pateikiami Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, išsakomi per sesiją iš tribūnos.

Ypatingas dėmesys skirtas 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pasirašytam Molotovo ir Ribentropo paktui. Kadangi Baltijos valstybių prijungimas prie Sovietų Sąjungos prieštaravo SSRS deklaruojamiems tautų apsisprendimo principams, LSSP Aukščiausiosios Tarybos sudaryta valstybinė komisija išnagrinėjo ir viešai pasmerkė Molotovo ir Ribentropo pakto ir slaptųjų protokolų padarinius – 1940 m. vasarą sovietų valstybės įvykdytą Lietuvos okupaciją ir neteisėtą prisijungimą. 1989 m. rugpjūčio 23 d. 19 val. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir Latvijos bei Estijos liaudies frontų pakviesti trijų Baltijos valstybių gyventojai paminėjo 50-ąsias Molotovo ir Ribentropo pakto pasirašymo sukaktuves – per akciją, pavadintą Baltijos keliu, apie du milijonai lietuvių, latvių ir estų susikibo rankomis sudarydami gyvą, daugiau kaip 650 km ilgio žmonių grandinę nuo Gedimino bokšto Vilniuje iki Hermano bokšto Taline. Taip šios tautos išreiškė savo protestą prieš Molotovo ir Ribentropo paktą ir slaptuosius protokolus. 1989 m. gruodžio mėn., kartu veikiant visų Baltijos tautų atstovams, slaptųjų protokolų padarinius pasmerkė SSRS liaudies deputatų II suvažiavimas.

Čia Baltijos kelias pateikiamas kaip dalis naratyvinės programos, siekiant pasmerkti Molotovo ir Ribentropo paktą ir slaptuosius protokolus: Baltijos tautų atstovų politinė pozicija buvo legitimizuota ir atstovavo būtent šią (ar ne mažesnę nei ši) tautų dalį, kurios valios išraišką galima

49 *Ibid*, p. 188.

50 *Ibid*, p. 177-178.

laikyti tapačia referendumui⁵¹. Šie ir panašūs pasakymai sudaro *atstovavimo* teminę vertę ir *demokratijos* izotopiją.

Demokratijos samprata pasakojimo eigoje kinta. Pirmoji užuomina apie demokratiją ar pilietiškumą atsiranda jau pirmoje pastraipoje: „Visuomenės nepasitenkinimas [pertvarkos politikos Lietuvoje nevykdymu – *LM*] augo, kol galiausiai ji pati ėmėsi iniciatyvos“⁵². Toliau ji vystoma per pagalbines naratyvines programas (mitingai) pagrindiniame pasakojime ir fotografijose, kol Baltijos kelio pasakojimas sujungia du demokratijos tipus: tiesioginę ir atstovaujamają.

Po Nepriklausomybės paskelbimo tiek pagrindiniame pasakojime, tiek fotografijose lieka tik atstovaujamosios demokratijos reikšmė, o „Lietuvos“ sąvoka, ir toliau reiškianti kolektyvinį subjektą (visus Lietuvos žmones), kūnišką, asmenišką, individualų įtraukimą į politinio veikimo procesus pakeičia tik atstovais – reprezentacija. Tai rodo ir paskutiniuose temos puslapiuose pakitusi pasakojimo kryptis, kai nuo vidaus politikos pereinama prie užsienio politikos. Tiesa, reprezentacija pasakojime reiškia ne tik visuomenės politinį atstovavimą, bet ir valstybingumo simbolius. Jie aptinkami vizualiuose šaltiniuose nuo skyriaus pradžios piešinio (trispalvė, tautos vienybė, vaizduojami šaržuose (vėliavos spalvos, Gediminaičių stulpai, Vytis) ir karikatūrose. Karikatūrose (2 pav, 3 pav.) matomi tik Sovietų Sąjungą reprezentuojantys komunizmo simboliai (kūjis ir pjautuvas, penkiakampė žvaigždė) ir siejami su *neveiknumo*, *yrimo* vertėmis.

Demokratija, tautiniai simboliai ir neigiamai vaizduojami komunistinės-socialistinės sistemos simboliai reprezentuoja priimamą ir atmetamą aksiologiją. Kaip matome, į vertės objektą investuojamos vertės (demokratinė sistema, tautinė valstybė) pasakojime atstovaujamos Sąjūdžio, taigi Sovietų Sąjunga, siejama su komunistine-socialistine sistema tampa Lietuvos visuomenės antilėmėju. Taigi, *Rakto* pasakojimas konstruojamas lėmėjo ir antilėmėjo poleminės struktūros pagrindu, o į vertės objektą įrašoma valstybės samprata apima politinį darinį, kurį apibrėžia demokratija, nepriklausomybė, tarptautinis pripažinimas ir asmens laisvė.

51 Tai nebuvo masiškiausia Sąjūdžio epochos akcija. 1988 metais peticiją prieš SSRS Konstitucijos pataisas pasirašė apie keturi milijonai Baltijos šalių gyventojų, tačiau pataisos vis tiek buvo priimtos.

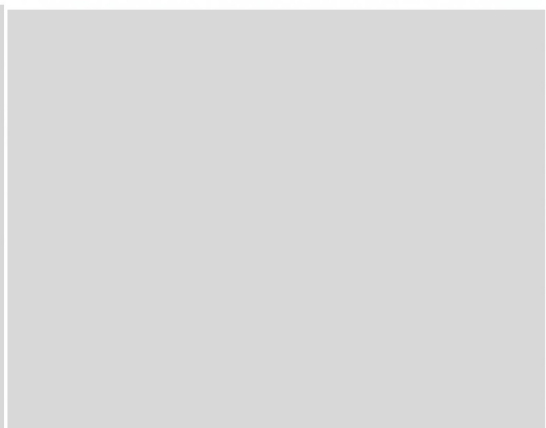
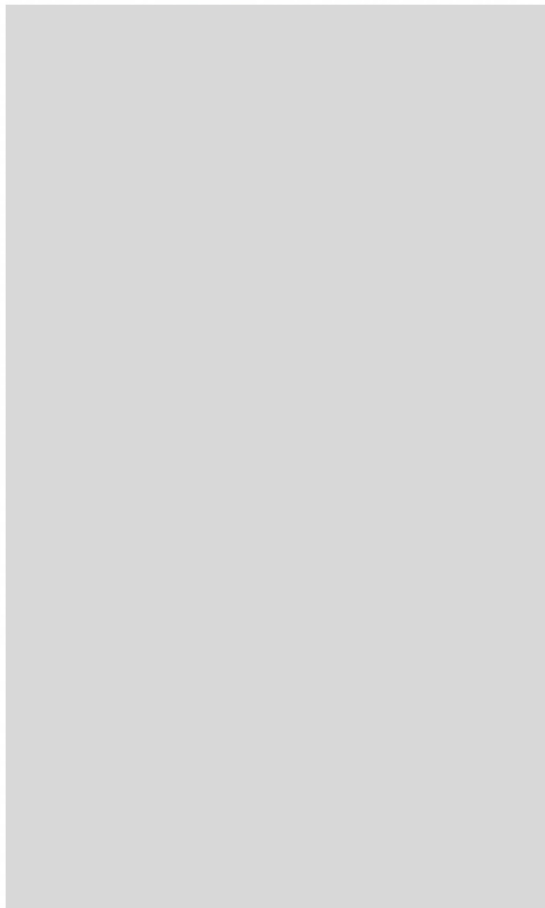
52 *Ibid*, p. 174

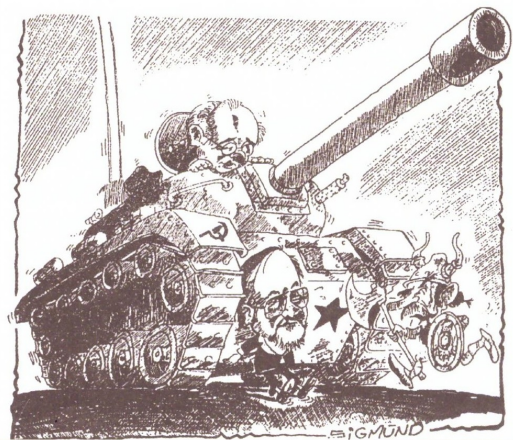
(1 pav.)

2. Žmonės saugo Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą Vilniuje (1991 m. sausio 13 d.)

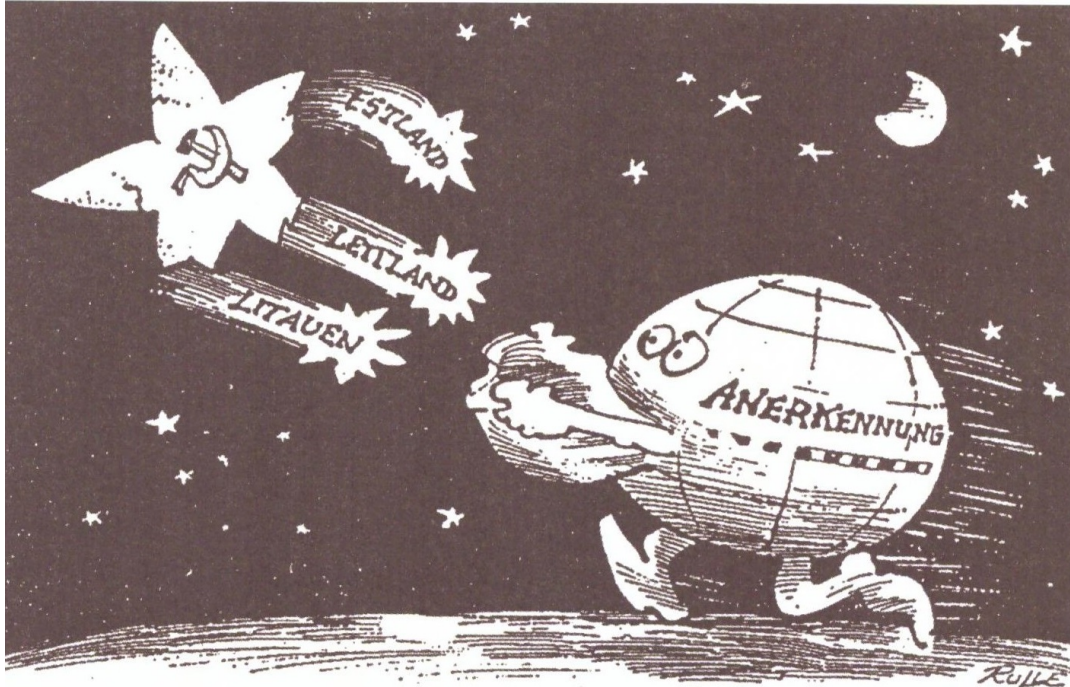

3. Karikatūra

(2 pav., čia ir kitur pilka spalva pažymėta teksto vieta)

3. Karikatūra „Žvaigždžių valanda“

Ant gaublio parašyta: „Pripažinimas“; prie mažų žvaigždžių: „Ēstija“, „Lātvija“, „Lietuvà“

(3 pav.)

2. 1. 2. *Laikas. Subjektas ir vertės objektas*

Laiko vadovėlyje pirmasis Sąjūdžio pasakojimo paminėjimas atsiranda viršelyje (4 pav.). Kompoziciją sudaro fotografija ir trikampis ženklas. Fotografijoje vaizduojama minia Katedros aikštėje šalia apšviestos Vilniaus arkikatedros bazilikos. Antrame plane švyti neryškus trikampis, kurį žinome esant trijų kryžių kalnu, taip pat atpažįstamas Gedimino pilies siluetas. Ant fotografijos, virš Katedros ir žmonių minios, ties varpine, įkomponuotas LPS ženklas. Šiuo atveju ženklas atlieka paaiškinamojo teksto funkciją, todėl žinome, kad čia vaizduojamas Sąjūdžio inicijuotas mitingas.

Sąjūdžio mitingai, protestai sudaro vieną svarbiausių *Laiko* Sąjūdžio epochos pasakojimo dalių. Tai daugiau ne politinio veikimo pasakymai ar manipuliacijos strategijos (plg. Baltijos kelio aprašymas *Rakte*), o būsenos pasakymai, vis iš naujo steigiantys Lietuvos visuomenės vientisumą ir nedalomumą. Kūniškos bendrybės demonstravimas, minios ir žmonių minioje fotografijų sugretinimas (5 pav.), platūs ir figūratyvūs būsenų aprašymai pagrindiniame pasakojime kuria priešpriešą sovietinei Lietuvos visuomenei, apie kurią skyriaus pradžioje konstatuota: „Visuomenė buvo suskaldyta“⁵³. Siekiant tai paneigti ir parodyti visos visuomenės įsitraukimą į politinius procesus, tie patys motyvai, reprezentuojantys mases, protestuojančią minią yra kartojami ir naudojami viso pasakojimo metu, o mitingo „kulminacija“ tampa Baltijos kelias.

Nuo LLL mitingo 1987-aisiais Molotovo-Ribentropo pakto diena minima pamečiui, ir kiekvieną kartą parašomas dalyvavusiųjų skaičius: 1987-aisiais metais susirinko keli šimtai žmonių, 1988 m. - 250 000 žmonių, o Baltijos kelio akcijoje – 4 milijonai. Taigi Baltijos kelias pateikiamas sulyginant su kitais mitingais per visuomenės įsitraukimą. Baltijos kelio reprezentacija yra išsami ir išskaidyta: apie Baltijos kelią kalbama pagrindiniame pasakojime, taip pat tam skirtas žemėlapis, dvi fotografijos, rašytinis šaltinis – liudininkų prisiminimai ir žodynėlio eilutė. Vizualiai šiai temai skirtas kone visas puslapis.

Pagrindiniame pasakojime įvykiai, panašiai kaip *Rakto* vadovėlyje, aprašomi pasekmių ir priežasčių grandine, tačiau pasakojimai skiriasi tiek diskursyviame, tiek naratyviame lygmenyje. *Rakto* Baltijos kelio aprašymas susitelkia į Molotovo-Ribentropo susitarimų pasmerkimą: *LSSR AT sudaryta valstybinė komisija (ir numanomai Latvijos ir Estijos institucijos) viešai pasmerkia susitarimus – Baltijos tautos išreiškia viešą pritarimą politine akcija – pasiekiamo, kad susitarimus pasmerktų SSRS deputatų II suvažiavimas*. Tokiu įvykių pateikimu išryškinamas diplomatinis-politinis akcijos aspektas, nes Baltijos keliu norėta ne tik paminėti susitarimų dieną, bet ir pasiekti, kad jie būtų pasmerkti.

Laiko Baltijos kelio akcijos aprašymas apima kur kas platesnį temų lauką, ir akcija įgauna kur kas platesnį tikslą – parodyti visuomenės pritarimą Sąjūdžio ir Latvijos bei Estijos liaudies frontų veiklai, bei paminėti Ribentropo-Molotovo pakto pasirašymo dieną. Čia priežasčių-pasekmių grandinė tokia: *sovietai skleidžia melagingą propagandą apie tai, kad LPS ir Liaudies frontai neatstovauja savo tautų – tautos parodo poziciją politiniu protestu, paminėdamos pakto dieną ir jo politinius padarinius – taip parodoma, kad tautų ir jų atstovų pozicijos sutampa – sovietų sankcija (pozicijos nepripažinimas) – Ribentropo ir Molotovo susitarimų pasmerkimas SSRS liaudies deputatų suvažiavime.*

Šiame Baltijos kelio pasakojime neužfiksuotas tuometinis politinis siekis – priversti pasmerkti protokolus visoje Sovietų Sąjungoje, tik daromas simbolinis aktas, išreiškiantis Robentropo-Molotovo susitarimų pasmerkimą ir pritarimą bendrai Sąjūdžio ir Liaudies frontų programai, taip dar kartą pagrindžiant tautų atstovų veiklos pagrįstumą. Kaip buvo minėta anksčiau, *Laike* LSP ir Lietuvos visuomenė dažniausiai tapatinami, veikia kaip vienas kolektyvinis subjektas, taigi Baltijos kelio naratyve toks subjekto nedalomumas dar kartą patvirtinamas.

Kituose trijuose šaltiniuose susitelkiama į Baltijos kelio kaip socialinio veiksmo, svarbaus pačiai Lietuvos visuomenei, aprašymą. Tarpusavyje derinamos dvi fotografijos, vaizduojančios Baltijos kelią iš paukščio skrydžio ir iš arti (6 pav.), iš akcijoje dalyvaujančio žmogaus pozicijos. Fokuso taškas sutelkiamas į dešiniąją fotografiją: ryškesnės ir šviesesnės spalvos, kontrastuojančios su kairiosios pilka ir žalia, taip pat dėmesį sutelkia žmonių figūros, į sakytoją atsukti veidai. Žvilgsniai nėra akcentuoti, pirmiausia pamatomas kūnų margumynas, skirtingo amžiaus žmonės. Šiuos žmones „prakalbinti“ šalia pasitelkiami šaltiniai – dalyvių atsiminimai, o jais pateikiamas akcijos vertinimas: „kokia laimė, kad sulaukiau!“, „Nežinau, ar jautėme kada stipriau, kad taip mylime savo žemę“, „To įvykio laukiau su visa šeima. Jo laukė visi dori Lietuvos žmonės“⁵⁴. Tokie ir panašūs įvykių vertinimai, išreikšti per liudininkų ar įvykių dalyvių lūpas yra tendencingi visame Sąjūdžio pasakojime. Jie parodo ne tik sakytojo individualią poziciją, ja paremiama visa semantinio universumo aksiologija: per šaltinio aprašymą šaltinio sakytojas susiejamas su pagrindiniame pasakojime veikiančiais atlikėjais, ir dalis įvykių vertinimo iš dabarties perkeliama į istorijos laiką. Tokiu perkėlimu nesiekama atkurti objektyvaus, nefokusuoto istoriško vaizdo, tik padedama „atpažinti“ subjekto ir antisubjekto veikimo taktikas, vertinamas iš subjekto pozicijos. Sovietai, Sovietų Sąjunga *Laiko* pasakojime veikia kaip antisubjektas, todėl visi jiems priskiriami pasakymai priskiriami melui ar kenkėjiškam veikimui – propagandai.

Propaganda – tai viešas, institucinis, pasikartojantis masių ar tam tikrų socialinių grupių įtikinėjimas⁵⁵. Laiko vadovėlyje ši sąvoka naudojama papasakoti apie sovietų įtikinėjimo veikimą, nukreiptą į išorę, t. y. siekiant įtikinti pasaulį, kai „pasaulis“ gali reikšti tiek Vakarų valstybes, tiek sovietinio bloko valstybes, išskyrus Baltijos šalis. Tai reiškia, kad vadovėlio pasakojime propaganda priešinama indoktrinacijai (įtikinėjimo veikimas, nukreiptas į vidų), ir todėl leidžia suprasti, kad įvykių dalyviai (kuriems propaganda nebuvo skirta) ja netikėjo ir atpažino melą. Prie propagandinės sovietų programos priskiriamas ir „Jedinstvo“ bei dalies kitų sovietų šalininkų veikla Lietuvoje. Tai yra visuomenės grupė, griaunanti vieningos Lietuvos visuomenės vaizdinį.

Vadovėlio pasakojime, be LPS ir Centrinės Sovietų sąjungos valdžios, atskirai pasakojama tik apie keletą visuomenės grupių. Kaip šioks toks avangardas „perestroikos“ pradžioje aprašoma Lietuvos laisvės lyga (LLL), surengusi pirmąjį Sąjūdžio temoje aprašomą Ribentropo-Molotovo pakto paminėjimą. Lietuvos komunistų partija (LKP) pasakojimo pradžioje užima priešininko vaidmenį kaip antisubjekto pagalbininkas, vėliau (po partijos skilimo) išskaidomas į kelias dalis: viena dalis lieka Lietuvos visuomenės priešininku, savarankišku aktantu, neturinčiu aiškios savo veikimo programos, kita prijungiama prie Lietuvos visuomenės, trečioji lieka komunistine nuo centro priklausoma LKP. Su trečiosios grupės veikla siejami ir jedinstvininkai, sovietų pagalbininkai. Šių grupių veikimas (ar neveiknumas) nesudaro viso pasakojimo ašies, tačiau į poleminę pasakojimo struktūrą jos įtraukiamos, kad geriau išryškintų veikiančio subjekto politinę poziciją. Lietuvos visuomenė pastatoma tarp radikali (bet negausiai palaikomos) LLL iš vienos pusės bei neveiksni LKP ir destruktivių jedinstvininkų iš kitos.

LLL ir jų šalininkai bei jedinstvininkai vizualiuose tekstuose atsiranda po vieną kartą. Pirmoji grupė, kaip jau minėta, iškyla Sąjūdžio pasakojimo pradžioje, kaip „perestroikos“ metu „drąsiausią žingsnį“ žengusi nepriklausomybės šalininkų grupė. Jedinstvininkai, SSKP šalininkai ir „darbo veteranais“ įvardinami žmonės pasakojime pasirodo tik po nepriklausomybės paskelbimo, ir jų provokacinė veikla iš dalies tampa 1990-ųjų metų sausio įvykių dalimi. Šių įvykių kontekste SSKP šalininkai, sudarę Nacionalinio gelbėjimo komitetą, vadinami išdavikais. Po sausio įvykių tema pratęsiama kalbant apie įžūliausias melagystes, kad lietuvius naikino patys lietuviai, bei apie pradėtą transliuoti KBG pulkininko televiziją. Pasakojime visi šie veiksmai vadinami agresija, į kurią reaguota referendumu įtvirtinant lietuvių pasirinkimą: „90,5 % balsavusiųjų nusprendė, jog Lietuva turi būti nepriklausoma demokratinė valstybė“⁵⁶.

Gausus mitingų vaizdavimas ir vaizdingi jų aprašymai, pasikartojantis tautos valios konstatavimas „tiesioginės demokratijos“ būdu rodo, kad *Laiko* Sąjūdžio pasakojime vieną

55 Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 19

56 *Laikas*, p. 216

svarbiausių pozicijų užima kolektyvinio subjekto steigtis. Kaip jau minėta, LSP ir Lietuvos visuomenė čia yra vienas ir dažniausiai nedalomas kolektyvinis subjektas – sąjūdis, kur gali skirtis ne jų aktantiniai vaidmenys, o veiklos vieta ir būdas (LPS reiškia savo poziciją suvažiavimuose, visuomenė – mitinguose. Taigi, čia poleminė struktūra steigiasi ne tarp politinių (atstovaujančių ar kontroliuojančių) instancijų, o tarp sąjūdžio ir Sovietų Sąjungos, kur vietiniai komunistų organai teturi pagalbininko ar priešininko vaidmenis. Dėl to į LLL veiklą žvelgiama kaip į sąjūdžio ištakas, o bet koks kitas į sąjūdžio programą netelpantis veikimas koku nors būdu neutralizuojamas. Pavyzdžiui, „Jedinstvo“ veikla sugretinama su melagingais sovietų propagandos veiksmis, kai į nepriklausomybės priešininkų mitingą susirenka ir „civiliais perrenkti sovietų karo mokyklos kursantai“. Taip pat daug kalbama apie propagandą kaip melangingą sovietinį veikimą. Ištrauka iš „sovietinio propagandisto Aleksandro Nevzorovo“ reportažo po sausio 13-osios sugretinama su kitame puslapyje pateikiamu nukentėjusiojo pasakojimu. Pateikiamos dvi tų pačių įvykių versijos: *desantininkai atvyko jau prasidėjus šaudymui* ir *šaudymas prasidėjo atvykus desantininkams*. Tai rodo, kad ne tik vaizdai, bet ir vadovėlyje pateikiami rašytiniai šaltiniai nefunkcionuoja pasakojime be aiškinamojo teksto, o šiuo atveju propagandinis tekstas pateiktas į pasakojimą įvedant *melo* kategoriją. Palyginimui galima pasakyti, kad *Rakto* vadovėlyje net po sausio įvykių neužsimenama, kad sovietų vadovybė melavo apie tai, kad prisidėjo prie šaudymų. *Laike*, kita vertus, sovietų propagandinis veikimas tampa pirminiu impulsu Baltijos keliui ir nepriklausomybės įtvirtinimui referendumu, kai abiem atvejais „pasauliui“ meluojama apie Lietuvos veiksmus. Kaip sovietinis manipuliacinis veiksmas, siekiant įtikinti melagingu pranešimu, įvardijamas ir sausio karinių veiksmų vykdymas.

Tai, kad sovietinės sistemos veikimą lydi *melo* izotopija, galima matyti jau pirmojoje pasakojimo pastraipoje („iškraipomi Lietuvos istorijos klausimai“), o tai ypač ryšku skyrių pristatančiame tekste, kur teigiama, kad sovietai „plovė žmonių smegenis“, „vertė niekuo nepasitikėti, veidmainiauti“, „(v)iskas buvo slėpta, falsifikuota“, taip pat minima „melu apgaubta“ praeitis⁵⁷. Pasipriešinimas melui visada susijęs su atvirumu ir viešumu, kuriais buvo grindžiama sąjūdžio veikla. Tai figūratyviniame lygmenyje išreiškiama gausiu erdvės figūrų kartojimu bei subjekto ir antisubjekto (ne)judėjimu erdvėje.

Vietos, figūruojančios mitingų pasakymuose, tampa užvaldytomis erdvėmis: regima tik bekraštė minia ar besitęsianti žmonių linija (net žemėlapiu pavidalu). Beveik visos topinės erdvės yra viešos ir atviros erdvės, ar tokiomis padaromos. Pavyzdžiui, LPS steigiamojo suvažiavimo kalbų „klausė visa Lietuva“⁵⁸. Atvirumas, viešumas siejasi su visuomenės tiesioginiu įsitraukimu į

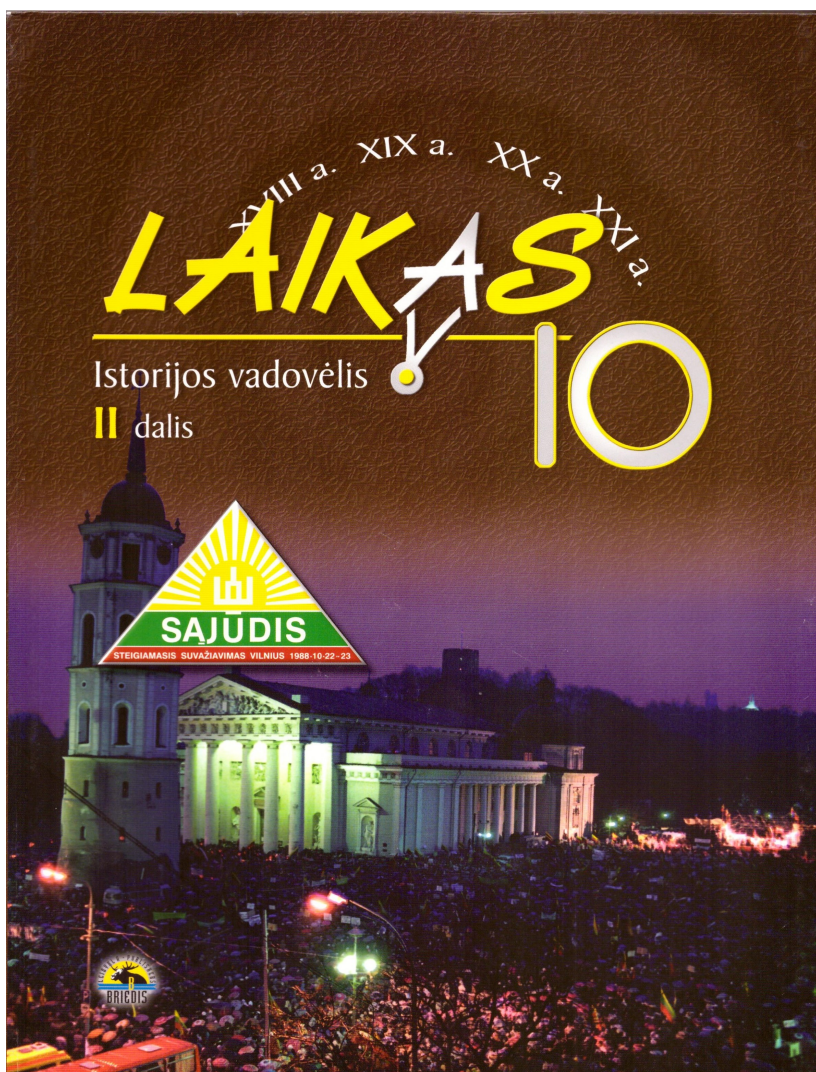
57

Laikas, p. 182

58

Ibid, p. 210

politiką, todėl visuomenės balso suvaržymas reprezentuojamas erdvių ribojimu ar atsiėmimu. Akivaizdžiausiai tai matoma sausio 12-osios naktį, kai pro minią į jos saugomus pastatus nori įsiveržti sovietai, taip pat pasakojama apie tai, kad sovietai „užblokavo sostinę: uždarė oro uostus, sustabdė traukinius“⁵⁹. Vaizduose priešiška sovietų veikla reiškia tanko figūra Rotušės aikštėje (7 pav.), išvedant Rusijos kariuomenę iš Lietuvos teritorijos (8 pav), sraigtarparnio figūra, kur mitinge barstomi propagandiniai atsišaukimai (9 pav). taip pat karikatūroje traukinio vagonus mėginantis sujungti Gorbačiovas (11 pav.). Sąjūdžio pasakojimas baigiamas Lenino paminklo tuometinėje Lenino aikštėje nukėlimu (8 pav.). Visa tai leidžia spręsti, kad erdvė apibrėžia siekiamą vertės objektą. Nepriklausoma Lietuvos valstybė pirmiausia yra Lietuvos visuomenės buvimo vieta, suvereni teritorija, socialaus buvimo būdo vieta, o nepriklausomos valstybės kaip politinio subjekto reikšmė lieka antra.

(4 pav.)

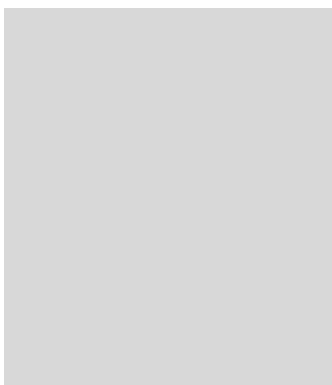
7 „Dainuojanti revoliucija“. 1988 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio surengtas mitingas sostinės Vingio parke Ribentropo–Molotovo paktui pasmerkti. Jame dalyvavo apie 250 tūkst. žmonių.

8 1988 m. rugpjūčio 23 d. mitingo Vingio parke dalyviai.

(5 pav.)

(6 pav.)

11

Baltijos kelias.
Žmonių virtinė Vilniaus–Panevėžio
magistralėje.

4

Sovietų karių saugomas Vinco Mickevičiaus-Kapsuko
paminklas sostinės Rotušės aikštėje. 1990 metai.

15

V. Lenino paminklo griovimas
Vilniuje. 1991 m. rugpjūčio 23 d.

16

Rusijos kariuomenės išvedimas iš
Lietuvos. 1993 metai.

(7 pav.)

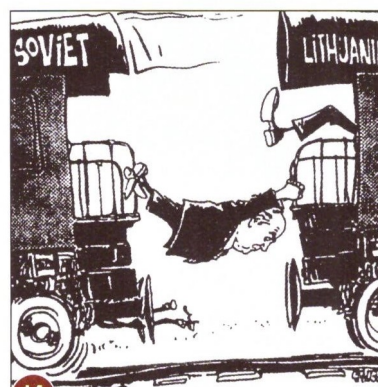

5

Sąjūdžio 1990 m. surengtas mi-
tingas Vingio parke, Vilniuje. Sovietų ar-
mijos sraigtasparnis virš minios barsto
propagandinius LKP (SSKP) šalininkų
atsišaukimus.

(9 pav.)

(8 pav.)

14

M. Gorbačiovo politiką
pašiepianti karikatūra JAV laikraštyje.
1991 metai.

(10 pav.)

2. 2. Istorijos vaizdavimas

Istoriniai vaizdiniai – tai mentaliniai dariniai, istorinės sąmonės praktika, pagrįsta įsisavintų istorijos simbolių, diskursų įsitvirtinimu vaizduotėje. Rüsenas teigia, kad „(k)iekviena žmogaus istorinės sąmonės praktika ir artikuliacija turi estetinį aspektą“, kurį sudaro juslinis suvokimas⁶⁰. Simboliai, vaizdai ir įsivaizdavimai remiasi vizualiais istorijos artefaktais, praeities „liekanomis“, kurios istorinės prasmės savyje neturi arba, kaip teigia Rüsenas, „joms būdingas imanentiškas istorinis beprasmiškumas“, o praeities dabartiškumas patiriamas ne per daiktiškus praeities relikтус, o tradiciją⁶¹. Daiktas, į kurį talpinama papasakota istorija, gali būti objektas, neturėjęs reikšmingos įtakos praeities įvykiams, kuriuos jis reprezentuoja. Ir tik dabar, dėl į jį investuotų verčių, priskiriamų konkrečiam istorijos laikui, daiktas, taip pat ir fotografija, tampa simboliu ar istorinį vaizdinį stimuliuojančia atminties vieta. Vadovėlyje vaizdiniai ir simboliai konstruojami per fotografijas ir piešinius, neretai pasitelkiant kūnų vaizdavimą.

Vaizdiniai, funkcionuojantys istoriografiniame pasakojime, remiasi faktiniu žinojimu apie praeitį ir jo vertinimu iš dabarties pozicijų. Vaizdiny s gali būti pateiktas sintagmatiškai arba paradigmatiškai. Pastarasis būdas, paliekantis daugiau vietos adresato interpretacijai, būdingas *Rakto* vadovėlio pasakojimui. Gretinant ir derinant šaltinius tarpusavyje kuriamos naujos reikšmės, negaliojančios paskiroms fotografijoms, ar istorinių šaltinių ištraukoms.

2. 2. 1. Raktas. Reikšmių gretinimas ir simboliai

Rakte atsisakant vaizduoti istoriškus kūnus, į istorinį diskursą įrašomos istorinės vertės, aktualizuojamos per politinį tęstinumą. Kita vertus, Sąjūdžio diskursas be kūniško bendrumo vaizdavimo neišivaizduojamas. Sąjūdžio epochos išskirtinumas (lyginant su kitais istorijos periodais) – visuomenės įsitraukimas į politinį judėjimą, papasakojamas per mitingų Vilniuje, Baltijos kelio siužetus.

Baltijos kelio kaip vaizdinio istorinėje sąmonėje susiformavimo galimybę lemia trys aspektai: tai – tikslą pasiekusi programa, pagrįsta tiesioginės tautos valios išraiška, o ši išraiška yra vizuali. Baltijos kelio ir ją gaubiančios naratyvinės programos aprašymas pagrindiniame naratyve yra veikimo subjekto aprašymas. Kelios diskurso figūros (*viešai pasmerkė, tautos išreiškė*) pasiūlo *demonstratyvumo* semas, taip pat akcijos aprašymas („susikibo rankomis sudarydami gyvą,

60 Jörn Rüsen, „Apie istorijos regimumą“, in: *Istorika: istorikos darbų rinktinė*, Vilnius: Margi raštai, 2007, p. 359

61 *Ibid*, p. 365

daugiau kaip 650 km ilgio žmonių grandinę“) žymi taktilinį, o ne mentalinį veikimą, bet vaizdiniui suformuoti to nepakanka, todėl fotografija yra reikalinga kaip *žmonių grandinės* figūratyvinio tako tąsa.

Pasakymą apie Baltijos kelią pagrindiniame naratyve ir nuotrauką (11 pav.) sieja *istorinio* įvykio ir *istoriško* įvykio santykis, kur šios kategorijos iki galo nesutampa, nes nuotrauka yra Baltijos kelio metonimija: iš paukščio skrydžio neaprepiama vietoje stovinčių žmonių linija turi *masiškumo*, *neaprepiamumo* semas. Žmonių statiškumas dar stipriau pabrėžiamas tranzitine *kelio* figūra. Žmonių dauguma atsitraukusi į šalikelę, o pirmame plane ant kelio stovintys du žmonės taip pat nejuda: jie fotoaparato akimi fiksuoja kone vienintelį (jei neskaičiuosime pavienių antro plano figūrų) dinamišką atlikėją – pasakotoją.

Kaip teigia Felixas Thürlemannas aptardamas žemėlapių konstravimą iš paukščio skrydžio, toks pagal perspektyvą konstruojamas ir todėl orientuotas žvilgsnis semantiškai praturtina pasakymą ir figūratyvizuoja patį sakymą⁶². Tiesa, fotografija vadovėlio pasakojime dažniausiai turi perspektyvą (nors galima numanyti, kad šiais laikais įvykęs Baltijos kelias dažniausiai būtų fiksuotas sinoptiniu žvilgsniu iš aukštai skrendančio drono), todėl šis žvilgsnis nepridėtų reikšmės tekstui, jei ne svarbi aplinkybė. Sakytojas yra įjungiamas į pasakymą, kai *fotografą* pamato *fotografas*.

Fotografijoje fiksuojami du žmonės su fotoaparatais, nukreiptais į pasakotojo pusę. Žmonės grandinėje taip pat mato pasakotoją, tačiau žvilgsnis užmezgamas tik per atitinkamą kontaktą – fotoaparata, tapačią mediją. Dėl tokio fokusavimo galima sakyti, kad pasakotojas nemato grandinėje esančių žmonių, tai yra objektas, vientisas darinys (masė, grandinė, linija), kuris jam, dinamiškam, prieš nustatytą kryptį judančiam subjektui (kryptis įsteigiama rodyklėmis ant kelio ir žmonių kūnų nukreiptumu), susilieja judant toliau į priekį. Tačiau fotoakis fiksuoja fotoakį, ir akimirksniu įsteigiama dviejų subjektų sąveika (antrojo fotografo žvilgsnis, kaip galima matyti iš fotoaparato pozicijos, nukreiptas kiek žemiau, potencialiai aprepiant pirmojo plano fotografą ir pasakotoją).

Sąveikos subjektų juslinės savybės nevienodos (tai rodo jų skirtinga pozicija erdvėje), tačiau yra sulyginamos per fotoaparato figūrą, kuri suteikia kūno pratęsimą ant kelio stovinčiam vyrui: dėl savo įgyto *galėjimo matyti* pats yra pamatomas kaip individualus subjektas. Ši modalinė kompetencija ir iš jos kylanti reikšmė suteikia *fotografo* figūrai Sąjūdžio pasakojime ypatingą reikšmę.

Fotografijoje pasakotojas įtraukiamas į istorinį diskursą kaip tiltas tarp praeities ir dabarties ir sustiprina tai, ką Rūsenas vadina laiko skirtumo patirtimi, kuri nėra tik skirtumas tarp *tada* ir

62

Felix Thürlemann, „Paukščių akimis: sakymo struktūra tam tikros rūšies geografiniuose žemėlapiuose“, *Baltos lankos*, nr. 29, Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 63

dabar, o kokybinis laiko kitoniškumas⁶³. Spalvota fotografija sensta greičiau. Ji yra istoriškesnė (t. y. labiau atspindi praeinančius savo laikmečio aspektus) nei nespalvota fotografija ne tik dėl dėvėjimosi, blukimo, bet ir dėl dabarties fotografijos ryškumo, spalvų skaidrumo. Materialiai senstelėjusi fotografija primena apie save kaip mediją – tarpininką, per kurį tikrovės vaizdas pakinta. Visa tai sustiprinama pasiūlymu sakymo adresatui priimti fotografo žvilgsnį kaip savą, užmezgant ryšį su fotografijos subjektu. Tai galima laikyti tuo „požiūrio tašku“, kurį Ankersmitas priskyre istoriniam romanui: „jei priimsi mano ‘požiūrio tašką’, turėsi pripažinti, kad esu teisuus“⁶⁴. Šis tikėjimo pasiūlymas apima *istoriško* įvykių matmens tiesosaką, kai tiesos ir melo kategorijomis apsvarstomas pasakymo originalumas (nuotrauka nefalsifikuota) ir perspektyva (fokusavumas neiškraipo įvykio, todėl nuotrauka yra įvykio metonimija, o ne išimties parodymas).

Aptariamoje Baltijos kelio fotografijoje per sąveiką derinimosi režimu su fotografu įsteigiamas pasakotojas, dalyvaujantis Sąjūdžio naratyvinėje programoje ir iš dalies sutampantis su kolektyviniu subjektu. Iš dalies – nes fotografijose dažniau stovi priešais, nei tarp žmonių, tačiau tai galima interpretuoti kaip derinimąsi, dėl kurio neišnyksta subjekto individualumas, ir dėl kurio pasakotojas gali pasiūlyti savo žiūros tašką vadovėlio pasakojimo adresatui. Pasakotojas siūlo poziciją, vertinimą, išsakomą per visas diskurso fotografijas: fotografijose *Rakto* vadovėlyje yra bent viena *sąjūdžio* diskurso figūra. Tai reiškia, kad pasakotojas – numanomas fotografas – visada yra Sąjūdžio gretose ir, išskyrus ką tik aptartą atvejį, visada ten, kur žmogus gali patekti. Pavyzdžiui, fotografijoje prie Aukščiausiosios Tarybos (2 pav.) fotografo poziciją veidrodiniu principu galima regėti toliau žvelgiant į stogo aukščiausius taškus, o tremtinių palaikų atsiėmimą fiksuojančioje nuotraukoje (12 pav.) - į autobusų stogus už lėktuvo. Fotografijoje iš mitingo (13 pav.) sakytojo žvilgsnis net krypsta aukštyn: fotografas-pasakotojas yra įsiliejęs į mitinguotojų gretas, nors ir stovi prieš mitinguotojų grandinę, kaip ir Baltijos kelio fotografijoje.

Tik pačioje pasakojimo pabaigoje, kai dalis LPS naratyvas baigiasi (jo *Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo* programa įvykdyta, kaip politinis darinys, lėmėjas Sąjūdis (LPS) išnyksta), fotografijoje pasirodo kitos politinės figūros, kylančios tiesiogiai iš Sąjūdžio ištakų per demokratijos izotopiją: „šiandieninė Lietuva nuo pat 1990 m. išliko demokratinė valstybė“⁶⁵.

Demokratijos izotopija daugiausia plėtojama pagrindiniame pasakojime ir mitingų pasakymuose, o Sąjūdžio figūros tampa tautiško ir pilietiškumo programos reprezentacija. Pasakojimo kontekste išsiskiria kelių piešiniai (14, 15, 16 pav.), kurių aprašyme įvardijamas ne tik vaizduojamas asmuo, bet ir piešinio autorius („dail. A. Uža“) ir piešinio žanras kartu su įvertinimu – „draugiškas šaržas“. Įvardijime atsiranda atlikėjo vardas ir du teminiai vaidmenys, kur pirmasis

63 Jörn Rüsen, „Apie istorijos regimumą“, p. 369.

64 Ankersmit, *Narrative logic...*, p. 28

65 *Raktas*, p. 185

reiškia poziciją Sąjūdžio diskurse (*LPS seimo tarybos narys, pirmininkas, narys*), o antrasis apibūdina atlikėjų kompetenciją, žymimą *žinojimo* modalumu (filosofas, profesorius, filosofas). Du šaržai iš trijų į pasakojimą įtraukia dar vieną kiekvieno atlikėjo teminį vaidmenį, žymintį asmenines kompetencijas, kurios iš pirmo žvilgsnio atrodo mažiau reikšmingos Sąjūdžio diskursui, tačiau padeda geriau atskleisti vertes, kuriomis vadovautasi veikiant.

Arvydas Juozaitis vaizduojamas kaip vyro figūra simetrišku, ryškių bruožų veidu, pabrėžta žandikaulio linija (palyginus su kitais šaržais matome, kad tai nėra tiesiog dailininko braižas) ir žvilgsniu nukreiptu į priekį. Vienoje rankoje laikomas skydas, ant kurio vaizduojami Gediminaičių stulpai apskritime, trys nevienodos formos trikampiai, suteikiantys skydai *žvilgesio* semą, o apatinis trikampis yra simetriškas ir skyde vaizduojamas simetriškoje padėtyje, todėl primena rodyklės figūrą ar bent sustiprina teksto *tolygios krypties* figūratyvinį taką. Skydo apvade užrašai TIESA PADARYS JUS LAISVUS ir VICTORIA. Skydo pusėje prie šono kabo kardas, o kitoje rankoje vyras laiko deglą, degantį geltona liepsna. Vyro drabužiai stilizuoti, turi *istoriškumo* semą. Iš visų aprankos atributų ir daiktų sunku pasakyti, ar daroma aliuzija į senovės Romą, Spartą ar Atėnus (atributai per daug stilizuoti, kad turėtų konkrečią referenciją į senovės romėnų ar graikų civilizacijas; užrašas „Victoria“ lotynų kalba nedera su galimai olipinę ugnį simbolizuojančiu deglu), tačiau bėgiko poza sujungia *kario* izotopiją su deglo figūra ir užrašais ant skydo, iš ko galima spręsti, kad daroma aliuzija į Feidipidą. Iš Herodoto žinoma, kad jis buvęs graikų pasiuntinys, bėgęs iš Maratono į Atėnus pranešti apie graikų pergalę prieš persus. Pranešęs apie pergalę Feidipidas iš karto mirė.

Iš konteksto žinoma, kad Juozaitis buvo profesionalus sportininkas plaukikas, dalyvavęs (ir laimėjęs bronzos medalį) Olimpinėse žaidynėse po SSRS vėliava. Tai galėjo tapti paskata sukurti būtent tokį Juozaičio šaržą, bet vadovėlio pasakojime ši pasakojimo linija neišvystoma. Daug svarbiau, kad Juozaitis vaizduojamas kaip karys, o galimas sugretinimas su Feidipidu siunčia tokią žinią: kaip Feidipidas mirė pasiekęs savo tikslą, taip teminis vaidmuo, papildomas kario figūra (Juozaičio *LPS seimo tarybos nario* teminis vaidmuo) turi išnykti pasiekus vertės objektą, kurį simbolizuoja Gediminaičių stulpai. Šis simbolis pasikartos ir kituose tekstuose, bet kol kas reikia akcentuoti tai, kad Feidipido figūra į diskursą nežymiai įrašo svarbų Sąjūdžio veiklos aspektą – Sąjūdis yra judėjimas, susikūręs su tikslu pakeisti Lietuvos politinę padėtį, o pasiekęs tikslą turintis baigti veiklą. Tai – laikinas politinis darinys.

Tame pačiame atvarte yra draugiškas šaržas, vaizduojantis Landsbergį. Tai – vyras su kunigo sutana, basomis klūpantis prieš stilizuotą geltonos spalvos saulės figūrą su Vyčiu viduryje, nuleidęs galvą ir užmerkęs akis. Šalia kojų įstrižai įkomponuotas kvadratinis geltonas popieriaus lapas su

natomis ir „Tautos himno“ žodžiais⁶⁶. Sutana yra ne tik krikščionybės izotopijos dalis, bet reiškia ir Vytauto Landsbergio santykį su vertės objektu, kurį reprezentuoja Vytis. Galimos kelios šio santykio interpretacijos (valstybė kaip nelaikiškas, metaistorinis darinys ar absoliutus Gėris, taip pat pasišventimas idėjai, besąlygiškas tikėjimas), tačiau kiti tekstai vadovėlio pasakojime labiausiai grindžia Landsbergio *pamokslininko* teminį vaidmenį. Antroje vadovėlio pasakojimo temoje kaip šaltinis pateikiamas Landsbergio „kreipimosi į žmonės“ po sausio 13-osios įvykių ištrauka. Joje tęsiama *nuolankumo* izotopija⁶⁷:

O vis dėl to užslopinkite tą pyktį, atgręžkite jiems nugaras, žvelkite į vienas kitą, ne į priešą. Žvelkite į artimo, į draugo akis ir dainuokite. Daina mums padėjo, padėjo šimtmečiais. Ir dabar dainuokime, giedokime šventas giesmes, tik nesiplūskime, nesikeikime ir nesileiskime į muštynes. [...] Nekreipkime dėmesio į tuos šaudymus, dainuokime!

Šarže besimeldžiančiojo nuleista galva ir raginimas nepaisyti iš priešo pusės kylančio smurto (ypač paskutiniame citatos sakinyje) kuria kone nuolankaus *pasišventimo* izotopiją. Šventumo teminė vertė apjungia ir sugretina *tautiškumo* ir *krikščionybės* izotopijas. Šis ryšys taip pat sustiprinamas *giesmės* figūra, kuri žymi tiek „šventas giesmes“, tiek „Tautišką giesmę“, giedamą mitinge tuometinėje Gedimino aikštėje prie Vilniaus arkikatedros bazilikos. Taip Lietuvos valstybei suteikiamos kultinės vertės.

Pagrindiniame pasakojime daugiau plėtojama Bažnyčios, t. y. bendruomeniško religijos aspekto, tema: pasakojime primenama apie tikintiesiems Sajūdžio pastangomis gražintą Vilniaus arkikatedrą baziliką, atstatomus kryžius ir koplytstulpius (kurie žymi ir tautodailę), LPS įstatuose paminimas dorovonis atgimimas.

Taigi, galima manyti, kad šventumo figūros, supančios Landsbergio asmenį, jo vaizdavimas su Vyčiu (o ne Gediminaičių stulpais) daro jį centrine reprezentacinio diskurso figūra. Juozaitis ir Ozolas per Sajūdžio ženklą (17 pav.) sutapatinami su Sajūdžio judėjimu, o Landsbergis betarpiškai siejamas su valstybingumo idėja. Landsbergis – Sajūdžio pirmininkas, lyderis, atstovaujantis ne tik Sajūdį, bet ir kitas valdžios institucijas. Pavyzdžiui, šaltiniuose cituojama, jau minėta Landsbergio kalba pavadinama „Ištrauka iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio kreipimosi į Lietuvos žmones“, kai Romualdo Ozolo straipsnio ištrauka pavadinta anonimiškesniu „Iš Lietuvos Persitvarkymo Sajūdžio laikraščio ‘Atgimimas’“⁶⁸. Kita vertus, tai yra visiškai politizuota ir nuasmeninta figūra: net *muzikos profesoriaus* teminis vaidmuo pajungiamas viešam reikalui (natos – tai himno natos, profesoriaus statusas liudija *žinojimą*, o pasiūlymas dainuoti yra politinio pasipriešinimo aktas). Palyginimui, Juozaičio šarže nuoroda į konkretų

66 Priekojų taip pat matomas labai neryškus užrašas, kuris iš pirmo žvilgsnio reiškia Anis - π 2a, kurio prasmės šio darbo autorei nepavyko rasti ir suprasti.

67 *Raktas*, p. 188

68 *Ibid*, p. 180

kūnišką asmenį yra nudailintas veidas, o Ozolo – jo suraukti antakiai, prikišamai rodantis pirštas, suponuojantys tam tikrą komunikacijos „stilių“.

Trečiajame šarže Romualdas Ozolas vaizduojamas kaip vyro figūra su karininko apranga. Tai stilizuota apranga, kaip ir Juozaičio atveju, nurodanti į istorinį (Sąjūdžio epochos atžvilgiu) laikmetį. Epoletai (apvalūs antpečiai), rūmų špaga, trumpos kelnės ir kepurė leidžia visą ansamblį interpretuoti kaip XIX a. aukšto karininko aprangą. Remiantis tuo, kad Ozolas buvo Lietuvos komunistų partijos (LKP) narys, judėjimo pradžioje palaikęs nuosaikiąją Sąjūdžio liniją, o paskui perėjęs į radikaliąją pusę, jo asmuo atrodo tinkamas dialogui reprezentuoti. *Dialogo* temą patvirtina šaržo sugretinimas su Gorbačiovo fotografija, kur jis atlieka labai panašų gestą (18 pav.). *Rakte* dauguma vizualių šaltinių pozicionuojami pagal panašią logiką: viename atvarte ar puslapyje talpinami tekstai vienas kitą papildo arba paneigia. Šių Gorbačiovo ir Ozolo fotografijų ryšys užmezgamas per jų kūno pozicijas ir veido išraiškas: abu žiūri ir tiesia rankas į tą pačią pusę, tačiau jų siunčiamas pranešimas (reprezentuojamas Ozolo-karininko surauktų antakių, išdidžios pozos, rodančio piršto ir Gorbačiovo nežymaus galvos panaravimo, sulenktos alkūnės ir atviro delno) yra skirtingas. Tokį pozicijų skirtumą padeda suprasti tame pačiame atvarte spausdinti Ozolo žodžiai iš straipsnio: „Sąjūdis ir toliau plėsis dvejopai: pirma, vairuodamas tautos sąmonę nuo senų minčių jungo bei kurdamas naujo gyvenimo siekius, antra, naująją visuomenės dvasią įkūnydamas naujais darbais“⁶⁹. Skirtis sena vs nauja (plg. nespaltvota nuotrauka vs spalvotas piešinys), (senas) minčių jungas vs (nauji) gyvenimo siekiai (nuotrauka – praeities vaizdavimas, piešinys – ateities projektavimas), sutelkia visus pokyčius po Sąjūdžio ženklu, kurį reprezentuoja ne tik Ozolo asmuo, bet ir karininko aprangos spalvos ir kepurėje įkorporuotas Sąjūdžio ženklas.

Kaip jau buvo minėta, Sąjūdis *Rakto* pasakojime sąveikauja su Lietuvos visuomene ir pagrindiniame pasakojime nesusilieja (priešingai nuo pasakojimo *Laike*), todėl Sąjūdis tekste funkcionuoja kaip tautos, visuomenės atstovas. Trys aukščiau nagrinėti šaržai reprezentuoja šią atstovavimo instituciją, ir taip sukuriama dviguba reprezentacija: reprezentuojami reprezentuojantys. Tai liudija lietuviškų simbolių vaizdavimas greta, būdingas dažnai politinei reprezentacijai⁷⁰. Nors šaržuose vaizduojami žmonės aiškiai atpažįstami, o kai kurie jų asmeniniai bruožai pabrėžti ir išryškinti, jie terodo savo kompetencijas Sąjūdžio programoje: Juozaičio dailus veidas (galimai suponuojantis ir oratorinius sugebėjimus), Ozolo ryžtas, Landsbergio poetiškas nuolankumas – išorinės, demonstracinės savybės, padedančios palaikyti ryšį su visuomene. Jie nėra reprezentuojami kaip privatūs asmenys, tai matoma ir mitingo fotografijoje Vingio parke (13 pav.): jų asmenys čia visai neakcentuojami, Ozolas atsiduria dešinėje kompozicijos pusėje ir šiek tiek

69 *Ibid*, p. 180-181

70 Plg. Gintautė Lidžiuvienė, „Asmeniškumo reprezentacija politiniame diskurse (Rolando Pakso atvejis)“, in: *Kūno raiška socialiniame ir politiniame diskurse*, Vilnius: Baltos lankos, 2007, p. 171

susilieja su už jo stovinčiais žmonėmis, o Juozaitis ir Landsbergis atsiduria kairiajame krašte ir vaizduojami šonu, todėl juos identifikuoti daugiau padeda ne vaizdas, o nuotraukos aprašymas.

5. Báltijos kelias (1989 m. rugpjūčio 23 d.)

(11 pav.)

6. Lietuvos žmonės sutinka tremtinių palaikus, parvežtus į gimtąją žemę iš Igarkos (Krasnojarsko kr.) (Kėdainiai, 1989 m. liepos 28 d.)

(12 pav.)

1. 1988 m. liepos 9 d. Lietuvės Persitvarkymo Sąjūdžio organizuotas mitingas Vingio parke (iš kairės į dešinę: Arvydas Juozaitis, Vytautas Landsbergis, Vitas Tomkus, Kazimira Danutė Prunskienė, Zigmas Vaišvila, Algimantas Čekuolis, Romualdas Ozolas ir Justinas Marcinkevičius)

(13 pav.)

2. LPS seimo tarybos narys filosofas Arvydas Juozaitis (draugiškas šaržas, dail. A. Uža)

(14 pav.)

4. Lietuvės Persitvarkymo Sąjūdžio seimo tarybos pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis (draugiškas šaržas, dail. A. Uža)

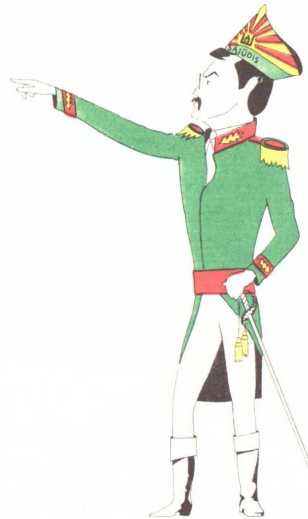
(15 pav.)

3. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ženklas (dail. A. Nasvytis, G. Reimeris)

(17 pav.)

2. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio
seimo tarybos narys filosofas
Romualdas Ozolas
(draugiškas šaržas, dail. A. Uža)

(16 pav.)

7. Michailas Gorbačiovas kalbasi su vilniečiais (1990 m. sausio 11 d.)

(18 pav.)

2. 2. 2. *Laikas. Istoriskumo rekonstrukcija vaizdavimu*

Laiko vadovėlyje šaltiniai vizualiai užima bene pusę pasakojimo ploto. Fotografijų, piešinių gausu, todėl jų formatas mažas. Vizualūs ir rašytiniai šaltiniai su aprašomaisiais tekstais išdėstomi greta pagal temą, taip sudarydami kone savarankiškus pasakymus. Glaudžiausiai tarpusavyje susietų šaltinių grupės pasakojime yra dvi, viena dedikuota Nepriklausomybės atkūrimo (19 pav.), o kita – 1990-ųjų sausio įvykių temai (20 pav.). Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad toks šaltinių išdėstymas (persiklojusios fotografijos, tematiškai susietos su šalia esančiais rašytiniais šaltiniais) vaizduoja naratyvines programas, tačiau tai yra tiesa tik iš dalies. Pirmosios šaltinių grupės sintagminis išdėstymas nesuteikia daugiau informacijos apie įvykių priežastingumą, nei sugretinimas su kitais vizualiais šaltiniais ar tekstu, o antruoju atveju kone pakartojamas pagrindinio pasakojimo tekstas. Tad kyla klausimas, kuo tokia šaltinių grupė skiriasi nuo sugretintų tekstų.

Pirmojoje šaltinių grupėje, be visame pasakojime aktualaus kolektyvinio buvimo ir veikimo, išreiškiamas verčių sistemos pokytis: sovietinė simbolika nuimama ir pakeičiama trispalve bei pristatomas naujas simbolis – Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo aktas. Rašytinių šaltinių, vaizduojamų vizualiai (ir dažnai neįskaitomų) tekste nėra nedaug. Taip pristatomas tik Aktas ir Sąjūdžio spauda. Tokiu būdu kuriamas teksto autentiškumo įspūdis vadovėlio diskurse leidžia kelti pagrįstus klausimus apie vizualių tekstų istoriskumo ar autentiškumo svarbą sakytojo įtikinėjimo veiksmui. Galima teigti, kad šaltiniai tarnauja kaip įrankis įtikinėjimui tiesosakos diskurse, nes įterpti naratyve jie dar kartą pakartoja jau pasakytus dalykus, tik kitoniška forma. Tai – tekstai tekste, kuriems apibrėžimą suformulavo Jurijus Lotmanas, aptardamas kai kurių fikcinių tekstų daugialypiškumą.

Tekstas tekste yra „specifinis retorinis darinys, dėl kurio įvairių teksto dalių užkodavimo skirtumas tampa akivaizdžiu autorinės struktūros ir skaitytojo suvokimo veiksmu“⁷¹. Meniniame tekste dvigubu kodavimu (paveikslas paveiksle, romanas romane ir t.t.) sukuriama priešprieša realu vs sąlygiška. Sąlygišku tampa dvigubai užkodotas tekstas, nes skaitytojui pagrindinėje kūrinio erdvėje demonstruojamas ne tik teksto turinys, bet ir forma. Istoriografiniame diskurse sąlygiškumą atitinka savybės, leidžiančios atpažinti tekstą kaip istorišką. Šiuo atveju tai yra materialio Akto forma, vaizduojama šalia teksto, pateikto pagrindinio pasakojimo šriftu.

Antroji šaltinių grupė vaizdu atkartoja pagrindinio pasakojimo figūras ir jas sustiprina. Iš viso per du puslapius besitęsiančio aprašymo trečdalis skiriama aprašyti sovietinei ginkluotei, karinei galiai, kuri buvo pasitelkta prieš beginklius žmones, kurių „vienintelis ginklas – dainų

71 Jurijus Lotmanas, „Tekstas tekste“, in: *Kultūros semiotika: straipsnių rinktinė*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 221

žodžiai ir žmonių kūnai⁷², kitas trečdalis – šaudymų nakčiai. Prie pasakojimo prijungiamas sužeisto įvykių dalyvio pasakojimas, kur iš pirmo asmens pozicijos pakartojami nakties įvykiai. Pagrindiniame pasakojime, liudijime, taip pat penkiose nuotraukose priešpriešinamas beginklių žmonių taikus budėjimas ir ginkluotos kariuomenės destruktivus veikimas, taip pat plėtojama per *mechanizmo* figūratyvinį taką, kurį sudaro šarvuočių ir tankų, kūną iš vidaus draskančios kulku figūros. Bet kokia judanti technika, šių įvykių pasakojime siejama su lietuviais, neutralizuojama: sovietų kariuomenė uždaro Vilniaus oro uostą, sustabdo traukinius. *Mechanizmo* figūratyvinis takas, kartu su sovietų kariuomenę apibūdinančiomis figūromis (desantininkai, kariuomenė, KGB smogikų „Alfa“ dalinys) sudaro *nuasmeninto veikimo* izotopiją. Nuasmenintas, antižmogiškas, destruktivus veikimas prieš beginklę asmenų (ne beveidės minios) grupę sudaro sausio 13-osios vaizdinį, kuris yra įamžintas ikoniškiausioje sausio 13-osios nakties fotografijoje (20a pav.)

Lietuvos visuomenės veikimas vizualiuose tekstuose visame pasakojime yra pabrėžtinai kūniškas: mitingai, stovėjimas greta, sovietų simbolių nuėmimas rankomis. Tokio veikimo sutrikdymas – kūno destrukcija – apibrėžia stipriausiai disforija konototą pasakojimo dalį – sausio 13-ąją ir Medininkų žudynes.

Nuoseklus ir intensyvus vizualus kūno figūrų, kūniško veikimo kartojimas pagrindiniame pasakojime susiejamos su jausenų aprašymais, jei pasakojimą apibrėžia euforinės vertės. Mitingų aprašymuose kūniško ir dvasinio bendrumo sukeliama euforija apibūdinama kaip santarvė, dvasinis pakilumas, žmonių susiklausymas, vidinis žmonių susitelkimas, ir ryžtas, lietuvių vienybės ir tautinio pasididžiavimo jausmas. Taip išreiškiama tiek timinė, tiek tensyvinė euforija. Lietuvos visuomenė kaip pasijinis subjektas įsteigiamas jau skyriaus pradžioje⁷³:

Stichiškai susikūręs Sąjūdis virto milžiniška jėga. Lietuva prabudo. Šimtai tūkstančių neapsakomos euforijos apimtų žmonių plūdo į mitingus Katedros aikštėje, Vingio parke, drauge traukė „Lietuva brangi“ ir broliškai susikibo rankomis Baltijos kelyje. Tokio vienybės, patriotizmo ir pilietiškumo jausmo šalis niekada nebuvo patyrusi.

Panašus aprašymas atsiranda ir pirmojoje pagrindinio pasakojimo pastraipoje⁷⁴:

Visą sovietų okupacijos laikotarpį Lietuvos žmonių sąmonėje liko gyvas nepriklausomybės atminimas. Nors dauguma prisitaikė prie gyvenimo toje sistemoje, užslėptas priešiškas režimui išliko. Pasitaikius tinkamai progai, šis jausmas kaip galingiausia jėga išsiveržė į viešumą.

Pasakojime, kurį apibrėžia disforinės vertės, kūnai ar kūniškumas siejamas ne su jausenų, o aplinkos aprašymais, net kai pasakojama iš įvykių dalyvio pozicijų. Tokiu būdu neparodomas joks subjekto būsenos pokytis, o iš aprašymų ir fotografijų galima atpažinti vis dar vyraujančią sutelktumą ir bendrumo jausmą.

72 *Laikas*, p. 214

73 *Ibid*, p. 182

74 *Ibid*, p. 208

Kaip matome, *Laiko* pasakojimas yra labai vizualus ne tik dėl šaltinių gausos, bet ir vaizdingais būsenų ir veikimo aprašymais. Taip į pasakojimą įrašomos timinės vertės, tačiau vizualūs šaltiniai tekste turi ir kitą funkciją – sustiprinti įvykių istoriškąją pusę ir suteikti jiems tikroviškumo ir realumo efektą.

Rolandas Barthes'as realumo efekto konstravimo „funkciją“ meniniame diskurse priskiria tokiems elementams, kurie tekste „negali būti pateisinti jokia (netgi pačia netiesiogiskiausia) funkcija“⁷⁵. Tai yra struktūros atžvilgiu „perteklinės“ detalės, pasitaikančios aplinkos, siužeto tikrovės aprašyme, ir iš pirmo žvilgsnio palaikomos tiesiog pasakojimo „prabanga“. Šie elementai nesiduoda įtraukiami į reikšminę pasakojimo struktūrą, todėl reprezentuoja chaotišką, desemantizuotą kasdienio gyvenimo tikrovę, kurią Ericas Landowskis pavadina rutina ir priskiria vienai iš neprasmes buvimo formų⁷⁶. Barthes'as teigia, kad tokio tipo realizmo šiuolaikiniame meniniame diskurse susiformavimą lėmė istorinis pasakojimas:

[Istoriniame pasakojime – *LM*] jau nesvarbu, kad detalė nefunkcionaliai, svarbiausia, kad ji denotatyviai žymėtų tai, kas „įvyko“; „konkrečios realybės“ pakanka, kad būtų pateisinamas kalbėjimas. Būtent istorija (istorinis diskursas – *historia rerum gestarum*) ir yra modelis tiems pasakojimams, kur tarp funkcijų susidarantys intervalai užpildomi struktūriškai perteklinėmis detalėmis.

Ši „konkreči realybė“⁷⁷ vadovėlio pasakojime reprezentuojama daugelyje šaltinių: fotodokumentikoje, karikatūrose, vizualiai vaizduojamuose istoriniuose dokumentuose. Šaltiniai tampa vieta, kur vadovėlio diskurse aptinkama trumpalaikė emocija (gestai, veido išraiškos), savalaikė kalba – šnekà – bei pagrindiniame pasakojime neakcentuojamas figūratyvumas (parašų išsidėstymas popieriuje Akto dokumente ar sausio nakties tamsumas, kai fotografo blykstė apšviečia tik pirmąjį planą). Griežtai šnekant, šios detalės yra visiškai nebūtinės istoriografiniam pasakojimui. Jos nukreipia žvilgsnį nuo generealizuotos tikrovės į istoriškąją įvykių dalį, kuri nesudaro istorinės reikšmės. Kitokio tipo pasakojime nuoseklus įvykių atpasakojimas galėtų tapti kronika, dokumentiniu fiksavimu, tačiau vadovėlio pasakojime tik pateikiama tokio fiksavimo iliuzija: įvykiai aprašyti per daug literatūriškai ir atvaizduoti per daug fragmentiškai, kad galėtų pretenduoti į istorinį tikslumą. Taigi toks šaltinių grupių konstravimas priskirtinas labiau edukologiniam pasakojimo dėmeniui, norint tam tikrus dalykus įsteigti kaip užtekstinės tikrovės referentus ir suteikti pasakojimui papildomą ir sustiprintą forinį „krūvį“. Sakymo adresatui tarsi teigiama: štai

75 Roland Barthes, „Realumo efektas“, in: *Baltos lankos*, nr. 29, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2009, p. 22

76 Eric Landowski, „Juslinės semiotikos link“, in: *Prasmė anapus teksto: sociosemiotinės esė*, Vilnius: Baltų lankų leidyba, 2015, p. 193

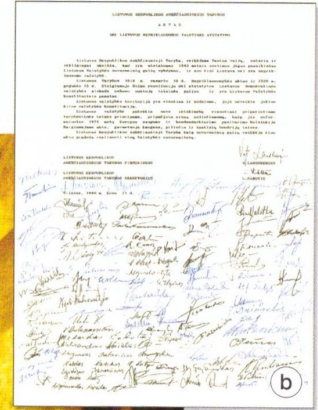
77 „Neredukuojamiems funkcinės analizės likučiams bendra tai, kad jie denotatyviai žymi tai, kas aprastai vadinama „konkrečia realybe“ (smulkūs gestai, trumpalaikės pozos, bereikšmiai daiktai, atsikartojantys pertekliniai žodžiai).“

Roland Barthes, „Realumo efektas“, p. 26

nuotrauka, kur savo akimis gali pamatyti, kaip buvo. Įsteigus tikrovės referentą, įsteigiama tiesosakos sutartis, padedanti legitimuoti šalia išdėstyta pagrindinį pasakojimą.

1 1990 m. kovo 11 d.: a) – Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai paskelbus Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktą, viduryje Tarybos pirmininkas V. Landsbergis, b) – Kovo 11-osios aktas su signatarų parašais, c) – sovietinės simbolikos nuėmimas, d) – prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų susirinkę žmonės.

2 1990 m. kovo 11-osios aktas

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svetimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo seimo rezoliucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo išikymybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.³⁹

Neugalima tauta, kurios teisių jau stojo ginti jos vaikai.
Iš kunigo Roberto Grigo pamokslo sausio 13-osios aukų laidotuvėse

(19 pav.)

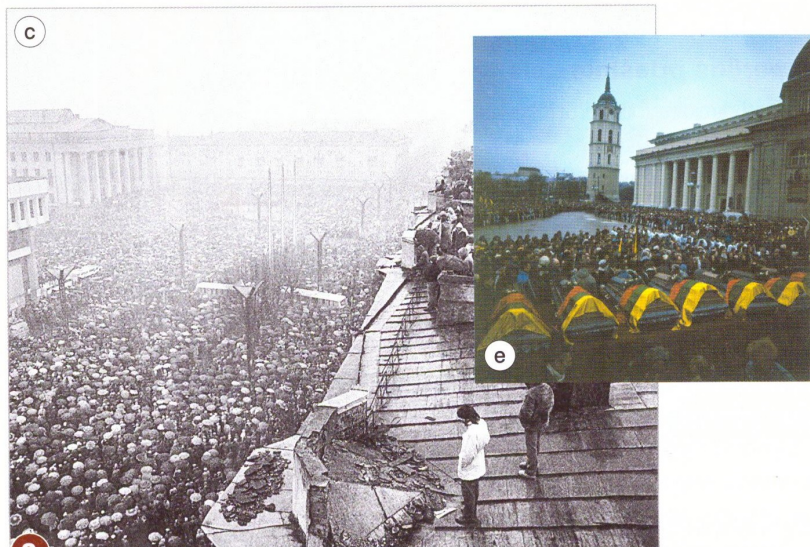
(20 pav.)

7 Sausio 13-osios naktis prie televizijos bokšto

Atvažiavę prie bokšto, pamatėme, kad tankams kelią užtvėrė žmonės. Iš tanko buvo leidžiamos dūmų uždangos, šaudoma virš žmonių galvų ... Žmonės nepanikavo, šaukė: „Lietuva!“, „Laisvė!“ Karinės mašinos pusžiedžiu apsupto dalį bokšto. Išlipo desantininkai. Susirikiavę iš pradžių bandė žmones apdaužyti metaliniais strypais. Taikė į galvą. Gynėmės plikomis rankomis. Prieš ataką nieko neperspėjo. Paprasčiausiai puolė ... Žmonės daužė automatų buožėmis ir metaliniais strypais, mėtė sprogstamus paketus. Išgirdau užtaisant automatą. Neatsigręžęs šokau į viršų. Nuaidėjo šūviai. Kai nukritau ant žemės, nejutau kūno žemiau pusiaujo ... Kai mane nešė, girdėjau per garsiakalbius skelbiama: – Visą valdžią paima nacionalinis piliečių gynimo komitetas, kuris atstovauja tikriems darbo žmonių interesams. Kalbėjo lietuviškai. Greitosios pagalbos mašinoje nelabai ką galėjo padėti, nes jau neturėjo tvarsčių. Suleido nuskausminamųjų. Vyrukas, gulėjęs mašinoje, mirė. Dabar nustatyta, kad kiaurai peršautos abiejų kojų šlaunys. Vienoje rado išcentruotą kulką. Vienos kojos nejučiu ir nevaldau.

Iš Roberto Gradausko atsiminimų.
1991 m.⁴⁰

8 1991 m. sausio 13-osios įvykiai Vilniuje: a), b) – naktis prie televizijos bokšto, c) – rytas prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų, d) – barikados prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų, e) – sausio 13-osios aukų laidotuvės.

Išvados

1. Istoriografinį-educologinį pasakojimą sudaro du dėmenys, vadovėlio pasakojimui kaip pranešimui suteikiantys atitinkamai referentinę ir kontatyvinę funkcijas. Pranešimo pobūdis skiriasi priklausomai nuo to, kuri funkcija dominuoja, ir tai lemia skirtingas pasakojimo konstravimo strategijas. Vadovėlio pasakojimas, kuriame konatyvinė funkcija būtų panaikinta taptų tiesiog istoriografija, o pasakojimas, neturintis referentinės funkcijos – mitu arba fikcija. Todėl atskirų pasakojimo dėmenų ir pagal juos organizuojamo pasakojimo aprašymai turi būti laikomi pasakojimo strategijomis, kurios ne atitinka konkretų *Rakto* ar *Laiko* vadovėlių naratyvus, o yra derinamos tarpusavyje kiekviename vadovėlio pasakojime.
2. Švietimo ir istorijos mokymo tikslai numato, jog istorijos vadovėlio pasakojimas turi būti konstruojamas taip, kad adresatas formuotųsi istorinę sąmonę ir tapatybę, paremtą demokratijos, humanizmo, tautiškumo, pilietiškumo vertybėmis. Šiais tikslais iš anksto numatomas žiūros taškas, iš kurio bus konstruojamas vadovėlio pasakojimas.
3. Istoriskumas, tiek kaip istorinės sąmonės konstitucija, tiek kaip praeities įvykių vertinimo matas, yra svarbus istorijos, kaip įprasmintos laiko tėkmės, supratimui ir pajautimui. Vadovėlio pasakojime istoriskumo kategorija skyla į dvi dalis: daiktas, dalykas ar subjektas turi *būti* istorinis ir *atrodyti* istoriškas. Istorinis reiškinys yra tikrai įvykęs praeityje ir svarbus dabarčiai, o istoriškas – pasirodantis kaip praeities reliktas, istorijos liekana, taip išryškinant dabarties ir praeities materialų, juslinį skirtingumą.
4. Per istorinį pasakojimo matmenį vadovėlio pasakojime parodomas demokratinės tautinės valstybės ištakos, grindžiamos Sąjūdžio kaip kompetetingo ir legalaus politinio tautos atstovo veikla. Individualių asmenų istorijos pasakojime nefigūruoja, vyrauja tik individualių subjektų teminiai vaidmenys, susiję su pagrindine naratyvine programa ir įrašomi į pasakojimą kaip istorinės asmenybės, tik minimaliai pristatant jų istorišką būtį. Tokio pasakojimo aksiologija grindžiama politinėmis demokratijos, tautiškumo vertybėmis. Ši linija ryškesnė *Rakto* vadovėlyje, kur Sąjūdžiui atstovaujantys asmenys tampa simbolių vietomis. Pasakojimas organizuojamas per politinių įvykių pasekmių-priežasčių grandinę, pateikiant tolygų perėjimą nuo to meto demokratijos užuomazgų iki šiuolaikinės atstovaujamosios demokratijos, įtvirtintos tarptautiniu lygmeniu. Tokiame pasakojime polemė struktūra atsiranda tarp lėmėjo ir antilėmėjo, siekiančių įtikinti subjektą priimti savo politinę verčių sistemą.
5. Istoriškas pasakojimo matmuo pasitelkiamas socialinei reprezentacijai. Pasakojimas organizuojamas centruojantis į būsenos pasakymus, kurie padeda nutiesti sąsajas tarp būsenos ir

veikimo subjektų tekste ir sakymo adresato. Šios sąsajos pirmiausia kuriamos pasitelkiant jusles, vaizduojant veikiančius, pasijinius ir būsenos subjektus, taip pat įvairias kūniškos būties stadijas: kūniška būtis su kitais, amžiaus tarpsniai, galiausiai mirtis. Kūnai, ypač jų mirtis ar dalinis neveiksnumas fetišizuojami, paverčiami simboliais, kulto objektais. Per kūniškumą į pasakojimą įrašomos forinės (timinės ir tensyvinės) vertės, kuriomis iš dalies pagrindžiamas pasakojimo subjekto veikimas (tiek motyvai, tiek veikimo būdai), ir kurios turėtų atitinkamai veikti sakymo adresatą. Ši linija vyrauja *Laiko* vadovėlyje. Čia veikiantis subjektas yra pati visuomenė, tauta, o nepriklausomybė siejama ne tiek su demokratija ar kita valdymo sistema, o su lietuvių tautos emancipacija: nepriklausoma Lietuvos valstybė čia visų pirma yra teritorija.

6. Istoriskas matmuo taip pat pasitelkiamas įtvirtinti pasakojimo tiesai. Istoriški vaizdiniai, pasakojimo struktūroje atrodantys kaip pertekliniai, tekste naudojami tam, kad būtų įsteigta praeties referencija, taip legitimuojant pasakojimo teisingumą – sąsają su praeitimi.

Literatūros ir šaltinių sąrašas

1. Ankersmit, Franklin Rudolf, *Narrative logic. A semantic analysis of the historian's language*, The Hague, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers, 1983
2. Barthes, Roland, „Realumo efektas“, *Baltos lankos*, nr. 29, Vilnius: Baltos lankos, 2009
3. Domanska, Ewa, Kellner, Hans, White, Hayden, „Hayden White: The Image of Self-Presentation“, *Diacritics*, Nr. 24, The Johns Hopkins University Press, 1994. Prieiga internete: <https://www.jstor.org/stable/i219993>
4. Duoblienė, Lilija, *Ideologizuotos švietimo kaitos teritorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011
5. Gadamer, Hans Georg, „Istoriškumas“, *Baltos lankos*, Nr. 5, Vilnius: Baltos lankos, 1995
6. Gadamer, Hans Georg, *Istorija. Menas. Kalba*. Vilnius: Baltos lankos, 1999
7. Greimas, Algirdas Julius, „Istorijos vaizdai ir istorinė galvosena“, *Santarvė*, Nr. 6 (1), 1953
8. Greimas, Julius Algirdas, „Žinojimas ir tikėjimas: vienas kognityvinis universumas“, *Baltos lankos*, Nr. 12, Vilnius: Baltos lankos, 2000
9. Istorijos ilgalaikis planas 9 ir 10 klasei, p. 15. Prieiga internete: <https://sodas.ugdome.lt/metodiniai-dokumentai/perziura/1910>
10. *Kūno raiška šiuolaikiniame socialiniame diskurse*, sudarė Nijolė Keršytė, Vilnius: Baltos lankos, 2007
11. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas, 3 straipsnis. Prieiga internete: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.395105/ZPzOxUEnvH> [žiūrėta 2018-05-23]
12. Litvinaitė, Jūratė, „Lietuvos istorija mokyklose: švietimo politika ir kasdienybė“, *Voruta* [Interaktyvus]. Prieiga internete: <http://www.voruta.lt/lietuvos-istorija-mokyklose-svietimo-politika-ir-kasdienybe/> [žiūrėta 2018-05-01]
13. Liutauras Degėsys, „Istorijos proceso samprata ir pilietinio ugdymo metodologija“, *Istorija*, 2002, t. 54. Prieiga internete: http://archyvas.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=283&Itemid=284 [žiūrėta 2018-05-15]
14. Lotmanas, Jurijus, *Kultūros semiotika*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš rusų k. vertė Donata Mitaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2004
15. Mažeikis, Gintautas, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2010
16. Norkus, Zenonas, *Istorika. Istorinis įvadas*, Vilnius: Taura, 1996

17. Pagrindinio ugdymo bendrosios programos, Socialinis ugdymas (6 priedas), 2008. Prieiga internete: https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/6_Socialinis-ugdymas.pdf
18. Parkes, Robert, „Postmodernism, historical denial, and history education: What Frank Ankersmit can offer to history didactics“, *Nordidactica*, 2013:2. Prieiga internete: https://www.academia.edu/6054593/Postmodernism_historical_denial_and_history_education_What_Frank_Ankersmit_can_offer_history_didactics
19. Peter Frederick Strawson, „On referring“, *Mind*, t. 59 (235), Oxford University Press, 1950 p. 328-329. Prieiga internete: www.jstor.org/stable/2251176 (žiūrėta 2018-05-10)
20. Rüsen, Jörn, *Istorika: istorikos darbų rinktinė*, Vilnius: Margi raštai, 2007
21. Šermukšnytė, Rūta, „Kam reikia mokytis istorijos Lietuvos mokykloje? Tikslų analizė teorinės didaktikos kontekstuose“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 39, 2017
22. Šermukšnytė, Rūta, „Lietuvos pasakojimas mokykloje: kokį turime, kokį kursime? Apie primąjį lituanistų ir istorikų forumą“, *Lietuvos istorijos studijos*, T. 35, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2015
23. Švedas, Aurimas, Istoriko teritorija (VII), *Literatūra ir menas* [Interaktyvus]. Prieiga internete: <http://literaturairmenas.lt/2015-10-02-nr-3537/2779-publicistika/4377-aurimas-svedas-istoriko-teritorija-vii> (žiūrėta 2018-05-20)
24. Thürlemann, Felix, „Paukščių akimis: sakymo struktūra tam tikros rūšies geografiniuose žemėlapiuose“, *Baltos lankos*, t. 30, Vilnius: Baltos lankos, 2009
25. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. VIII, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005
26. Vytautas Žemgulis, „Haydeno White'o naratyvistinio-tropologinio projekto recepcija ir kritika“, *Problemos*, Nr. 65, 2004
27. White, Hayden, *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*, Vilnius: Baltos lankos, 2003

Analizuoti vadovėliai:

Kraujelis, Ramojus, Streikus, Arūnas, Tamošaitis, Mindaugas, *Raktas: Istorijos vadovėlis 10 klasei. II dalis*, Vilnius: Baltos lankos, 2014

Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Andželika Laužikienė, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė, *Laikas 10: Istorijos vadovėlis 10 klasei. II dalis*, Vilnius: Briedis, 2009

Summary

This paper analyzes the narrative of the Lithuanian Independent Movement (Sąjūdis) in the history textbooks. The question is proposed whether the truth telling in such a narrative is based only on the representation of the historical truth, or it is organized to meet other criteria presupposed in the narrative of educational discourse, such as forming an identity, representing democratic and humanistic values, that are treated as the basis of the modern democratic republic. Veridiction and historicity terms are used to interpret historical-educational narrative and find such values in the text.

PRIEDAS: analizuotos *Rakto* ir *Laiko* vadovėlių ištraukos

Raktas: Istorijos vadovėlis 10 klasei. II dalis

VI skyrius

DABARTINIS PASAULIS

160 • ISTORIJOS VADOVĖLIS 10 KL. II DALIS

Kai 1985 m. SSKP CK generaliniu sekre-

toriumi tapo Michailas Gorbačiovas, iš pradžių sovietų valstybėje, o vėliau ir kitose buvusiose sovietinio bloko valstybėse įvyko revoliucinių pokyčių. Vykdydama svarbiausias reformas – „pertvarkos“ ir „viešumo“ – komunistinė visuomenė pradėjo išsivaduoti iš totalitarizmo ir sukti demokratijos link. Todėl M. Gorbačioviui darėsi vis sunkiau valdyti komunistines Vidurio Rytų Europos valstybes, siekiančias išsivaduoti iš Sovietų Sąjungos priklausomybės. Ketvirtais M. Gorbačiovo valdymo metais Sovietų Sąjunga jau nepajėgė suvaldyti komunistinės sistemos valstybėse vykstančių pokyčių: 1989 m. lapkričio mėn. buvo nugriauta Berlyno siena, kitų metų spalio mėn. Vokietiją susivienijo, 1989–1990 m. visose buvusiose komunistinėse valstybėse įsigalėjo demokratiniai valdymai.

Šie Vidurio Rytų Europoje vykstantys pokyčiai neaplenkė ir kai kurių Sovietų Sąjungos respublikų. Pirmiausia Lietuvą, vėliau ir kitos respublikos pradėjo reikalauti teisės atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos. Iš pradžių M. Gorbačiovas apie tai nieko nenorėjo girdėti ir įvairiomis priemonėmis stengėsi respublikas išlaikyti. Tik po 1991 m. rugpjūčio 19–21 d. Maskvės pučo, kai komunistai nesėkmingai mėgino susigrąžinti valdžią, tapo aišku, kad Sovietų Sąjunga greitai žlugs. 1991 m. gruodžio mėn. M. Gorbačiovas atsistatydino iš Sovietų Sąjungos prezidento pareigų, iš pasaulio politinio žemėlapiu išnyko sovietų valstybė, jos vietoje atsirado daugiau kaip 10 naujų valstybių, tarp jų – Lietuva, Latvija, Estija. Panašių pokyčių įvyko ir Balkanuose – 1992 m. Jugoslavijos vietoje politiniame žemėlapyje atsirado kelios naujos valstybės. Nors ir patyrusios stiprių vidaus sukrėtimų, per du dešimtmečius dauguma buvusių komunistinių valstybių įsiliejo į Europą, tapo visateisėmis Europos Sąjungos (ES) ar Šiaurės Atlanto sutarties organizacijos narėmis.

XX a. pabaiga nepaprastai reikšminga lietuvių tautai. 1988 m. vasarą Lietuvoje kilęs visuomeninis judėjimas – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – per pusantrų metų išsiplėtė, pakito ir 1989 m. pabaigoje virto politine organizacija, kuri vis drąsiau pradėjo kelti Lietuvos valstybingumo atkūrimo klausimą. 1990 m. pradžioje pirmus sovietinėje Lietuvoje demokratinius rinkimus į Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos Aukščiausiąją Tarybą triuškinamai laimėjo Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio remiami kandidatai. Jų dėka 1990 m. kovo 11 d. buvo priimtas Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo aktas. Po Maskvės pučo Lietuvą pripažino Vakarų šalys – ji tapo visateise Europos valstybe. 2004 m. Lietuvą savo padėtį dar labiau įtvirtino įstodama į ES ir NATO.

49. Lietuvių tautos atgimimas ir Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis

- Koks buvo 1988 m. birželio 3 d. susikūrusio Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio pagrindinis tikslas?
- Kokia Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio priimtų sprendimų reikšmė lietuvių tautai?

MICHAILO GORBAČIOVO REFORMOS LIETUVOJĖ IR VISUOMENĖS REAKCIJA.

Pradėjus vykdyti M. Gorbačiovo pertvarkos politiką, Lietuvojė, kitaip nei Maskvoje, Ukrainoje ar Grūzijoje, buvo tylu. LKP CK pirmasis sekretorius Petras Griškevičius laikėsi pasyviai, iš tikrųjų jis perdavė valdžios vadžias lietuviškai nesuprantančiam antrajam sekretoriui Nikolajui Mitkinui, kuris siekė „Lietuvą padaryti internacionalinę“. Kai 1987 m. lapkričio mėn. Petras Griškevičius mirė, jo įpėdiniu tapo Ringaudas Songaila, visiškai priklausomas nuo antrojo sekretoriaus. LKP miestų ir rajonų komitetų sekretoriai toliau vykdė CK nurodymus. Šalies provincijoje kol kas niekas iš esmės nesikeitė, nors Maskvės skelbiami pertvarkos šūkiai pamažu ėmė pasiekti net nuošalias vietas. Visuomenės nepasitenkinimas augo, kol galiausiai ji pati ėmėsi iniciatyvos.

Pamažu šalyje atsirado įvairių valdžios nedraudžiamų klubų, kurių veikla paprastai apsiribojo kultūros, gamtos apsaugos, ekologijos ir kitais klausimais. Be to, sostinėje ir kitur ėmė veikti nemažai diskusijų klubų. Ypač veikli buvo jaunoji karta. Pavyzdžiui, studentai istorikai, norėdami išgelbėti naikinamus istorinius Vilniaus senamiesčio paminklus, 1987 m. kovo mėn. įsteigė klubą „Talka“. Po dviejų mėnesių jaunuoliai, kurie domėjosi ekologijos problemomis, įkūrė klubą „Žemyna“. Ekonomistai ir filosofai atvirai diskutavo dėl istorinių problemų „Žinijos“ draugijoje. M. Gorbačiovo

pertvarkos politikai drąsiai pritarė laikraščiai „Gimtasis kraštas“, „Komjaunimo tiesa“, „Vakarinės naujienos“ ir kt. Ypač veikli Lietuvos rašytojų sąjunga 1988 m. kovo mėn. išspausdino manifestą, smerkiantį centrinės valdžios Lietuvojė vykdomą ekologijos politiką. Balandžio mėn. rašytojai reikalavo, kad lietuvių kalba būtų oficiali respublikos kalba, kad Lietuvos istorija mokyklose būtų dėstoma kaip pagrindinė istorijos pamokų tema. Istorikai iš naujo vertino Lietuvos istorijos įvykius, atskleisdami tikruosius faktus.

LIETUVŲ PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO ĮKŪRIMAS.

Kritiškai mąstantys ir prieš valdžią nusiteikę Lietuvos inteligentai atidžiai sekė M. Gorbačiovo vykdomą pertvarką ir visuomenės nuomonių pokyčius sovietinėse respublikose. 1988 m. balandžio 13 d. Ėstijoje buvo įsteigtas Ėstijos liaudies frontas – neformalus judėjimas reformoms vykdyti. Apdairiai veikiančiam Ėstijos liaudies frontui pavyko išvengti akivaizdžių nesutarimų su vietos valdžia, savo veiklai skleisti jis leido laikraštį „Liaudies fronto žinios“ ir net įgijo galimybę naudotis radiju ir televizija. Dėl atsargios taktikos Ėstijos liaudies frontas ilgą laiką pirmavo visoje Soviėtų Sąjungoje, nes valdžiai nuolat pateikdavo pagrįstų reikalavimų. Estų pavyzdys rodė, kad sovietų valdžia vengia imtis represijų prieš veikliausius pertvarkos šalininkus, todėl lietuvių inteligentų būrys 1988 m. birželio 3 d. Vilniuje Lietuvos mokslų akademijos salėje įsteigė Lietuvos

1. 1988 m. liepos 9 d. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio organizuotas mitingas Vingio parke (iš kairės į dešinę: Arvydas Juozaitis, Vytautas Landsbergis, Vitas Tomkus, Kazimira Danutė Prunskienė, Zigmas Vaišvila, Algimantas Čekuolis, Romualdas Ozolas ir Justinas Marcinkevičius)

Persitvarkymo Sąjūdžio (LPS) iniciatyvinę grupę, ją sudarė 35 visoje Lietuvoje žinomi asmenys. Buvo apdairiai sutarta nerinkti iniciatyvinės grupės vadovo, – posėdžiams pirmininkautų kiekvienas narys iš eilės. Kadangi iniciatyvinę grupę sudarė visoje šalyje žinomi inteligentai ir jų skelbiamas tautinio atgimimo idėjas parėmė daugelis su LPS branduo-liu nesusijusių garsių visuomenės veikėjų, LPS iniciatyvinės grupės poveikis tautai netrukus tapo didžiulis. LPS atsirasti didelę įtaką turėjo Lietuvoje vykstantys M. Gorbačiovo reformos lemti pokyčiai: a) laisvėjo spauda; b) Lietuvos rašytojų sąjunga ren-gė aktualias diskusijas; c) smarkiai didėjo susidomė-jimas istorija, ypač 1918–1920 m. ir 1939–1940 m. įvykiais Lietuvoje; d) pagyvėjo gamtos ir paminklų apsaugos sąjūdžiai; e) veikė diskusijų klubai; f) di-džiulę įtaką darė tokių respublikų kaip Rusijos ir Estijos demokratiniai ir tautiniai procesai. Iš pra-džių LPS nariai save vadino M. Gorbačiovo refor-mų šalininkais, o šis, kovodamas su senąja Soviėtų Sąjungos komunistų partijos vadovybe, buvo pri-

verstas remtis reformas palaikančiomis jėgomis. LPS stengėsi remti Maskvoje pradėtas reformas ir siekė jas įgyvendinti Lietuvoje. Pagrindinis LPS šūkis buvo: „Viešumas, demokratija, suverenumas“. Svarbiausias dėmesys buvo skiriamas kultūros ir ekologijos problemoms. Apie tai, kad reikia keisti politinę sistemą, iš pradžių nebuvo kalbama. Tauti-nis klausimas buvo sprendžiamas labai atsargiai.

LIETUVŲ PERSITVARKYMO SĄJŪDŽIO VEIKLA IKI STEIGIAMOJO SUVAŽIAVIMO.

Žinia apie 1988 m. birželio 3 d. Lietuvos mokslų akademijos salėje išrinktą Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinę grupę žaibiškai pasklido po visą Lietuvą. Birželio 10 d. LPS iniciatyvinė grupė įsteigta Kaunė, liepos 6 d. – Klaipėdoje. Vilniuje įvyko pirmieji tūkstantiniai mitingai: birželio 24 d. Gedimino (dab. Katedros) aikštėje dalyvavo apie 30 tūkst., liepos 9 d. Vingio parke (LPS vadovy-bė per šį mitingą paskelbė reikalavimus legalizuoti tautinius simbolius: trispalvę ir „Tautišką giesmę“)

2. LPS seimo tarybos narys filosofas Arvydas Juozaitis (draugiškas šaržas, dail. A. Uža)

dalyvavo apie 100 tūkst. žmonių (1). Ypač populiarūs tapo vadinamieji Roko maršai. Tokie jaunimo muzikos koncertų žygiai per Lietuvą vyko 1987 m., 1988 m. ir 1989 m. vasarą (1996 m. ir 1997 m. ši akcija buvo atnaujinta). 1988 m. Roko maršas buvo skirtas LPS idėjoms skleisti. Jam vadovavo LPS iniciatyvinės grupės narys Algirdas Kaušpėdas, koncertuose-mitinguose patriotines kalbas sakė Arvydas Juozaitis ir kiti sąjūdininkai. Stiprėjo Lietuvos žaliųjų judėjimas, 1988 m. liepos 20 d. iš Vilniaus išvyko pusantr šimto dviratininkų kolona, kurios tikslas buvo ne tik atkreipti visuomenės dėmesį į šalies ekologijos problemas, bet organizuoti mitingus ir visoje Lietuvoje skleisti LPS idėjas.

LPS veiklai pravartus buvo Sovietų Sąjungos komunistų partijos CK sekretoriaus Aleksejaus Jakovlevo apsilankymas Lietuvoje rugpjūčio 11–12 dienomis. Kalbėdamas su LKP vadovybe A. Jakovlevas pabrėžė, kad „inteligentija – liaudies savimonės iš-

raiška“, „iš dalies šios savimonės architektė, tautos skaistykla ir tautos lūpos“. Reaguodama į SSKP CK sekretoriaus priekaištus, LKP CK įsakė miestų ir rajonų komitetų vadovams nedrausti partijos nariams dalyvauti LPS rėmimo grupėse. Rugpjūčio 17 d. vakare per televiziją buvo pranešta, kad LSSR valdžia oficialiai pripažįsta trispalvę ir „Tautišką giesmę“, pirmą kartą viešai Vingio parke leista paminėti Molotovo ir Ribentropo pakto metines, pažadėta leisti LPS turėti periodinį laikraštį ir nuolatinę televizijos laidą (po valdžią išgąsdinusio masinio rugpjūčio 23 d. mitingo Vingio parke pažadai dėl spaudos ir televizijos laidos kurį laiką nebuvo vykdomi). LPS tapo dar populiariesnis, kai nuo rugsėjo 16 d., be biuletenio „Sąjūdžio žinios“ (red. A. Juozaitis) (2), pradėta leisti laikraštį „Atgimimas“ (red. R. Ozolas) (1, 2) ir nuo rugsėjo 19 d. per televiziją reguliariai imta transliuoti laidą „Atgimimo banga“.

LPS įtaka visuomenėje didėjo, liepos–rugsėjo mėn. ir kitose Lietuvos vietovėse labai greitai buvo steigiamos iniciatyvinės grupės. Pavyzdžiui, rugsėjo 25 d. Jurbarko kultūros namuose įvyko steigiamasis LPS Jurbarko iniciatyvinės grupės susirinkimas. Rajonuose steigiant iniciatyvines grupes vyko didžiuliai mitingai, kuriuose dalyvavo LPS iniciatyvinės grupės nariai. Iki LPS steigiamojo suvažiavimo, kuris įvyko 1988 m. spalio mėn., LPS iniciatyvinių grupių buvo įkurta visoje Lietuvoje. 1988 m. spalio pabaigoje visoje Lietuvoje buvo 1 200 įregistruotų LPS grupių, vienijančių daugiau kaip 300 tūkst. narių. LPS buvo atviras visiems Lietuvos žmonėms: jo akcijose galėjo dalyvauti visi Lietuvos gyventojai, kiekvienas žmogus, dalyvaujantis tokioje akcijoje, jautė, kad jis dalyvauja atkuriant nepriklausomą valstybę, kad ir nuo jo priklausė Lietuvos ateitis. Todėl LPS buvo siejamas su visa Lietuva.

LPS iniciatyvinės grupės pasirinkta taktika ir ryžtas keisti padėtį šalyje pasiteisino. Per keletą mėnesių LPS pasiekė akivaizdžių laimėjimų, pirmiausia padarė didelę įtaką Lietuvos komunistų partijai (spalio 21 d. LKP CK pirmąjį sekretorių Ringaudą Songailą pakeitė Algirdas Brazauskas, kuris įgijo didelį visuomenės palankumą, ypač kai po LPS steigiamojo suvažiavimo tikintiesiems grąžino

3. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ženklas (dail. A. Nasvytis, G. Reimeris)

Vilniaus arkikatedrą baziliką) ir LSSR Aukščiausiąjai Tarybai. Spalio 6 d., Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas suteikė lietuvių kalbai valstybinės kalbos statusą ir legalizavo Lietuvos trispalvę, V. Kudirkos „Tautišką giesmę“ ir lietuvių tautinius simbolius – Vytį ir Gediminaičių stulpus, spalio 25 d. panaikino savo rugpjūčio 2 d. įsaką „Dėl atsakomybės už nustatytos susirinkimų, mitingų, gatvės eitynių ir demonstracijų organizavimo ir vykdymo tvarkos pažeidimo“.

LIETUVŲ PERSITVARKYMO SAJŪDŽIO STEIGIAMASIS SUVAŽIAVIMAS IR TOLESNĖ VEIKLA.

1988 m. spalio 22–23 d. įvyko LPS steigiamasis suvažiavimas, jį stebėjo daugiau nei 400 korespondentų, iš jų daugiau nei 100 atvykę iš užsienio šalių. Suvažiavime dalyvavo 1 021 delegatas. Delegatų pagal tautinę sudėtį buvo: 980 lietuvių, 9 lenkai, 8 rusai, 6 žydai, 18 kitų tautybių atstovų. Per suvažiavimą buvo patvirtinti LPS įstatai (3), ženklas (3), programa, priimtose rezoliucijos, patvirtintas ir išrinktas 220 narių seimas. Lapkričio 25 d. LPS seimo tarybos posėdyje Vytautas Landsbergis buvo išrinktas LPS seimo tarybos pirmininku (4).

LPS seimo nariai seimo sesijose reiškė ne tik asmeninę nuomonę dėl vieno ar kito svarstomo klausimo, bet, atstovaudami savo vietovės LPS struktūroms, išsakydavo miesto ar rajono LPS taryboje, LPS rajono konferencijoje pareikštas nuomones, pasiūlymus, politinės padėties vertinimus ir kt.

LSSR Aukščiausiosios Tarybos deputatams didelį poveikį darė LPS, visuomeninės organizacijos, pradėtos kurti politinės partijos, apskritai – visuo-

menė. 1988 m. lapkričio mėn. visoje Lietuvoje vykstančiuose susirinkimuose, mitinguose buvo reikalaujama prasidėsiančioje Aukščiausiosios Tarybos sesijoje nepritarti SSRS konstitucijos pataisoms, kurios numatė ne plėsti respublikų savarankiškumą, o stiprinti centralizaciją. LPS prieš jas surinko 1,8 mln. parašų. Nuo 1988 m. rudens visi svarbiausi Aukščiausiosios Tarybos svarstomų įstatymų projektai buvo aptariami LPS seime ir jo taryboje, kritinės pastabos ir siūlymai buvo pateikiami Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, išsakomi per sesijas iš tribūnos.

Ypatingas dėmesys skirtas 1939 m. rugpjūčio 23 d. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos pasirašytam Molotovo ir Ribentropo paktui. Kadangi Baltijos valstybių prijungimas prie Sovietų Sąjungos prieštaravo SSRS deklaruojamiems tautų apsisprendimo principams, LSSR Aukščiausiosios Tarybos sudaryta valstybinė komisija išnagrinėjo ir viešai pasmerkė Molotovo ir Ribentropo pakto ir slaptųjų protokolų padarinius – 1940 m. vasarą sovietų valstybės įvykdytą Lietuvos okupaciją ir neteisėtą

4. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio seimo tarybos pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis (draugiškas šaržas, dail. A. Uža)

5. Báltijos kelias (1989 m. rugpjūčio 23 d.)

prisijungimą. 1989 m. rugpjūčio 23 d. 19 val. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio ir Latvijos bei Estijos liaudies frontų pakviesti trijų Báltijos valstybių gyventojai paminėjo 50-ąsias Molotovo ir Ribentropo pakto pasirašymo sukaktuves – per akciją, pavadintą Báltijos keliu, apie du milijonai lietuvių, latvių ir estų susikibo rankomis sudarydami gyvą, daugiau kaip 650 km ilgio žmonių grandinę nuo Gedimino bokšto Vilniuje iki Hermano bokšto Tāline (5). Taip šios tautos išreiškė savo protestą prieš Molotovo ir Ribentropo paktą ir slaptuosius protokolus. 1989 m. gruodžio mėn., kartu veikiant visų Báltijos tautų atstovams, slaptųjų protokolų padarinius pasmerkė SSRS liaudies deputatų II suvažiavimas.

Per pirmuosius savo veiklos metus LPS vadovybė ir rajonų tarybos daug dėmesio skyrė Lietuvos istorijos datoms: Vasario 16-ajai, Vilties ir

gedulo dienos (birželio 14 d.), ir stengėsi iš Sibiro pervežti tremtinių palaikus (6). Sąjūdininkų pastangomis daugeliui gatvių buvo sugrąžinti senieji pavadinimai, krašte atstatyta nemažai kryžių ir kopyltstulpių.

1989 m. pabaigoje lietuvių tautinis išsivadavimas aiškiai įgijo politinį pobūdį. Tam kelią atvėrė LSSR Aukščiausiosios Tarybos 1989 m. gruodžio 7 d. priimtos konstitucijos pataisos, pagal kurias buvo panaikintas Lietuvos komunistų partijos valdžios monopolis valstybėje ir visuomenėje ir sudarytos sąlygos kurti įvairias politines partijas. Šis ir dar keli kiti sprendimai paruošė dirvą LPS, kuri visuomenė ypač palaikė, tapti politine organizacija ir 1990 m. pradžioje siekti pergalės pirmuose demokratiniuose rinkimuose į LSSR Aukščiausiąją Tarybą.

RINKIMAI Į LSSR AUKŠČIAUSIĄJĄ TARYBĄ.

1989 m. pabaigoje LPS virto politiniu judėjimu, vienas iš paskutinių jo, kaip visos tautos judėjimo, uždavinių buvo pasirengti rinkimams į LSSR Aukščiausiąją Tarybą. LPS rinkimų konferencijos kreipimesi į Lietuvos visuomenę pabrėžta, kad nors rinkimai vyks „aneksuotoje Lietuvoje, jos [Aukščiausiosios Tarybos] uždavinys – parlamentiniu būdu panaikinti tą aneksiją ir viešai pareikšti, kad Lietuvą yra nepriklausoma valstybė ir tęsia Lietuvos Respublikos valstybingumo tradicijas“. Taip pat pažymėta, kad „Sąjūdis atmeta Maskvės mums peršamą „apsisprendimo įstatymą“ ir „atsiskyrimo mechanizmą“, kurių tikslas – įteisinti prieš 50 metų įvykdytą nusikaltimą.

Į LSSR Aukščiausiąją Tarybą pretendavo ir nuo SSRS atsiskyrusios LKP nariai, vadovaujami A. Brazausko. Artėjant rinkimams į LSSR Aukščiausiąją Tarybą, LKP naujoji vadovybė, stipriai veikiama LPS komunistų ir viešosios nuomonės, įvykdė radikalią reformą – nutraukė organizacijos ryšius su SSKP ir tapo savarankiška socialdemokratinės krypties partija. Tiesa, LPS ir LKP deputatų Lietuvos valstybingumo vizija skyrėsi. LKP pertvarkos taktika („žingsnis po žingsnio“) iš esmės neatsižvelgė į politinės nepriklausomybės ir valstybės tęstinumo idėjas. LKP atstovai taip pat neturėjo valstybės atkūrimo programos, neparengė

6. Lietuvos žmonės sutinka tremtinių palaikus, parvežtus į gimtąją žemę iš Igarkos (Krasnojarsko kr.) (Kėdainiai, 1989 m. liepos 28 d.)

atitinkamų Nepriklausomybės Akto dokumentų. Kitaip nei komunistai, sąjūdininkai deputatai buvo pasiryžę skelbti Lietuvos valstybės atkūrimo aktus be jokių nuolaidų ir atsargos. Net 1990 m. sausio 11–13 d. M. Gorbačiovo vizitas Lietuvoje (7) neatbaidė LPS nuo šių planų. LPS seimo taryba tikėjosi, kad „vizito metu geros valios žmonės dar kartą patvirtins savo ryžtingą apsisprendimą taikiu konstituciniu būdu atkurti laisvą, demokratinę ir nepriklausomą Lietuvos valstybę, draugiškai bendraujančią su Tarybų Sąjunga ir kitomis kaimyninėmis valstybėmis“.

1990 m. sausio–vasario mėn. per rinkimų į LSSR Aukščiausiąją Tarybą kampaniją susidūrė dvi pagrindinės jėgos: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis – tautinis judėjimas, ryžtingai ir atvirai skleidžiantis nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo idėją, ir savarankiška LKP, paskelbusi populiarų, tačiau miglotą ir neapibrėžtą šūkį: „Lietuvą be suvereniteto –

Lietuvą be ateities“. Iš pirmo žvilgsnio prieštaravimų tarp abiejų politinių jėgų lyg ir nebuvo: LPS buvo už nepriklausomybės, LKP – už suvereniteto idėją. Tarp LKP kandidatų į Aukščiausiąją Tarybą buvo LPS remiamų nuoseklių nepriklausomybės šalininkų.

Nors ir vengdamas vadintis partija, rinkimų kovoje LPS veikė kaip viena organizacija. Vadovaudamasis šūkiu: „Mes negalime pažadėti nieko, išskyrus laisvę“, išplėtojo Lietuvos valstybingumo atkūrimo idėjas ir rengėsi Lietuvos nepriklausomybę atkurti parlamentiniu būdu. Savarankiška LKP šiam planui nesipriešino. Kai kurie jos nariai buvo išrinkti į LSSR Aukščiausiąją Tarybą. Per 1990 m. vasario 24 – kovo 4, 7, 8, 10 d. vykusius rinkimus į LSSR Aukščiausiąją Tarybą iš 141 kandidato buvo išrinkti 133 deputatai. LPS iškelti ir paremti atstovai laimėjo triuškinamai – gavo net 96 vietas. Tapo aišku, kad Lietuvą pasuko nauju keliu, komunistų partija neteko valdžios vienvaldystės.

7. Michailas Gorbačiovas kalbasi su vilniečiais (1990 m. sausio 11 d.)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS

1. Pasvarstykite, kodėl 1988 m. birželio 3 d. išrinkta LPS iniciatyvinė grupė sąmoningai nerinko pirmininko.
2. Kokiomis aplinkybėmis buvo įkurtas LPS?
3. Kuo skyrėsi LPS ir savarankiškos LKP rinkimų į LSSR Aukščiausiąją Tarybą programos?
4. Pagrįskite arba paneikite teiginį, kad 1989 m. pabaigoje LPS virto politine organizacija.
5. *Kodėl 1990 m. pradžioje rinkimus į LSSR Aukščiausiąją Tarybą triuškinamai laimėjo LPS iškelti ar paremti kandidatai?
6. **Pasidomėkite, galbūt jūsų tėvai ar giminaičiai tautinio atgimimo laikotarpiu dalyvavo LPS organizuotuose renginiuose. Šią svarbią informaciją užrašykite savo sąsiuvinyje pagal planą: a) nurodykite asmenis (vardas, pavardė), laiką ir renginius, kuriuose jie dalyvavo; b) įvardykite priežastis, dėl kurių jie dalyvavo konkrečiuose LPS renginiuose; c) aprašykite jų įspūdžius, patirtus tautinio atgimimo renginiuose; d) paprašykite, kad jūsų apklaustieji įvertintų savo dalyvavimo reikšmę lietuvių tautiniam atgimimui.

DARBAS SU ŠALTINIAIS

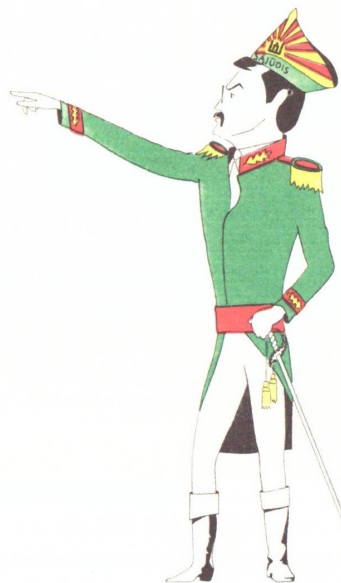
1. Iš Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio laikraščio „Atgimimas“:

Lietuvos sąžinė šiandien telkiasi po Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio vėliavomis. Ne mobilizacija, o pasiaukojamos veiklos visuomenės labai pavyzdys patraukė ir toliau veda žmones, pasiryžusius siekti naujo savo tautos būvio – stiprios šiandienos ir aiškios ateities. Sunkus buvo mūsų kelias iki dienos, kai mūsų sąžinė galėjo prabilti viešai. Mes dar turėsime atrasti visus tylūs ar nuslopintus mūsų laikų herojus, kaip suradome ne vieną iš ankstesnių laikų, kurie darė galimą šią dieną. Mes jiems dar atiduosime deramą pagarbą. Sąjūdis ir toliau plės dvejopai: pirma, vaduodamas tautos

sąmonę nuo senų minčių jungo bei kurdamas naujo gyvenimo siekius, antra, naująją visuomenės dvasią įkūnydamas naujais darbais.

Pagal R. Ozolo str. „Svarbiausi Sąjūdžio žodžiai: dora, protas, dvasia“, *Atgimimas*, 1988, nr. 1, p. 2.

2. Lietuvės Persitvarkymo Sąjūdžio seimo tarybos narys filosofas Romualdas Ozolas (draugiškas šaržas, dail. A. Uža)

Remdamiesi šaltiniais ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Kaip šaltiniai papildo vienas kitą?
- Kokiomis aplinkybėmis pradėtas leisti laikraštis „Atgimimas“?
- Kokie buvo šio laikraščio ateities planai?
- Kaip „Atgimimo“ pasirodymas paveikė tolesnę LPS veiklą?
Atsakymus pagrįskite.

3. Iš Lietuvės Persitvarkymo Sąjūdžio įstatų:

I. Bendroji dalis. 1. Lietuvės Persitvarkymo Sąjūdis (toliau – Sąjūdis) yra savaveiksmis, nepriklausomas judėjimas visuomenės atsinaujinimui vykdyti, socialinei pažangai spartinti. Vadovaudamasis humanizmo, demokratijos, viešumo principais, orientuodamasis į visų Lietuvės gyventojų poreikius, interesus ir teises, Sąjūdis telkia piliečių iniciatyvą Lietuvės dorovinio, politinio, ekonominio ir kultūrinio atgimimo labui. 2. Liaudies valdžios saviraiška yra pagrindinis Sąjūdžio uždavinys.

II. Pagrindinės Sąjūdžio funkcijos. 1. Sąjūdis yra socialinis persitvarkymo garantas, įvairiomis visuomeninės kontrolės ir poveikio priemonėmis užkertantis biurokratijai kelią naudotis stalinizmo ir stagnacijos¹ laikų visuomenės valdymo būdais. 2. Sąjūdžio programa ir uždaviniai įgyvendinami: propaguojant demokratinės savivaldos privalumus, ugdat humanistinę visuomenės orientaciją; viešai vertinant demokratizavimą, atskleidžiant neūkiškumą, biurokratizmo, piktnaudžiavimo tarnybine padėtimi, aplinkos teršimo ir jos naikinimo atvejus, reikalaujant šalinti jų priežastis ir nubausti konkrečius kaltininkus; siekiant masinių informacijos priemonių veiklos savarankiškumo, viešumo ir objektyvumo; persitvarkymo reikalais bendradarbiaujant su tarybiniais ir partiniais organais bei kitomis visuomeninėmis organizacijomis; dalyvaujant rinkimų kampanijose ir jų komisijose; siūlant referendumus ir juos organizuojant; nustatyta tvarka naudojant visuomenės poveikio priemones – manifestacijas, viešus susirinkimus, demonstracijas, piketus, viešus protestus; viešai skelbiant objektyvią informaciją; vertinant esamą padėtį visose Lietuvės ūkinio, socialinio ir politinio gyvenimo srityse, rengiant sociologines apklausas.

Pagal kn. *Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis: Steigiamasis suvažiavimas, 1988 m. spalio 22–23 d.*, Vilnius, 1990, p. 197–198.

Remdamiesi šaltiniu ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- Nurodykite metus ir mėnesį, kada šie įstatai buvo priimti.
- Koks svarbiausias LPS įstatų tikslas? Kokie numatyti uždaviniai, kad šis tikslas būtų pasiektas?
- Kodėl LPS vadovybė daug dėmesio skyrė masinėms informacijos priemonėms?
- Pasvarstykite, kodėl tuometė okupacinė valdžia neprieštaravo tokio turinio įstatams.
Atsakymus pagrįskite.

¹ Stagnacija – sąstingis.

50. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas ir valstybingumo pagrindų įtvirtinimas

- Kuo lietuvių tautai reikšminga 1991 m. sausio 13 d.?
- Kuriais metais Lietuvą įstojo į NATO ir Europos Sąjungą?

– ŠAVOKŲ ŽODYNĖLIS –

BLOKADÀ – VALSTYBĖS, JOS DALIES AR VALSTYBIŲ GRUPĖS POLITINIS, KARINIS, EKONOMINIS IZOLIAVIMAS, PRIEVARTINIS SUSISIEKIMO SU IŠORINIU PASAULIU NUTRAUKIMAS.

INVESTICINIS ČĖKIS – VALSTYBĖS DOKUMENTAS, TURINTIS VERTE, GALIOJANTIS RIBOTĄ LAIKĄ IR SUTEIKIANTIS JO TURĖTOJUI TEISĘ Į NEATLYGINAMAI SKIRSTOMĄ VALSTYBĖS NUOSAVYBĖS DALĮ.

PRIVATIZĀCIJA – VALSTYBĖS TURTO PAVERTIMAS PRIVAČIU.

LIETUVŲ NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMAS.

Po rinkimų pagrindinis LPS uždavinys buvo paruoštą ir gerai apgalvotą valstybės atkūrimo planą kuo greičiau įgyvendinti per artimiausius LSSR Aukščiausiosios Tarybos posėdžius. Istorinė LSSR Aukščiausiosios Tarybos sesija prasidėjo 1990 m. kovo 10 d., svarbiausi dokumentai buvo priimti kitą dieną. Pagrindinį darbą – paruošti Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą ir kitus su Lietuvos valstybingumu susijusius dokumentus – atliko Sąjūdžio deputatų klubas (veiklą pradėjo kovo pradžioje). Svarbiausias šio klubo įnašas į nepriklausomybės atkūrimą buvo sprendimas, kad nepriklausomybę reikia paskelbti iš karto. Sąjūdžio deputatų klubas per trumpą laiką parengė pagrindinių dokumentų projektus, kurie buvo priimti pradėjus darbą Aukščiausiajai Tarybai.

Parlamento dauguma, kurią sudarė LPS išskirti deputatai, jausdama didžiulę visuomenės paramą, veikė ryžtingai. LPS taktika – be kompromisų

siekti nepriklausomybės – buvo veiksmingesnė ir teisingesnė negu LKP nuostata, kad viską įgyvendinti reikia „žingsnis po žingsnio“. LPS kandidatai, laikydamiesi šio principo ir savo rinkimų pažadų, 1990 m. kovo 11 d. LSSR Aukščiausiosios Tarybos pirmininku išrinko LPS seimo lyderį Vytautą Landsbergį ir priėmė keletą svarbių nutarimų (pvz., LSSR Aukščiausiają Tarybą pervadino į Lietuvos Respublikos Aukščiausiają Tarybą), taip pat Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktą (1).

Pagal kovo 11 d. aktą Lietuvos valstybė buvo atkurta su savo teritorija, gyventojais ir įgijo suverenitetą. Pirmiausia tai buvo LPS ir visos lietuvių tautos laimėjimas. Sąjūdžio keltas svarbiausias tikslas buvo pasiektas. Pagrindinis veiksnys, nulėmęs LPS sėkmę, buvo politinės situacijos pasikeitimas pačioje sovietinėje imperijoje. Šia padėtimi LPS vadovybė vykusiai pasinaudojo ir pelnė visos tautos pasitikėjimą. Įvairių rezistencinių grupuočių prie Sąjūdžio prisidėjo tik tada, kai šis tapo visos tautos judėjimu.

1. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. kovo 11 d. priimtas aktas dėl Lietuvos valstybės atkūrimo

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas* 1940 m. svetimos jėgos panaikintas Lietuvos Valstybės suvereninių** galių vykdymas, ir nuo šiol Lietuvà vėl yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės Aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo Seimo rezoliucija dėl atstatytos*** Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios**** ir yra Lietuvos Valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, kaip suvereninių galių reiškėja, šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.

Pagal kompaktinį diską *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas, 1990–1992*, Vilnius, 2005.

* Atkuriamas.

** Suvereninių.

*** Atkurtos.

**** Niekada nebuvo nustoję galioti.

SOVIETŲ PASTANGOS IŠLAIKYTI LIETUVĄ SSRS.

Soviėtų Sąjunga Lietuvės nepriklausomybės atkūrimą sutiko priešiška. M. Gorbačiovas ir kiti aukšti sovietų pareigūnai Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos primygtinai reikalavo, kad būtų atšauktas kovo 11 d. Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas. Lietuvai nesutikus, balandžio 18 d. sovietų valdžia pradėjo Lietuvės ekonominę **blokādą**, kuri tęsėsi iki birželio 29 dienos. Blokada buvo suduotas stiprus smūgis Lietuvės ekonomikai, trūko kuro, kurį laiką nedirbo Mažeikių naftos perdirbimo įmonė, dėl žaliavų trūkumo užsidarė kai kurios gamyklos. Taip atsirado pirmųjų bedarbių. Kad ir buvo sunkumų, Lietuvà sugebėjo atsilaikyti prieš spaudimą ir diplomatinėmis priemonėmis pasiekė, kad ekonominė blokada būtų atšaukta. Tačiau Lietuvà nepanaikino kovo 11 d. priimto Nepriklausomybės Akto, todėl Soviėtų Sąjunga 1991 m. pradžioje „Lietuvės klausimą“ pamėgino išspręsti prievarta. Daugiausia dėl ekonomikos sunkumų 1991 m. sausio pradžioje atsistatydinus pirmajai Lietuvės vyriausybei, vadovaujamai Kazimiro Danutės Prunskienės, sausio 10 d. Michailas Gorbačiovas kaip ultimatumą Lietuvės Respublikos Aukščiausiajai Tarybai pareiškė reikalavimą, kad būtų tučtuojau atkurtas Soviėtų Sąjungos konstitucijos galiojimas ir panaikinti Soviėtų Sąjungos konstitu-

cijai prieštaraujantys aktai, pirmiausia Kovo 11 d. aktas. Naktį iš sausio 10 d. į 11 d. Vilniaus gatvėse važinėjo SSRS šarvuotoji technika. Sausio 11 d. sovietų kariuomenė užėmė Spaudos rūmus (po susidūrimo 4 žmonės su šautinėmis žaizdomis nuvežti į ligoninę, 3 sužaloti smūgių) ir Krašto apsaugos tarnybos pastatus Vilniuje, Šiauliuose, Alytuje, vėliau – Vilniaus geležinkelio mazgą. Buvo grobiami ir niokojami valstybiniai pastatai, užkertami keliai.

Aukščiausiosios Tarybos pirmininkui V. Landsbergiui pakvietus (1), sausio 12 d. vakare minios vilniečių ir iš kitų Lietuvos vietų atvykusių žmonių rinkosi budėti prie parlamento rūmų (2), Lietuvos radijo ir televizijos komiteto, Televizijos bokšto. Aplink Aukščiausiosios Tarybos pastatą buvo statomos betoninės sienos ir spygliuotų vielų užtvartos. Apie 12 val. nakties tankais, šarvuočiais ir sunkvežimiais iš Šiaurės miestelio – Vilniaus miesto mikrorajono – atvyko SSRS kariškiai ir, naudodami šaunamuosius ginklus, apgulė Televizijos bokštą bei Lietuvės radijo ir televizijos komiteto pastatą, kurį gynė tūkstantinė Lietuvės gyventojų minia. Žuvo 13 Lietuvės laisvės gynėjų, šimtai buvo sužeisti (2).

Vakarų valstybės reagavo į įvykius, užjautė Lietuvą ir reikalavo Soviėtų Sąjungos vadovybės nutraukti karo veiksmus. Kartu smuko M. Gorbačiovo įvaizdis. Kita vertus, nors karo veiksmai prieš

2. Žmonės saugo Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą Vilniuje (1991 m. sausio 13 d.)

Lietuvą ir buvo pristabdyti, sovietų kariuomenė ir Lietuvai priešiškos jėgos kontroliavo Lietuvės radiją ir televiziją, valdė kitus strateginius šalies objektus.

LIETUVŲS TARPTAUTINIS PRIPAŽINIMAS.

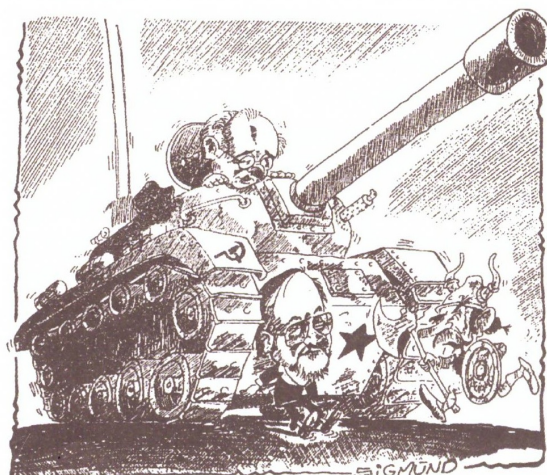
Kad ir kaip pasaulis užjautė Lietuvą ir smerkė sovietų agresiją per tragiškus sausio 13-osios įvykius, Vakarai neskubėjo pripažinti Lietuvės nepriklausomybės. Daugiausia paramos sulaukta ne iš JAV ar kurios kitos didžiosios Vakarų valstybės, bet iš nedidelės Islandijos. 1991 m. vasario 11 d. Islandija pirmoji pripažino Lietuvės nepriklausomybę. Dėl Vakarų pasyvumo Sovietų Sąjunga ir toliau naudojo prievartą bei smurtą prieš Lietuvės gyventojus (pvz., 1991 m. liepos 31 d. Mėdininkų muitinės poste buvo nužudyti 7 Lietuvės pasieniečiai). Tik 1991 m. rugpjūčio mėn. žlugus pučui Maskvoje, per kurį komunistai mėgino susigrąžinti valdžią Sovietų Sąjungoje, Lietuvai tolesnis kelias į nepriklausomybę tapo laisvas. Nepavykęs pučas reiškė ne tik sovietų valstybės žlugimą, bet ir Lietuvės bei kitų ilgus dešimtmečius buvusių sovietinių respublikų išsivadavimą, jų tarptautinį pripažinimą (4). Lietuvės nepriklausomybė tapo realybe. Pagaliau rugsėjo 6 d. Lietuvą pripažino ir pati Sovietų Sąjunga, rugsėjo 17 d. Lietuvą buvo priimta į JT. Lietuvą

sugrįžo į pasaulio žemėlapi, iš kurio prievarta buvo ištrinta dar 1940 m. vasarą. Lietuvės nepriklausomybės atkūrimas, kaip ir jos tarptautinis pripažinimas, buvo visos lietuvių tautos laimėjimas.

NEPRIKLAUSOMOS LIETUVŲS RAIDOS APŽVALGA.

Lietuvą, antrą kartą XX a. atkūrusi nepriklausomybę, per beveik du nepriklausomos valstybės gyvavimo dešimtmečius pasiekė akivaizdžių vidaus ir užsienio politikos laimėjimų. Jeigu palygintume XX a. pirmosios pusės ir dabartinės nepriklausomos Lietuvės politinę santvarką, pastebėtume kele-

3. Karikatūra

4. Lietuvės valstybės tarptautinis pripažinimas, atkūrus suverenitetą 1990 m. kovo 11 d.

VALSTYBĖ	PRIPAŽINIMO DATA
Moldovà (tuo metu dar buvo prijungta prie SSRS)	1990 05 31
Islàndija	1991 02 11
Dànija	1991 02 28
Slovėnija	1991 05 16
Rūsijos Federàcija	1991 07 29
Làtvija	1991 08 23
Argentìnà, Prancūzijà	1991 08 25
Bulgàrija, Itàlija, Kanadà, Lėnkija, Málta, Portugàlija, Rumùnija, Sán Marinas, Ukrainà	1991 08 26
Albànija, Austràlija, Aĩrija, Belgija, Didžioji Britànija, Èstija, Ispànija, Liuksemburgas, Švėdija, Vokietijà, Grūzija	1991 08 27
Àustrija, Čilė, Naujoji Zelàndija, Pietų Àfrikos Respublika, Súomija, Šveicàrija, Urugvájus	1991 08 28
Čekoslovàkija, Mongòlija	1991 08 29
Vatikànas	1991 08 30
Ekvadòras, Nýderlandai, JAV	1991 09 02
Brazilija, Izraelis, Tunisàs	1991 09 04
Egĩptas, Gvinėja, Japònija, Kolùmbija, Singapūras, SSRS*	1991 09 06

Pagal http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=4729&p_k=1

* Dauguma kitų pasaulio valstybių Lietuvą pripažino vėliau.

tą skirtumų. Pirmiausia šiandienė Lietuvà nuo pat 1990 m. išliko demokratinė valstybė. Keletą kartų vykusiuose Seimo ir prezidento rinkimuose buvo išlaikytas demokratijos egzaminas, t. y. demokratiškai išrinkti seimai išdirbo visà kadencijos laikà (5). Nors vyriausybė buvo ištikusi ne viena krizė, šalis savo jėgomis sugebėjo atsitiesti. Taigi Lietuvà išvengė tokio didelio sukrėtimo, palyginti su 1926 m., kai po gruodžio mėn. įvykusio valstybės perversmo buvo įvestas Antano Smetonos autoritarinis valdymas. 1992 m. spalio 25 d. surengtame referendume buvo nubalsuota priimti demokratinę Lietuvės Respublikos Konstituciją. Nuo 1993 m. Lietuvą valdo Seimas su visos tautos demokratiškai išrinktu šalies prezidentu (6, 7).

Kitai nei 1918–1940 m. Lietuvės Respublika, XX a. pabaigoje nepriklausomybę atkūrusi Lietuvà iš esmės puikiai sutaria su kaimyninėmis valstybėmis, pirmiausia Lėnkija. Tarp pastarosios ir Lietuvos ne tik nekyla XX a. pirmosios pusės „amžino

konflikto“ dėl Vėlniaus krašto, bet lietuvių ir lenkų tautų santykiai šiandien daugeliui valstybių gali būti pavyzdys, kaip turi bendradarbiauti kaimynai. Analogiškai Lietuvai nekyla probleminių klausimų dėl Klaipėdos krašto. Gana draugiški santykiai palaikomi ir su buvusios Soviėtų Sąjungos paveldėtoja – Rūsija, kurios ginkluotosios pajėgos 1993 m. rugpjūčio 31 d. paliko Lietuvės teritoriją. Kaip tik tais metais buvo įvesti nacionaliniai pinigai – litai.

Per beveik du dešimtmečius pasiekta akivaizdžių žemės ūkio, ekonomikos, kultūros, sporto laimėjimų. Nepriklausomybės pradžioje, nors ir ne visai tinkamai, šalies ūkis buvo pertvarkytas iš socialistinio (komunistinio) į kapitalistinį. Panaikinti kolūkiai (jų vietoje iškilo daug smulkių privačių ūkių), įsteigta daug privačių žemės ūkio ir pramonės įmonių, kurių didžioji dalis buvo nukreipta į kapitalistinę Vakarų pasaulio rinką. Pereiti prie kapitalistinio valdymo modelio Lietuvai padėjo gautos investicijos iš užsienio valstybių ar privačių verslininkų. Būta ir sunkumų. Daug įmonių žlugo, atsirado nedarbas, kuris paskatino

5. Lietuvės Respublikos seimų kadencijos

KADENCIJOS LAIKAS	VALDANČIOJI DAUGUMA IŠKART PO SEIMO RINKIMŲ
1990–1992 m.	Daugumą sudarė LPS atstovai
1992–1996 m.	Lietuvės demokratinė darbo partija* (LDDP)
1996–2000 m.	Tėvynės sąjunga (Lietuvės konservatoriai) ir Lietuvės krikščionių demokratų partija
2000–2004 m.	Lietuvės liberalų sąjunga (LLS) ir Naujoji sąjunga (socialliberalai); 2001 m. koalicijai suirus, likusį laiką valdė Lietuvės socialdemokratų partija (LSDP) ir Naujoji sąjunga (socialliberalai)
2004–2008 m.	Darbo partija (DP)** ir LSDP; 2005 m. koalicijai suirus, valdė LSDP, Lietuvės valstiečių liaudininkų sąjungos (LVLS) ir Lietuvės liberalų ir centro sąjungos (LLCS) koalicija
2008–2012 m.	Tėvynės sąjunga-Lietuvės krikščionys demokratai, LLCS, Lietuvės Respublikos liberalų sąjūdis, Tautos prisikėlimo partija

* 2001 m. pradžioje Lietuvės demokratinė darbo partija (LDDP) susijungė su Lietuvės socialdemokratų partija (LSDP) ir sudarė vieną politinę jėgą – Lietuvės socialdemokratų partiją (LSDP).

** Įkurta 2003 m.

6. Lietuvos Respublikos prezidentai

VALDYMO METAI	PREZIDENTAS	PARTINĖ PRIKLAUSOMYBĖ PRIEŠ TAMPANT PREZIDENTU
1993–1998 m.	Algirdas Mykolas Brazauskas	Lietuvos demokratinės darbo partijos (LDDP) lyderis
1998–2003 m.	Valdas Adamkus	Nepartinis
2003–2004* m.	Rolandas Paksas	Liberaldemokratų** lyderis
2004–2009 m.	Valdas Adamkus	Nepartinis
Nuo 2009 m. vasaros	Dalia Grybauskaitė	Nepartinė

* Lietuvos Konstituciniam Teismui nustačius, kad prezidentas šturkščiai pažeidė Lietuvos Respublikos Konstituciją, Seimo dauguma buvo nubalsuota atstatydinti R. Paksą iš prezidento pareigų.

** Nuo 2006 m. ši partija yra vadinama „Tvarka ir teisingumas“.

masinę Lietuvos gyventojų migraciją. Su nuosavybės pertvarka prasidėjo tam tikra ūkio krizė. Įsigalėjo nuomonė, kad valdžios vykdoma **privatizacija** ir yra pagrindinė ūkio krizės priežastis. Nors iš pradžių naudojant **investicinius čekius** visiems šalies piliečiams buvo sudarytos tarsi ir vienodos galimybės privatizuojamam valstybės turtui įsigyti, tinkamai tuo pasinaudojo ne visi. Daugelis gyventojų čekius pardavė ir net nesugebėjo privatizuoti savo gyvenamojo būsto. Nemažai čekių supirkėjų siekė pasipelninti. Todėl, nusipirkę anksčiau buvusias valstybines įmones, jie stengėsi jas ne pertvarkyti pagal naują rinkos ekonomiką, bet kuo pelningiau perparduoti. Laikui bėgant visuomenėje išsiskyrė du gyventojų sluoksniai: labai turtingų asmenų ir nepasiturinčių gyventojų – šie sudarė daugumą. Įsivyravo požiūris, kad privatizacija buvusi iš esmės neteisinga. Tokioms permainoms didžioji Lietuvos visuomenės dalis nebuvo psichologiškai pasirengusi.

Per trumpą laiką buvo pertvarkyta ar įsteigta naujų švietimo įstaigų. Nuo to laiko atsirado galimybė aukštojo išsilavinimo siekti ne tik Lietuvoje, bet ir užsienio valstybėse. Dėl universitetų tinklo plėtros gerokai padaugėjo žmonių, turinčių aukštąjį išsilavinimą. Kai kurie Lietuvos universitetai pagal išsilavinimo lygį nenusileidžia kitų Europos valstybių aukštosioms mokykloms.

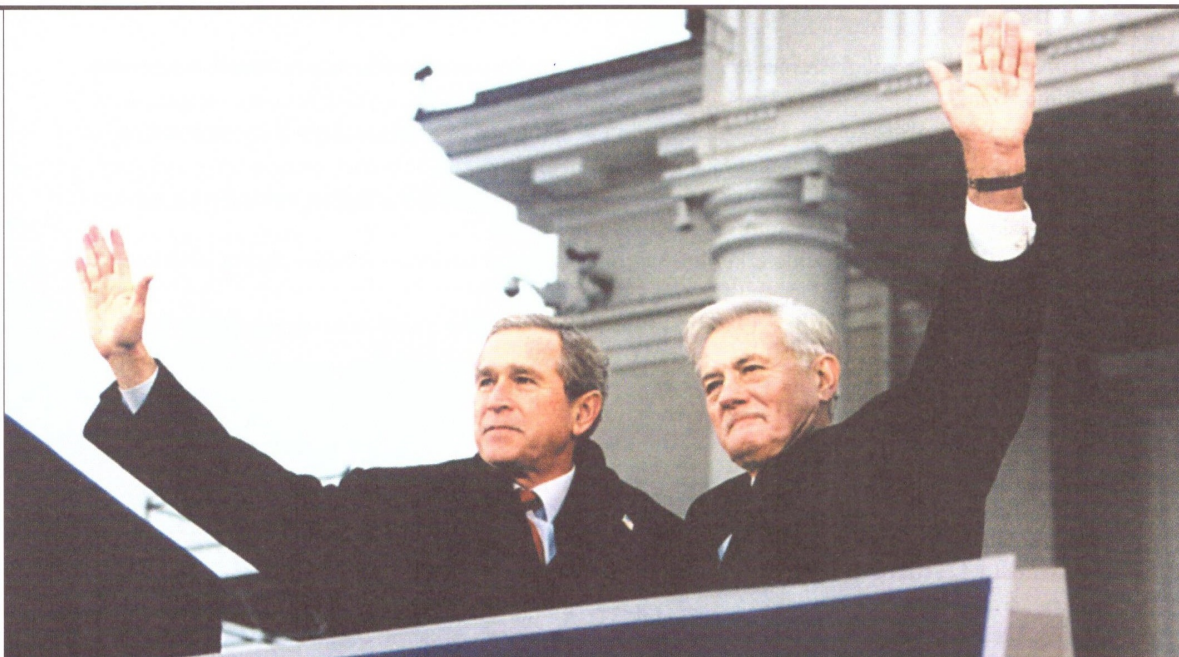
UŽSIENIO POLITIKOS LAIMĖJIMAI.

Nuo to laiko, kai Lietuvą atkūrė nepriklausomybę ir gavo tarptautinį pripažinimą, šalis, kaip pokomunistinė valstybė, siekė kuo greičiau integruotis į Vakarų Europą. Lietuvą iš karto tapo JT nare, tačiau mėginimas įstoti į NATO ir ekonomikos organizaciją Europos Sąjungą gerokai užtruko. Savo kelią į NATO

Lietuvą pradėjo 1991 m. gruodžio mėn. prisijungdama prie Šiaurės Atlanto tarybos. 1994 m. sausio mėn. Lietuvos Respublikos Prezidentas Algirdas Mykolas Brazauskas NATO generaliniam sekretoriui Manfredui Vernerui (*Wörner*) nusiuntė laišką, kuriame buvo išdėstytas Lietuvos pageidavimas tapti NATO nare. Tų pačių metų sausio mėn. Lietuvą prisijungė prie Partnerystės taikos labui programos. 1999 m. balandžio mėn. NATO šalių vadovų su-

7. Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė (2009 m. liepos mėn.)

8. JAV ir Lietuvos prezidentai Džordžas Bušas ir Valdas Adamkus Vilniaus rotušės aikštėje (2002 m. lapkričio 23 d.)

sitikime Vāšingtone buvo pripažintos Lietuvos pastangos ir pažanga siekiant šios organizacijos narystės. Susitikime buvo patvirtintas Narystės veiksmų planas, kuris Lietuvai turėjo padėti pasirengti stoti į NATO. 2002 m. lapkričio mėn. septynios NATO kandidatės – Bulgārija, Ėstija, Latvija, Lietuva, Rumūnija, Slovākija ir Slovėnija – buvo pakviestos į Prāhą pradėti derybų dėl narystės NATO. Be to, lapkričio 23 d. JAV prezidentas Džordžas Bušas (*Bush*) lankydamasis Vilniuje pasakė istorinius žodžius, reiškiančius galingiausios pasaulio valstybės įsipareigojimą (8): „Mūsų sąjunga pasiryžusi ginti savo nares. Tie, kurie pasirinktų Lietuvą savo priešu, taptų ir Jungtinių Amerikos Valstijų priešu.“ Dž. Bušas taip pat priminė, kad JAV niekada nepripažino Lietuvos okupacijos ir visada tikėjo, jog mūsų „žemynas nebus padalytas per amžius“.

2003 m. kovo mėn. kandidatės buvo pakviestos pasirašyti prisijungimo prie Vāšingtono sutarties protokolą. Kitų metų kovo 10 d. Lietuvos Respublikos Seimas patvirtino Vāšingtono sutartį ir kovo 29 d. Lietuvą tapo visateise NATO nare.

Integracija į Europos Sąjungą buvo kitas svarbus Lietuvos užsienio politikos tikslas. Kai 1989–1990 m. Baltijos valstybės parodė, kad jos yra apsisprendusios atkurti nepriklausomybę, didžiosios Vakarų vals-

tybės susidomėjo Lietuva, Latvija ir Ėstija. Viena svarbiausių to laikotarpio datų – 1990 m. gruodžio 14 d., kai Baltijos šalių vyriausybės vadovai pirmą kartą kreipėsi į tuometę Europos ekonominę bendriją prašydami, kad Baltijos šalims politinė, ekonominė ir kultūrinė parama būtų teikiama ne per Sovietų Sąjungą, bet tiesiogiai. 1991 m. po sausio 13-osios įvykių Lietuvoje ES griežtai pasmerkė jėgos naudojimą Baltijos šalyse, o rugpjūčio 27 d. Prancūzijos ir Vokietijos užsienio reikalų ministrų siūlymu buvo pripažinta Baltijos valstybių nepriklausomybė. Kitais metais Lietuvą ir ES pasirašė Prekybos ir komercinio bei ekonominio bendradarbiavimo sutartį ir priėmė deklaraciją dėl politinio dialogo tarp ES ir Lietuvos. ES ne tik užmezgė oficialius diplomatinis santykius su Lietuva, bet ir pradėjo teikti pagalbą pagal PHARE programą, kuri finansuoja ekonomikos ir socialines reformas Vidurio Rytų Europos šalyse. 1995 m. birželio 12 d. Lietuvą, Latvija ir Ėstija pasirašė sutartis su ES: jose ši pripažino Baltijos valstybių tikslą tapti ES narėmis. 2004 m. gegužės 1 d. Lietuvą įstojo į ES ir visapusiškai prisijungė prie Vakarų gynybos ir ekonomikos struktūrų. Tapusi ES nare Lietuva stengėsi kuo greičiau pasinaudoti galimybe pasiekti Europos valstybių išsivystymo lygį ir ugdyti pilietinę visuomenę.

1. Kokiomis istorinėmis aplinkybėmis 1990 m. kovo 11 d. buvo paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės Atkūrimo Aktas?
2. Įrodykite arba paneikite teiginį, kad Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas, kaip ir jos tarptautinis pripažinimas, buvo visos lietuvių tautos laimėjimas.
3. Nurodykite XX a. pabaigoje atsikūrusios nepriklausomos Lietuvos Respublikos svarbiausius vidaus politikos laimėjimus ir nesėkmes.
4. Kodėl Lietuvą nuo valstybingumo atkūrimo svarbiausiais savo užsienio politikos tikslais laikė įstojimą į NATO ir Europos Sąjungą?
5. *Palyginkite 1990 m. kovo 11 d. ir 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomybės aktus. Kuo jie skyrėsi ir buvo panašūs?
6. **Kodėl didžiosios pasaulio valstybės delsė pripažinti Lietuvos nepriklausomybę?

DARBAS SU ŠALTINIAIS

1. Ištrauka iš Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio kreipimosi į Lietuvos žmones:

Šiandien yra liūdesio ir rūstybės diena. Žuvo mūsų broliai, žuvo todėl, kad gynė Lietuvą. Kai kurių vardus mes jau žinome ir pasakėme. Kitus dar sužinosime. Bet šiandien, kaip niekada anksčiau, spręsis Lietuvos likimas, ar mes galėsime žengti toliau į nepriklausomybę. Ir jeigu atlaikysime šį puolimą, mūsų padėtis, mūsų ateitis bus daug tvirtesnė ir daug aiškesnė. Jeigu mūsų kelias bus palaužtas, Lietuvą atgims vėliau, po kurio laiko, sugriuvus neapykantos ir melo imperijai, kuri jau ir taip griūva. Tai jos paskutinės konvulsijos¹ kaip dvesiančio žvėries draskymaisi. Bet pamėginkime išverti šiandien, šitą rūsčią dieną.

Jūs girdėjote liūdnas, skaudžias žinias, jūs pavargote, jūs šalote visą dieną, visą naktį prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų. Tikriausiai ne vieno jūsų širdyje nuoskauda ir pyktis prieš tuos nedorėlius², kurie taip elgiasi su Lietuva. O vis dėlto užslopinkite tą pyktį, atgręžkite jiems nugaras, žvelkite vienas į kitą, o ne į priešą. Žvelkite į artimo, į draugo akis ir dainuokite. Daina mums padėjo, padėjo šimtmečiais. Ir dabar dainuokime, giedokime šventas giesmes, tik nesiplūskime, nesikeikime ir nesileiskime į muštynes. Tegu mūsų širdyse būna daugiau ramybės, daugiau šviesos ir tikėjimo. O aniems palikime blogus jausmus ir nusikaltimus. Būkime tokie, kokie turime būti, ir mūsų Lietuvą bus šviesi ir laiminga! Nekreipkite dėmesio į tuos šaudymus, dainuokime!

Pagal kompaktinį diską *Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas, 1990–1992*, Vilnius, 2005.

2. Sausio 13-osios aukos:

1. Alvydas Kanapinskas, gim. 1952 m., Kėdāiniai, sužalotas sprogimo; 2. Vidas Maciulevičius, gim. 1966 m., Vilnius, nušautas; 3. Algimantas Petras Kavoliukas, gim. 1939 m., pervažiuotas šarvuočio; 4. Titas Masiulis, gim. 1962 m., Kaūnas, nušautas; 5. Loreta Asanavičiūtė, gim. 1967 m., Vilnius, sužalota tanko; 6. Ignas Šimulionis, gim. 1973 m., Vilnius, nušautas; 7. Vytautas Vaitkus, gim. 1943 m., Vilnius, nušautas; 8. Alvydas Matulka, gim. 1955 m., Rōkiškis, infarktas; 9. Darius Gerbutavičius, gim. 1973 m., Vilnius, nušautas; 10. Virginijus Druskis, gim. 1969 m., nušautas; 11. Apolinaras Juozas Povilaitis, gim. 1937 m., Vilnius, nušautas; 12. Rolandas Jankauskas, gim. 1969 m., Vilnius, sužalotas tanko; 13. Rimantas Juknevičius, gim. 1966 m., Marijāmpolė, mirė nuo žaizdų ligoninėje; 14. Vytautas Koncevičius, gim. 1941 m., Jonavā, po mėnesio mirė nuo žaizdų ligoninėje. Iki sausio 29 d. į medicinos įstaigas kreipėsi 580 nukentėjusiųjų, iš jų 152 moterys, 312 asmenų buvo pakenkta klausa, 122 asmenims nustatytos traiškytos, plėštos, kiristos, pjautos žaizdos, 46 žmonės buvo sužeisti kulky.

Pagal A. Anušausko ir kt. kn. *Lietuvos suvereniteto atkūrimas 1988–1991 metais*, Vilnius, 2000, p. 390.

*Remdamiesi šaltiniais, tekstu ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

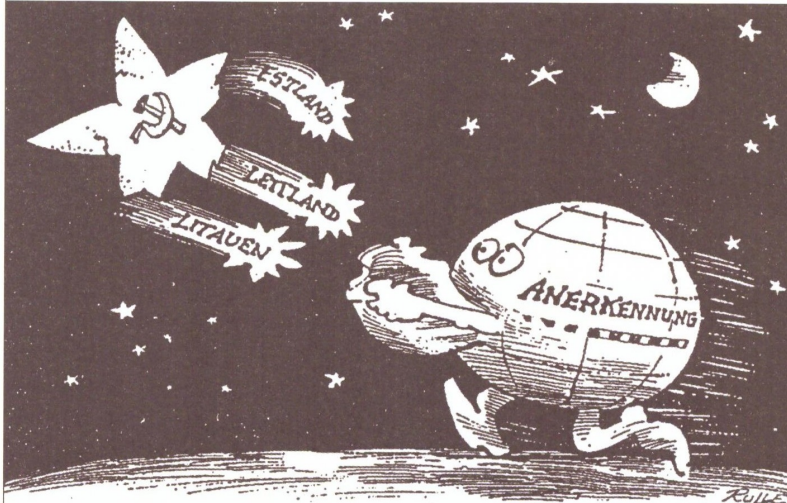
- a) Kuriamė Lietuvos mieste ir kada vyko šaltiniuose aprašomi įvykiai?
- b) Kokiū tikslu ir kokiomis aplinkybėmis V. Landsbergis kreipėsi į Lietuvos žmones?
- c) Ar šis kreipimasis buvo išgirstas?

¹ Konvulsijos – smarkūs viso kūno traukuliai.

² Pyktis tiems nedorėliams.

- d) Paašškinkite žodžius: „neapykantos ir melo imperija“.
- e) Kodėl raginta žmones dainuoti? Kiek tai pasiteisino?
- f) Kur ir dėl kokių priežasčių žuvo išvardyti asmenys? Ką galite pasakyti apie jų palaidojimo vietą ir atminimo įprasminimą dabartinėje Lietuvoje?
- g) Kuo sausio 13-osios įvykiai svarbūs Lietuvai ir to meto Europai? Atsakymus pagrįskite.

3. Karikatūra „Žvaigždžių valanda“

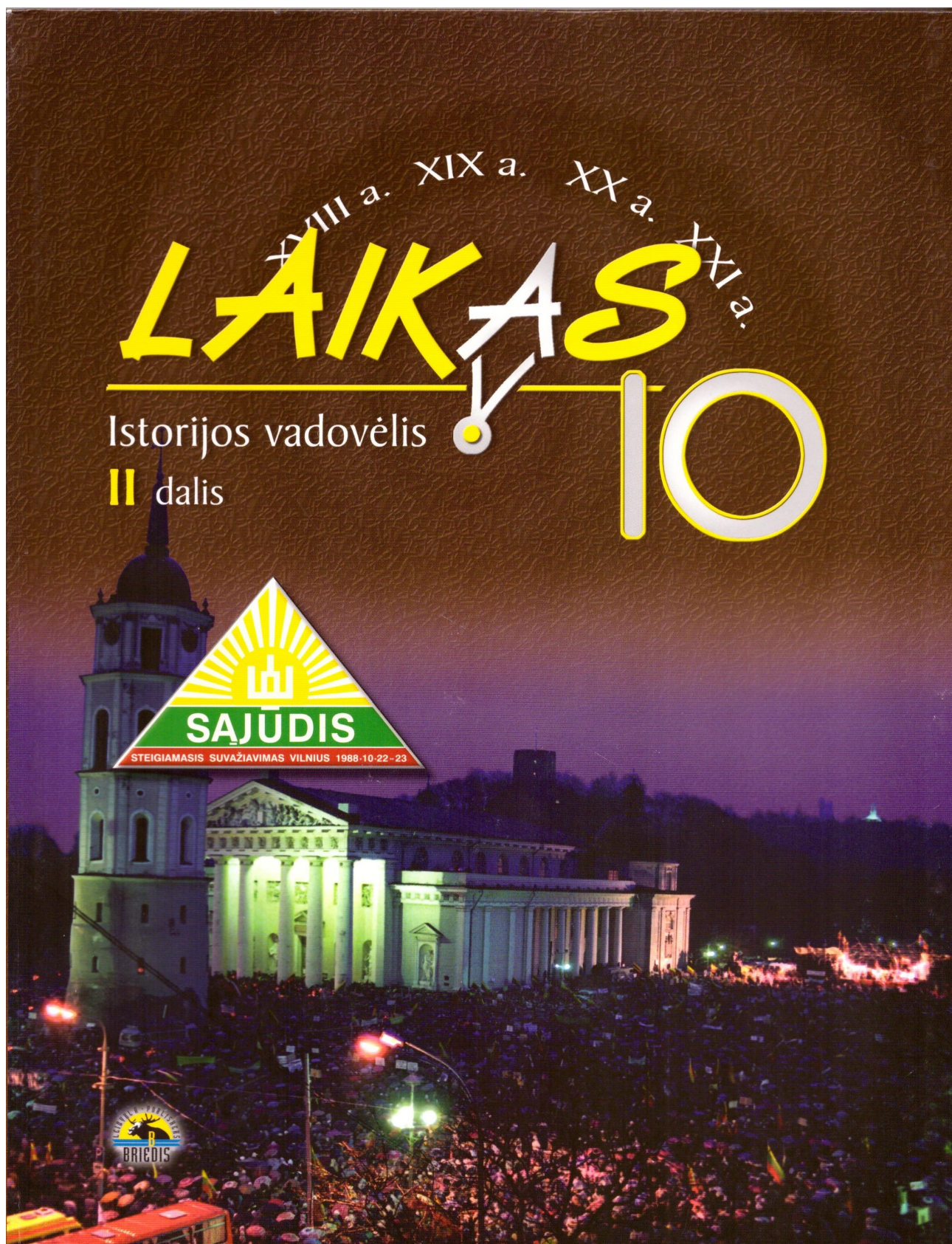
Ant gaublio parašyta: „Pripažinimas“; prie mažų žvaigždžių: „Ēstija“, „Lātvija“, „Lietuvā“

Remdamiesi karikatūra ir tekstu, atsakykite į klausimus:

- a) Kokiam istoriniam įvykiui skirta nagrinėti ši karikatūra?
- b) Kada vaizduojamas įvykis vyko?
- c) Ką simbolizuoja penkiakampė žvaigždė, šalia esančios trys mažesnės žvaigždės ir gaublys?
- d) Kodėl taip vaizduojamos mažosios žvaigždės ir gaublys?
- e) Paašškinkite po karikatūra parašytus žodžius: „Žvaigždžių valanda“.
- f) Kas galėjo būti šios karikatūros autorius?
- g) Ką galite pasakyti apie autoriaus politines pažiūras? Atsakymus pagrįskite.

4. Remdamiesi karikatūra (3 iliustracija) ir žiniomis, atsakykite į klausimus:

- a) Kokia problema matyti iš karikatūros?
- b) Kodėl ir kuriais metais ta problema kilo?
- c) Nurodykite konkrečią valstybę, kurioje vyko šie įvykiai.
- d) Ką simbolizuoja tankas, tankistas ir prieš tanką esantys veikėjai?
- e) Paašškinkite šių veikėjų veiksmus. Kodėl jie skiriasi?
- f) Kas galėjo būti karikatūros autorius?
- g) Ką galite pasakyti apie autoriaus politines pažiūras?
- h) Į kokius istorijos klausimus padeda ir į kokius nepadeda atsakyti ši karikatūra? Atsakymus pagrįskite.

VI

Nuo aneksuotos iki nepriklausomos Lietuvos

„Didysis brolis tave stebi!“ – skelbė šūkis garsiajame Džordžo Orvelo kūrinyje „1984“. Nors daugelis vakariečių negalėjo patikėti, rašytojo sukurtas totalitarizmo vaizdas nepaprastai tiksliai atitiko tikrovę. 1969 m. LKP pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus KGB darbuotojus mokė: „Reikia politiškai su juo (žmogumi) dirbti, žinoti, iš kur jis, kur užaugo, žinoti priežastis, kodėl taip pasielgė, kodėl priėmė tokias pozicijas, kas jam turėjo įtakos ... Kiekvienas žmogus turi būti mums žinomas. Mes turime žinoti, kas jis buvo praeityje ir kas yra dabar.“

Dešimtmečius Lietuvoje komunistų partija plovė žmonių smegenis, vietoj krikščioniškųjų vertybių bruko marksistinę-lenininę ideologiją. Gyvenimas totalitarinėje sovietinėje sistemoje žalojo likimus, moralę ir mąstymą. Sovietų valdžia vertė niekuo nepasitikėti, veidmainiauti, negerbti valstybės, nuosavybės. Viskas slėpta, falsifikuota. Visuomenė buvo suskaldyta. Vieni mėgavosi iš valdžios gaunamomis privilegijomis, kitiems teko vargas ir nepritekliai. Bet sistemai nepavyko palaužti laisvės dvasios. Šeimose puoselėtos lietuviškos ir krikščioniškosios tradicijos. Nors informacijos buvo labai mažai, žmonės domėjosi sovietų draudimais ir melu apgaubta praeitimi. Retame susiėjime, šventėje neskambėjo liaudies dainos. Giliai žmonių širdyse ruseno nesitaikstymas su prievartine ir absurdiška komunistine tvarka. Jis galingai išsiveržė 9 deš. pab. per „dainuojančią revoliuciją“. Stichiškai susikūręs Sąjūdis virto milžiniška jėga. Lietuva prabudo. Šimtai tūkstančių neapsakomos euforijos apimtų žmonių plūdo į mitingus Katedros aikštėje, Vingio parke, drauge traukė „Lietuva brangi“ ir broliškai susikibo rankomis Baltijos kelyje. Tokio vienybės, patriotizmo ir pilietiškumo jausmo šalis niekada nebuvo patyrusi.

182

1 „Dainuojanti revoliucija“ – 1988 m. rugsėjo 28 d. Lietuvos laisvės lygos surengtas protesto mitingas Vilniuje, skirtas 1939 m. Ribentropo–Molotovo paktui pasmerkti.

6. „Dainuojanti revoliucija“

1 Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio emblema.

3 Pirmieji savilaidos leidiniai: „Sąjūdžio žinios“ ir „Atgimimas“.

4 Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio tikslai

Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis yra savaveiksmis pilietinis liaudies judėjimas Tarybų Sąjungos Komunistų partijos pradėtam persitvarkymui remti ir skatinti.

Pagrindinis Sąjūdžio tikslas – liaudies valios saviraiška. Persitvarkymo laikotarpiu Sąjūdis siekia viešumo, demokratijos, Lietuvos savarankiškumo, jos piliečių pagrindinių teisių, laisvių ir pareigų bei visuomeninio teisingumo konstitucinio užtikrinimo.

Ištrauka iš Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio laikinųjų nuostatų. 1988 m. ³⁶

2 Lietuvos laisvės lygos mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo Vilniuje 1987 m. rugpjūčio 23 d. Iš dešinės pirmą – išdrįsusi kalbėti disidentė vienuolė Nijolė Sadūnaitė.

Svarbiausias ir grėsmingiausias iššūkis sovietų valstybės vientisumui kilo ... iš mažytės Lietuvos.
JAV žurnalistas Hedrikas Smitas

„Perestroikos“ vėjai

Visą sovietų okupacijos laikotarpį Lietuvės žmonių sąmonėje liko gyvas nepriklausomybės atminimas. Nors dauguma prisitaikė prie gyvenimo toje sistemoje, užslėptas priešiškus režimui išliko. Pasitaikius tinkamai progai, šis jausmas kaip galinčiausia jėga išsiveržė į viešumą.

SSRS padvelkę „perestroikos“ vėjai atvėrė kelią ir Lietuvos visuomenės laisvėjimui. Po ilgos tylos žmonės vadavosi iš sovietinės baimės atmosferos, drąsiau ėmė reikšti savo nuomonę. Īmta kurti diskusijų klubus, draugijas, kitus susibūrimus, kurie klibino komunistinio režimo pamatus. Laisvėjančioje žiniasklaidoje atvirai svarstytos iki tol buvusios **tabū** temos: drausti arba sovietų iškraipomi Lietuvos istorijos klausimai, visuomenės, aplinkosaugos, ūkio, lietuvių kalbos padėties problemos. Drąsiau sią žingsnį žengė Lietuvos laisvės lyga – 1987 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje prie poeto Adomo Mickevičiaus paminklo be valdžios leidimo surengė mitingą Ribentropo–Molotovo paktui pasmerkti. Susirinkę disidentai ir keli šimtai juos palaikančių žmonių išdrįso atvirai pasakyti, kad Lietuvą prijungta prie SSRS neteisėtai, reikalavo laisvės Baltijos šalims. Daugelio nuostabai, komunistai nesigriebė atviros fizinės jėgos mitingo dalyviams išvaikyti. Apsiribota grasinimais, „buržuaziniai nacionalistai“ išvadintų mitinguotojų šmeižimu. Tik paskui mitingo organizatoriai patyrė ir KGB darbuotojų fizinį smurtą.

Sąjūdis pažadina Lietuvą

1988 m. birželio 3 d. Vilniuje keli šimtai šalies inteligentų **Estijos liaudies fronto** pavyzdžiu įkūrė visuomeninį judėjimą – **Lietuvės persitvarkymo sąjūdį (LPS)**. Vėliau Liaudies frontas įkurtas ir Látvijoje. Didelį visuomenės autoritetą turintys LPS

vadovai skelbė pritariantys M. Gorbačiovo vykdomoms reformoms, reikalavo ekonominio ir kultūrinio Lietuvos savarankiškumo. Paslapčia kalbėta ir apie nepriklausomybės atkūrimą. Judėjimas žaibiškai plito. Visame krašte kurtos rėmimo grupės. Svarbiausiais savilaidos leidiniais tapo „Sąjūdžio žinios“, „Atgimimas“.

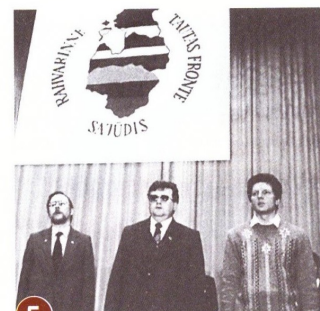
Sąjūdis atgaivino lietuvių vienybės ir tautinio pasididžiavimo jausmą, užvaldė žmonių protus ir širdis. Lietuvą budo. Vilniuje Katedros aikštėje, išlydint delegatus į TSKP suvažiavimą, pirmą kartą viešai iškeltos trispalvės ir sugiedota „Tautiška giesmė“. Tūkstantinės minios rinkosi į mitingus sostinės Vingio parke. Rugspjūčio 23 d. Ribentropo–Molotovo paktą ir jo padarinių pasmerkti suėjo net 250 tūkst. žmonių. Kalbėtojai vienas po kito prabilo apie 1939–1940 m. SSRS agresiją prieš Lietuvą. Transliuotas nepriklausomos Lietuvos užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio kalbos apie sovietų smurtą mūsų šalyje įrašas. Tokio dvasinio pakilimo, santarvės, žmonių susiklausymo niekada nebuvo. Visur plazdėjo juodais kaspinais perrištos trispalvės, skambėjo patriotinės dainos ir religinės giesmės – Maironio „Lietuva brangi“, „Marija, Marija“, skanduota „Lie–tu–va!“ Sąjūdis iš inteligentų sambūrio virto sovietinės valdžios nevaldomu masiniu judėjimu. Prasidėjo lietuvių tautinis atgimimas – „dainuojanti revoliucija“.

Sąjūdžio galios stiprėjimas

LKP vadovai nežinojo, kaip elgtis su vis stiprėjančiu Sąjūdžiu. Iš Maskvos negavo nurodymų jėga sutriuškinti judėjimą. Priešingai, į Vilnių atvykęs artimiausias M. Gorbačiovo patarėjas Aleksandras Jakovlevas palaikė LPS. Po šio vizito partija buvo priversta pripažinti Sąjūdį, leisti reikšti savo idėjas spaudoje ir per televiziją. Tačiau, norėdami pademonstruoti valdžią, komunistai įsakė jėga išvaikyti rugsėjo 28 d. LLL mitingą. Vietos ir iš Baltarusijos atsiųstų specialių Vidaus reikalų ministerijos dalinių panaudotas smurtas sukėlė didelį visuomenės pasipiktinimą. Naudodamasi palankia proga, Maskvą pakeitė M. Gorbačioviui netinkamą konservatyvią LKP vadovybę.

7 „Dainuojanti revoliucija“. 1988 m. rugspjūčio 23 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio surengtas mitingas sostinės Vingio parke Ribentropo–Molotovo paktui pasmerkti. Jame dalyvavo apie 250 tūkst. žmonių.

5 Sąjūdžio seimo pirmininkas Vytautas Landsbergis, Estijos (Edgaras Savissaras) ir Latvijos (Dainis Ivanas) Liaudies frontų vadovai. 1989 m. nuotrauka.

6 Maskvos gąsdinimai

Liaudies frontai ir prie jų pritaupiosios organizacijos rugspjūčio 23 d. surengė masinę akciją, kurios politinė prasmė – nuteikti Baltijos respublikų tautas atsiskyrimui nuo Sovietų Sąjungos... Nueita toli. Baltijos respublikų likimui gresia didelis pavojus. Žmonės turi žinoti, prie kokios bedugnės juos stumia nacionalistų lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai tautoms būtų katastrofiški. Galėtų kilti klausimas dėl jų išlikimo...

Išsaugokime vieningą sovietinių tautų šeimą, Sovietų Sąjungos Komunistų partijos gretų vienybę!

SSKP CK pareiškimas. 1989 m. rugspjūčio 27 d. ³⁷

8 1988 m. rugspjūčio 23 d. mitingo Vingio parke dalyviai.

6. „Dainuojanti revoliucija“

9 Baltijos kelio akcija 1989 m. rugpjūčio 23 d. Ši ilgiausia apie 2 mln. žmonių virtinė įtraukta į Gineso pasaulio rekordų knygą.

10 Baltijos kelias

To įvykio aš laukiau su šeima. Jo laukė visi dori Lietuvos žmonės. Aš pasilikau namuose su vienerių metų anūke. Visą dieną klausiausi radijo, labai laukiau 19 valandos. O kai sulaukiau, iš džiaugsmo apsisverkiau... paėmiau už rankučių anūkę ir šokau, dainavau sykiu su visa Lietuva, su visos Baltijos žmonėmis.

Akvilė Daugėlienė

Išvažiuoju Panevėžio kryptimi. Tarp mūsų buvo močiutė, nugyvenusi ilgą amžių, patyrusi karą, tremtį, netekusi artimųjų. Ji visą laiką kartojo: „Jėzau, kokia laimė, kad nenumiriau ir sulaukiau!“

I. Šimkūnienė

Nežinau, ar jautėme kada stipriau, kad taip mylime savo žemę, ar buvome kada tokie vieningi, stiprūs ir dideli ta meile...

Jūratė Ligmanavičiūtė

Iš Baltijos kelio dalyvių atsiminimų.³⁸

11 Baltijos kelias.

Žmonių virtinė Vilniaus–Panevėžio magistralėje.

1988 m. spalio 22–23 d. steigiamojo LPS suvažiavimo eigą sekė, atstovų pranešimų ir kalbų klausė visa Lietuva. Dauguma dalyvių pasisakė už savarakiškos Lietuvos ateitį Soviėtų Sąjungoje ir nepritarė pranešėjams, reikalaujantiems nepriklausomybės. Sąjūdžio spaudžiama sovietų valdžia pradėjo reabilituoti tremtinius, tikintiesiems grąžino Vilniaus arkikatedrą, lietuvių kalbą paskelbė valstybine, valstybės simboliais patvirtino „Tautišką giesmę“ ir trispalvę, tačiau siekti nepriklausomybės nuo SSRS LKP vadovai nemanė. 1989 m. pirmą kartą viešai minint Vasario 16-ąją, paskelbta, kad Sąjūdis teisėtomis priemonėmis sieks atkurti Lietuvos valstybingumą. Pritarimą šiam tikslui savo balsais patvirtino tauta. 1989 m. kovo mėn. triuškinama persvara prieš komunistus LPS laimėjo rinkimus į SSRS liaudies deputatų suvažiavimą. Jame Lietuvos delegacija vieningai nutarė reikalauti šalies politinio ir ekonominio savarakiškumo. Tačiau pirmiausia reikėjo pasiekti, kad pasauliui būtų paviešintas Ribentropo–Molotovo paktas, paneigtas mitas, esą Lietuvą savanoriškai įstojusį į SSRS.

Suvažiavimo tribūną lietuvių delegacijos nariai panaudojo savo idėjoms skleisti. M. Gorbačioviui jie įteikė 1,8 mln. Lietuvos gyventojų parašais patvirtintą peticiją prieš numatomas SSRS konstitucijos pataisas, nepalankias Lietuvai. SSRS vadovui mėginant jas pateikti suvažiavimui balsuoti, atsitiko negirdėtas dalykas – 50 Lietuvos delegacijos narių atsisakė balsuoti ir protestuodami išėjo iš salės. Drąsus mūsų delegacijos pareiškimai bei veiksmai veikė SSRS ir pasaulio viešąją nuomonę apie 1940 m. įvykius Lietuvoje, rengė dirvą šalies valstybingumui atkurti.

Baltijos kelias

Sovietų propaganda melagingai skelbė, esą Baltijos tautos nepritariančios Sąjūdžio ir Liaudies frontų reikalavimams. Pasauliui reikėjo pademonstruoti, kad tai netiesa. 1989 m. rugpjūčio 23-iąją – Ribentropo–Molotovo pakto dieną – per Lietuvą, Latviją ir Estiją nuvilnijo masinė **Baltijos kelio** akcija. Lygiai 19 val., pasigirdus radijo signalams, rankomis susikibusių žmonių vora nusidriekė nuo Vilniaus iki Talino. 650 km ilgio magistralėje stovėjo apie 2 mln. žmonių. Dešimtys tūkstančių, sudarydami didžiosios voros atšakas, susibūrė jos prieigose. Tragiškus Ribentropo–Molo-

12

„Dainuojanti revoliucija“. Mitingas Katedros aikštėje Michailui Gorbačioviui iškaltis Lietuvoje. 1990 m. sausis.

tovo pakto padarinius atspindėjo vidinis žmonių susitelkimas ir ryžtas. Visame kelyje plevėsavo juodi gedulo kaspinai, degė žvakutės, kurios priminė aukas ir didelių netekčių skausmą.

Pasauliui ir SSRS vadovybei Baltijos kėlias parodė, kad atkurti tris buvusias valstybes siekia ne vien Sąjūdis bei Liaudies frontai, bet ir visos tautos. Mąskvą ištiko šokas. Pasipylė kaltinimai, grasinimai, tačiau demokratiniai procesai nesulaikomai plėtojosi. 1989 m. SSRS liaudies deputatų suvažiavimas paskelbė niekiniais Ribentropo–Molotovo pakto slaptuosius protokolus. Taip SSRS pripažino, jog Lietuvos ir kitų Baltijos šalių buvimas Soviėtų Sąjungoje yra neteisėtas.

LKP skilimas

Išaugus Sąjūdžio galiai, LKP vadovai pateko į keblią padėtį: bijojo Maskvės, bet suprato, kad neremiami tautos ir nevaldydami padėties, taps nereikalingi ir Mąskvai, todėl vengė tiesioginio konflikto su LPS. Nomenklatūra susvyravo. Vienus apėmė baimė dėl savo ateities, kiti siekė prisitaikyti ir taip išsaugoti savo privilegijas, treči nuoširdžiai troško politinių bei ekonominių permainų. Partija skilo. Didžioji dalis jos narių, vadovaujami LKP pirmojo sekretoriaus Algirdo Brazausko, pasiskelbė atsiskiriantys nuo SSKP. Tik nedidelė grupelė LKP narių liko ištikimi Mąskvai. Imperinės jėgos mūsų šalyje neteko atramos.

Toks Lietuvos komunistų elgesys šokiravo M. Gorbačiovą. Jis dažnai skambino, prašė neatsiskirti. Mat puikiai suprato: lietuviai yra pirmieji, bet ne paskutiniai, žengsiantys nepriklausomybės keliu, o tai išjudins imperijos pamatus. 1990 m. sausį į Vilnių atvykusiam SSRS vadovui nepavyko įtikinti lietuvių tautos atsisakyti laisvės siekio. Lemtinga nepriklausomybės valanda artėjo.

M. Gorbačiovo pradėta „perestroika“ Soviėtų Sąjungoje išlaisvino jėgas, kurių jis nepajėgė kontroliuoti. Sąjūdis pažadino lietuvių tautos laisvės siekį. Be Sąjūdžio nebūtų atkurtas Lietuvos valstybingumas.

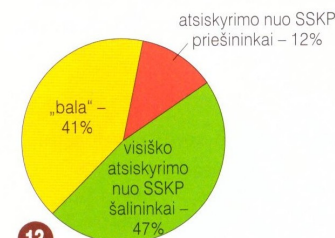
Baltijos kėlias – 1989 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio ir Latvijos bei Estijos liaudies frontų surengta akcija Ribentropo–Molotovo pakto pasmerkti.

„Dainuojanti revoliucija“ – masinis Baltijos tautų judėjimas 1988–1992 m., kurio tikslas – taikiai atkurti savo šalių nepriklausomybę.

Liaudies frontai – 1988 m. Estijoje ir Latvijoje įkurti visuomeniniai judėjimai.

Lietuvos persitvarkymo sąjūdis (LPS) – 1988 m. birželio 3 d. įkurtas visuomeninis judėjimas.

Tabū – neginčijamai draudžiama tema ar veiksmas.

13

LKP narių požiūriai į partijos ateitį. 1989 m. gruodis.

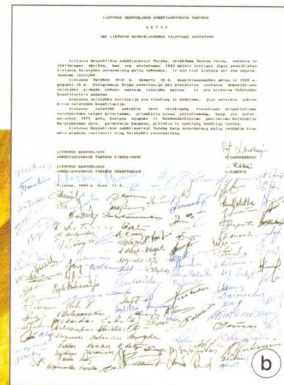

1. Apibūdink Sąjūdžio veiklos reikšmę Lietuvai. Dėl ko iš SSRS iškart nereikalauta Lietuvos nepriklausomybės?
2. Paaiškink, kodėl 1988–1992 m. įvykiai Lietuvoje vadinami „dainuojančia revoliucija“ (tekstas, 7, 8, 10, 12).
3. Kokių tikslų siekdamas Sąjūdis reikalavo paviešinti ir pasmerkti Ribentropo–Molotovo pakta?
4. Paklausk artimuosius – senelius, tėvus – apie išgyvenimus per „dainuojančią revoliuciją“. Sukaupę informaciją pristatyk klasei.
5. Kokių išvadų apie LKP padėtį galima padaryti išnagrinėjus 13?
6. Grupėse padiskutuokite, kurios „dainuojančios revoliucijos“ laikotarpio vertybės būtų naudingos šių dienų Lietuvos visuomenei.

7. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas

1 1990 m. kovo 11 d.: a) – Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos deputatai paskelbus Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo aktą, viduryje Tarybos pirmininkas V. Landsbergis, b) – Kovo 11-osios aktas su signatarų parašais, c) – sovietinės simbolikos nuėmimas, d) – prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų susirinkę žmonės.

2 1990 m. kovo 11-osios aktas

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba, reikšdama Tautos valią, nutaria ir iškilmingai skelbia, kad yra atstatomas 1940 metais svietimos jėgos panaikintas Lietuvos valstybės suvereninių galių vykdymas ir nuo šiol Lietuva yra nepriklausoma valstybė.

Lietuvos Tarybos 1918 m. vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas ir 1920 m. gegužės 15 d. Steigiamojo seimo rezolucija dėl atstatytos Lietuvos demokratinės valstybės niekada nebuvo nustoję teisinės galios ir yra Lietuvos valstybės konstitucinis pamatas.

Lietuvos valstybės teritorija yra vientisa ir nedaloma, joje neveikia jokios kitos valstybės konstitucija.

Lietuvos valstybė pabrėžia savo ištikimybę visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, pripažįsta sienų neliečiamumą, kaip jis suformuluotas 1975 m. Europos saugumo ir bendradarbiavimo pasitarimo Helsinkyje Baigiamajame akte, garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises.

Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba kaip suvereninių galių reiškėja šiuo aktu pradeda realizuoti visą Valstybės suverenitetą.³⁹

Nenugalima tauta, kurios teisių jau stojo ginti jos vaikai.

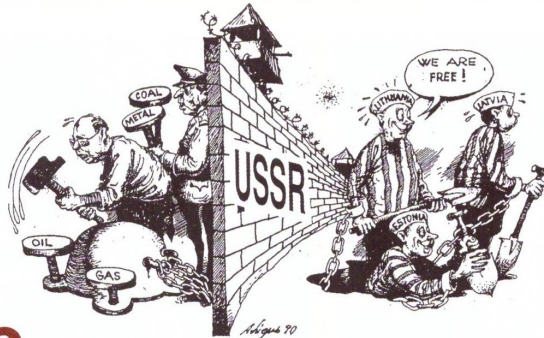
Iš kunigo Roberto Grigo pamokslu sausio 13-osios aukų laidotuvėse

Kovo 11-osios aktas

Po M. Gorbačiovo vizito Vilniuje tapo aišku, kad Maskvą Lietuvos nepriklausomybės geruoju nepripažins. SSRS vadovas grasino, jog atskyrimas šaliai kainuos 33 mlrd. dolerių, iš jos bus atimtas Vilnius ir Klaipėda, neva SSRS padovanoti Lietuvai. LKP vadovai tikino, kad nepriklausomybės reikia siekti „žingsnis po žingsnio“. Sąjūdis ragino nepaisyti Maskvės grasinimų ir veikti nedelsiant.

1990 m. pirmuosius demokratinis LSSR Aukščiausiosios Tarybos rinkimus laimėjo neatidėliotino ir besąlygiško Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo siekiantis Sąjūdis. 1990 m. kovo 11-oji naujausiojoje Lietuvos istorijoje tapo lemtinga diena. 124 deputatų balsais, šešiams susilaikius ir niekam nebalsavus prieš, paskelbtas Valstybės nepriklausomybės atkūrimo aktas. Iškilmingą momentą Tarybos nariai pagerbė giedodami valstybės himną. Lietuvai grąžintas senasis valstybės pavadinimas – Lietuvos Respublika.

Kovo 11 d. aktas sudavė galingą smūgį ant subyrėjimo slenksčio atsidūrusiai sovietų imperijai. Lietuvių pavyzdžiu pasekė ir kitos SSRS priespaudą kenčiančios tautos. 1990 m. kovo 30 d. nepriklausomybę atkurianti paskelbė Estija, o gegužės 4 d. – Latvija. Tačiau iki tikrojo Lietuvos valstybingumo buvo dar toli. Baimindamasi suirutės sovietų imperijoje, demokratinės Vakarų šalys neskubėjo pripažinti atkurtos valstybės, siūlė tik moralinę pagalbą. SSRS neketino trauktis iš Lietuvos. Okupantas turėjo galingą prievartos aparatą, sovietų kariuomenės divizijas, Lietuvą – tvirtą žmonių valią, nenuslopinamą laisvės troškimą.

3 „Mes laisvil“ – 1990 m. karikatūra Vakarų spaudoje. Užrašai kairėje: anglis, metalai, nafta, dujos.

4 Sovietų karių saugomas Vinco Mickevičiaus-Kapsuko paminklas sostinės Rotušės aikštėje. 1990 metai.

Imperijos priešinimasis

Nepriklausomybės atkūrimas sukėlė Maskvės įniršį. Balandžio 13 d. M. Gorbačiovas paskelbė Lietuvai ultimatumą – pareikalavo per dvi dienas atšaukti Aktą. Pradėta ekonominė blokada: nutrauktas naftos, sumažintas gamtinių dujų tiekimas, sustabdyti ešelonai su Lietuvai siunčiamomis prekėmis ir žaliavomis. M. Gorbačiovas tikėjosi, kad nepritekliai privers žmones nusivilti nepriklausomybe. Paveikti Lietuvą siekta ir kiršinant joje gyvenančias tautas. Dar 1988 m. KGB įkūrė promaskvietišką „Jedinstvo“ organizaciją. Dangstydamiesi „kovotojų už demokratiją“ šūkiams, Valerijus Ivanovas ir kiti vadovai ragino priešintis Lietuvos nepriklausomybei. Jedinstvininkų reikalavimas kitakalbių gausiai gyvenamose teritorijose kurti autonomijas grėsė valstybės vientisumui.

Sąjūdžio raginami lietuviai masiškai boikotavo paskelbtą šaukimą į sovietų kariuomenę, nemažai pasitraukė iš svetimos valstybės karinių dalinių. Sovietų kariškiai pradėjo „dezertyrų“ gaudynes.

Žmonės patyrė ekonominių sunkumų, tačiau blokada nepalaužė laisvės siekio. Aukščiausioji Tarýba nutarė pradėti derybas su SSRS ir pranešė, „kad nuo tokių derybų pradžios bus paskelbtas 100 dienų **moratoriumas** 1990 m. kovo 11-osios aktui dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo“, t. y. bus sustabdyti iš to kylantys teisiniai veiksmai – naujų įstatymų priėmimas. Nors Maskvą blokadą nutraukė, M. Gorbačiovas nė neketino rimtai derėtis su lietuviais, toliau vykdė Lietuvos bėnkų blokadą bei laukė tinkamos progos ginklu nuversti Lietuvos valdžią. SSRS gynybos ministro Dmitrijaus Jazovo žodžiais, „armija buvo pasirengusi sutriuškinti Lietuvą“. 1991 m. sausį Baltijos šalyse imtos telkti papildomos sovietų karinės pajėgos neva gaudyti mobilizacijos vengiančių jaunuolių.

Kruvinieji sausio įvykiai

Pasauliui norėta pavaizduoti, kad patys Lietuvos gyventojai nuverčia valdžią. Pasinaudota neapgalvotu Kazimiro Prunskienės vyriausybės nutarimu trigubai padidinti maisto produktų kainas. 1991 m. sausio 8 d. protestuojantys LKP (SSKP) šalininkai, jedinstvininkai, civiliais prerengti sovietų karo mokyklos kursantai nesėkmingai mėgino įsiveržti į Aukščiausiosios Tarýbos rūmus. Kitą dieną įtampa neatslūgo. Aikštėje prie rūmų susitiko dvi priešiškos žmonių minios – okupantų šalininkai ir nepriklausomybės gynėjai. Netoliese mašinose lūkuriavo sovietų kariai.

5 Sąjūdžio 1990 m. surengtas mitingas Vingio parke, Vilniuje. Sovietų armijos sraigtasparnis virš minios barsto propagandinius LKP (SSKP) šalininkų atsišaukimus.

6 Lietuvos nepriklausomybės priešininkų – jedinstvininkų, SSKP šalininkų komunistų ir „darbo veteranų“ – mitingas prie V. Lenino paminklo Vilniuje. Užrašas ant transparanto skelbia: „Ap Ginsim Lenino vardą ir idėjas!“ 1990 m. nuotrauka.

213

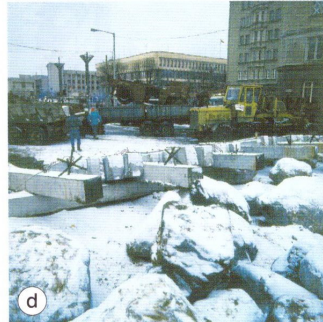
7. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas

a

b

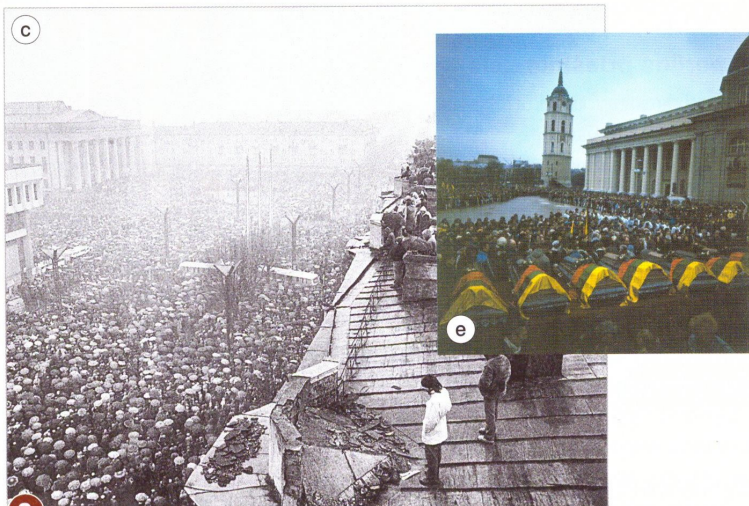

d

7 Sausio 13-osios naktis prie televizijos bokšto

Atvažiuavę prie bokšto, pamatėme, kad tankams kelią užtvėrė žmonės. Iš tanko buvo leidžiamos dūmų uždangos, šaudoma virš žmonių galvų ... Žmonės nepanikavo, šaukė: „Lietuva!“, „Laisvė!“ Karinės mašinos pusžiedžiu apsupo dalį bokšto. Išlipo desantininkai. Susirikiavę iš pradžių bandė žmones apdaužyti metaliniais strypais. Taikė į galvą. Gynėmės plikomis rankomis. Prieš ataką nieko neperspėjo. Paprasčiausiai puolė ... Žmonės daužė automatų buožėmis ir metaliniais strypais, mėtė sprogstamus paketus. Išgirdau užtaisant automatą. Neatsigrėžęs šokau į viršų. Nuaidėjo šūviai. Kai nukritau ant žemės, nejutau kūno žemiau pusiaujo ... Kai mane nešė, girdėjau per garsiakalbius skelbiama: – Visą valdžią paima nacionalinis piliečių gynimo komitetas, kuris atstovauja tikriems darbo žmonių interesams. Kalbėjo lietuviškai. Greitosios pagalbos mašinoje nelabai ką galėjo padėti, nes jau neturėjo tvarsčių. Suleido nuskausminamųjų. Vyrukas, gulėjęs mašinoje, mirė. Dabar nustatyta, kad kiaurai peršautos abiejų kojų šlaunys. Vienoje kojos neįėjau ir nevaldau.

Iš Roberto Gradausko atsiminimų.
1991 m. ⁴⁰

8

1991 m. sausio 13-osios įvykiai Vilniuje: a), b) – naktis prie televizijos bokšto, c) – rytas prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų, d) – barikados prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų, e) – sausio 13-osios aukų laidotuvės.

Maskvą laukė smurto, kad galėtų pateisinti įsikišimą. Tuometis Lietuvos valstybės vadovas Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Vytautas Landsbergis paragino šalies gyventojus laikytis rimties, nepasiduoti galimoms **provokacijoms**. Sausio 10 d. M. Gorbačiovas paskelbė Lietuvai ultimatumą: „Tučtuojau atkurti SSRS konstituciją ir LSSR konstitucijos galiojimą, atšaukti anksčiau priimtus antikonstitucinius aktus“. Į Vilnių atskraidinti Pskovo desantininkų divizijos daliniai, specialus, tik SSRS prezidento leidimu naudojamas KGB smogikų „Alfa“ dalinys. Sovietų kariuomenė užblokavo sostinę: uždarė oro uostą, sustabdė traukinius. Gatvėmis važinėjo šarvuočių kolonos. Iki tol tik gąsdinusi sausio 11-ąją kariuomenė pradėjo puolimą – užgrobė Spaudos rūmus, kitus objektus. Sausio 12 d. minios žmonių rinkosi saugoti Aukščiausiosios Tarybos, Televizijos ir radijo komiteto, televizijos bokšto. Jie dainavo patriotines dainas, giedodavo religines giesmes, šildėsi prie laužų. Jaunimas rengėsi diskotekai prie Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos. Lietuviai jokių ginkluotųjų pajėgų neturėjo, vienintelis ginklas – dainų žodžiai ir žmonių kūnai. Taiką nutraukė naktį prasidėjusi SSRS agresija.

Iš kariškių, Maskvės atsiųstų pareigūnų ir išdavikų Mykolo Burokevičiaus, Juozo Jermalavičiaus sudarytas Nacionalinis gelbėjimo komitetas paskelbė, kad perima valdžią šalyje. „Alfa“ smogikai gavo įsakymą užimti televizijos bokštą, Televizijos ir radijo komitetą. Kelią jiems laisvinantys desantininkai iš tankų ir šarvuočių pradėjo šaudyti tuščiais šoviniais, visus pasitaikančius kelyje daužė metaliniais strypais, automatų buožėmis, paskui paleido kulkas į minią, mėginančią užtvirti kelią. Naudotos tarptautiniuose susitarimuose uždraustos išcentrinės „dum dum“ kulkos, iš vidaus žalojančios aukų kūnus. Per televizijos bokšto puolimą žuvo 14 beginklių žmonių, daugiau kaip 700 sužaloti. Žinios apie kruvinus įvykius Vilniuje akimirksniu apskriejo ir sujaudino pasaulį. SSRS valdžiai žūtūtinai reikėjo gelbėti bankrutuojančią valstybę iš Vakarų šalių gaunamais kreditais, kuriuos šios galėjo nutraukti. Tad paskutinę akimirką M. Gorbačiovas atsisakė planų ginklų nuversti Lietuvės vyriausybę. Įsakymas pulti Aukščiausiosios Tarybos pastatą nebuvo duotas.

M. Gorbačioviui Vilniaus avantiūra baigėsi **fiasko**. Sovietų valdžios agresija Lietuvės sėstinėje sukėlė viso pasaulio pasipiktinimą. SSRS vadovas mėgino meluoti, ešą nežinojęs, kas vyksta. Į Tāliną atskridęs Rūsijos sovietinės federacijos Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas Borisas Jelcinas pasmerkė „ginkluotos priedartos veiksmus prieš Baltijos valstybių savarankiškumą ir jų taikius gyventojus“. Vien Maskvoje į gatves su šūkiiais „Šalin rankas nuo Lietuvės!“ ir „Laisvę Lietuvai!“ išėjo 300 tūkst. žmonių.

10 Medininkų žudynės

Po kelių minučių mano dėmesį patraukė kažkoks riktelėjimas, trinktelėjimas. Pažvelgiau pro langą ir pamačiau iš miško greitai atbėgantį ginkluotą žmogų. Atkišęs ilgą ginklą su blizgančiu duslintuvu. Apsirengęs naujo pavyzdžio karine uniforma be skiriamųjų ženklų, su kepure, bet be kariškų batų. Avėjo medžiaginėmis sportinėmis bateliais, tokiais, kokiais galima tyliai sėlinti ... Buvome pripratę prie nuolatinio pavojaus – žinojau, kad tikrai muš, net spėjau apdairiai nusiimti akinius ir pasidėti ant stalo. Lauke matytas jau įlėkė į vidų ir rusiškai liepė visiems gulti ant grindų kitame vagonėlio kambaryje. Lauke kažkas šūkavo. Į suguldytus arčiau laukųjų durų iš karto pasipylė duslintuvo slopinami šūviai ir smūgiai į galvas buožėmis. Užpuolikai veidų nedengė, nes žinojo, kad liudininkų gyvų nebus. Man smogė buožė į pakaušį, iššovė į galvą. Keista, bet sąmonę buvau praradęs tik trumpam.

Vienintelio išlikusio Medininkų žudynių liudininko Tomo Šerno atsiminimai. 1991 m. 42

12

1991 m. liepos 31 d. rytas po žudynių prie Medininkų pasienio posto.

9 Propagandinis karas

Čia mūsų šaliai. 162 Pskovo divizijos desantininkai ... Žmonės, kuriems iki paskutinės gyvenimo dienos lemta girdėti praeiksmus. Laidkraščiuose ir eteryje. Daugybė per užtvaras padarytų jų nuotraukų su kaktose išpjaustytomis raudonomis žvaigždėmis perduodama iš rankų į rankas. O jie stovi. Stovi čia prie bokšto ir bokšte. Nesiskutę, kruvini, susirinkusiųjų už tvoros apsupti į žiedą. Į juos lekia spjūviai, kulkos ir akmenys, trasuojančios kulkos, kurios bokšto stikluose ir langų pinučiuose palieka pastebimus pėdsakus ... Kai kilo būtinybė paimti televizijos siųstuvus bokšte, desantininkai atėjo jau po to, kai buvo prasidėjęs šaudymas.

Iš sovietinio propagandisto Aleksandro Nevzorovo TV reportažo „Bokštas“. 1991 m. 41

11

Sovietų kariškių ir omonininkų įvykdyti Lietuvos Respublikos muitinių užpuolimai 1990–1991 metais.

13

Evangelikų liuteronų pastoriaus kelią pasirinkęs vienintelis gyvas likęs Medininkų žudynių liudininkas Tomas Šernas. Tik Lietuvos gydytojų bei amerikiečių karo gydytojų, kurio pavardė saugumo sumetimais nutylima iki šiol, didžiulėmis pastangomis išplėštas iš mirties nagų. Reabilitacijai slapta, svetima pavarde, išvežtas į Vokietiją.

7. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas

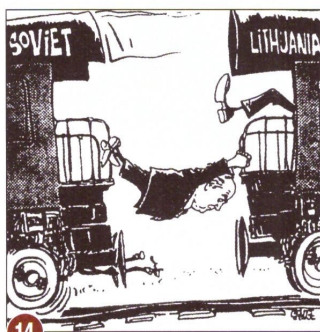

Fiasko – nesėkmė.

„Jedinstvo“ – prieš Lietuvės nepriklausomybę kovojusi organizacija.

Moratorijumas – valstybės sprendimo, akto galiojimo sustabdymas.

Provokacija – kurstymas, mėginimas sukelti kokius nors veiksmus.

14

M. Gorbačiovo politiką pašiepianti karikatūra JAV laikraštyje, 1991 metai.

?

1. Kuo 1990 m. kovo 11-osios aktas reikšmingas Lietuvai (tekstas, 1, 2)? Kokiais būdais SSRS vadovybė mėgino sukliudyti Lietuvos nepriklausomybei?
2. Kokia pagrindinė 3 karikatūros mintis?
3. Paaiškink, kas M. Gorbačioviui sutrukdė sausio 13-ąją nuversti Lietuvos valdžią.
4. Įvertink 9. Kokiam tikslui SSRS vadovybė leido tokias televizijos laidas?
5. Kokių, tavo manymu, tikslų vedami omonininkai surengė Medininkų žudynes (10, 12)?
6. Išnagrinėk 14. Kodėl M. Gorbačiovas taip vaizduojamas?
7. Susiskirstykite į grupes ir surenkite parodą pasirinkta 1990–1991 m. įvykių Lietuvoje tema. Medžiagos ieškokite bibliotekoje, internete.

Nepriklausomybės įtvirtinimo keliu

Po sausio įvykių SSRS valdžia ir toliau puoselėjo planus grąžinti Lietuvą į imperijos gniaužtus. Ypač daug jėgų skirta propagandiniam karui. Pasauliui skelbtos jūliausios melagystės, neva bokšto gynėjai patys po tankų vikšrais pakišo Loretą Asanavičiūtę, kad į žmones šaudė „lietuvių snaiperiai“. Transliacijas pradėjo išdaviko KGB pulkininko Eduardo Kasperavičiaus televizija, lietuvių pašaipiai vadinta „kaspervizija“. Lietuvą į agresiją atsakė 1991 m. vasario 9 d. referendumu, kuriame dalyvavo 2,2 mln. rinkėjų. 90,5% balsavusiųjų nusprendė, jog Lietuvą turi būti nepriklausoma demokratinė valstybė. Pasaulis dar kartą įsitikino, kad nepriklausomybė yra visų Lietuvos gyventojų tikslas. Sulaukta tarptautinės paramos. Mažytė Islandija 1991 m. vasario 11 d. pirmoji patvirtino 1922 m. Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą ir pavedė vyriausybei kuo greičiau užmegzti diplomatinius santykius.

Siekiant parodyti, kad Lietuvos vyriausybė kontroliuoja šalies teritoriją, pasienyje kurti muitinės postai. 18 kartų sovietų kariai ir specialaus milicijos padalinio OMON smogikai buvo padegę, sprogdino šiuos Lietuvos nepriklausomybės simbolius. Beginklius lietuvių pareigūnus mušė, iš jų tyčiojosi. Kruviniausia ataka įvyko 1991 m. liepos 31-osios naktį Mėdininkuose, kur iš Rygės atsiųsti omonininkai iš pasalų nužudė 7 Lietuvos pareigūnus. Nors visi žudikai yra žinomi, Rūsijos valdžia iki šiol atsisako juos išduoti.

1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje dienos padėjo nulemti ir Lietuvos likimą. Sovietų kariuomenė, tankai vėl važinėjo po Vilnių. Naujas puolimas atrodė neišvengiamas. Žmonės, kaip ir sausį, vėl rinkosi prie parlamento. Kai iš Maskvos sužinota, kad perversmininkai pralaimi, padėtis Vilniuje iš esmės pasikeitė. M. Burokevičius ir kiti išdavikai iš savo būstinės pabėgo susispraudę į šarvuotį. Režimo griūties simboliu tapo V. Lenino paminklo nugriovimas Vilniaus Lūkiškių aikštėje. Okupacija baigėsi. Demokratinė jėgų pergalė Maskvoje atvėrė kelią tarptautiniam Baltijos šalių nepriklausomybės pripažinimui. SSRS subyrėjo. Pagal sutartį su Rūsija iš Lietuvos išvesta svetima kariuomenė. Paskutinis jos karys mūsų šalį paliko 1993 m.

15

V. Lenino paminklo griovimas Vilniuje. 1991 m. rugpjūčio 23 d.

16

Rūsijos kariuomenės išvedimas iš Lietuvos. 1993 metai.